

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1978.
szeptember

VIII. évfolyam,
9. szám

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

ÜZENET

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Egtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllösi Vörös Margit
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg sloboda 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 8-tól 12 óráig

Kéziratokat nem őrzi meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Uzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZENET

1978. SZEPTEMBER — VIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

TARTALOM

- 467 FEJES SZILVESZTER: Az állam mint az osztályérdekek és az öngazgatás útján társult termelők közösségének védelmi formája (a JKSZ és a munkásosztály hatalmának gyakorlása társadalmunkban)
- 472 GULYÁS JÓZSEF: Rojtos csontok és vasak ideje: éj (vers)
- 474 FEHÉR FERENC: Temetés (vers)

ÖRÖKSÉG

- 475 DUDAS KALMÁN: Egy csillagkép igézetében (a nyolcvanöt éves Miroslav Krleža köszöntése)
- 482 LEVAY ENDRE: Féja Géza (1900—1978)

EGTAJ

- 483 LÓRINC PÉTER: A szabadkai Népkör arcképéhez (1872—1918) — 2.
- 493 HERCEG JÁNOS: Útközben (helytörténeti jegyzetek 8.)
- 497 LUKACS GYULA: Szandra (útirajz)

ALKOTÓMŰHELY

- 504 FEHÉR MAGDA: Visszapergetett gyermekkor: Acs Károly

OLVASÓNAPLÓ

- 510 DUDAS KALMÁN: Nemcsak árnyéka a madárnak! (Fehér Ferenc: A madár árnyéka)
- 512 VIRÁG ÁGNES: Le, a mélyig (Nappalok horgonya)
- 513 LEVAY ENDRE: A költő víziói a képben (Balázs G. Árpád: 8 Ady-illusztráció)

- 515 HERCEG JANOS: Mécsvilágok
(Garay Béla: Festett világ)
- 516 UTASI MARIA: Káprázat és valóság
(Justh Zsigmond naplója és levelei)
- 518 POMOGÁTS BÉLA: József Attila fél évtizede
(Szabolcsi Miklós: Érik a fény)
- 519 UTASI MARIA: Sütő András szavai
(Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakát)
- 521 KOLOZSI TIBOR: A szavak hangulati értéke
(O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár)
Négy háborús könyv
- 523 FEKETE ELVIRA: Partizánharcunk érdekesítő dokumentumai
(Momčilo Stefanović: A nagy háború kis hősei; Vladimír Nazor: Partizánlegendák)
- 524 BARANOVSZKY EDIT: Ellenfényben; Hosszú utazás
(Milorad Janković: Maros menti ének; Veljko Kovačević: Gavro megpróbáltatásai)
- 526 KAICH KATALIN: Négy nyelvű bibliográfia
(Mr Milana Bikicki—Ana Kačanski: Bibliografija novosadske štampe 1824—1918)
- 528 Az Üzenet pályadíjait odaítélő bizottság jelentése

AZ ÁLLAM MINT AZ OSZTÁLYÉRDEKEK ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS ÚTJÁN TÁRSULT TERMELOK KÖZÖSSÉGÉNEK VÉDELMI FORMÁJA

A JKSZ ÉS A MUNKASOSZTÁLY HATALMÁNAK GYAKORLÁSA
TÁRSADALMUNKBAN

AZ ÁLLAM TÖRTÉNELMI SZEREPE

Mi is az állam?

Az állam a hatalmon levő osztály osztályhatalmi szerve, melynek összetételére jellegzetes kategória a nyilvános hatalom, amely kényszerrel rendelkezik és ezzel a kényszerrel interveniál a társadalmi viszonyokban.

Az állam a társadalom osztályokra való szakadása után jött létre mint szükséges hatalmi összefogó erő a társadalmi ügyek intézésére, mivel az ilyen társadalom szétesne antagonisztikus összetétele miatt. Az állam tehát az az összefogó erő, amely biztosítja a zökkenőmentes életfolyamatot, akkor, amikor a tulajdonviszonyokban a társadalom nagy része alárendelt helyzetben van egy kisebbséggel szemben, akiknek kezében vannak a termelőeszközök és a javak, és akik államhatalommal biztosítják politikai hatalmukat is. Ennél a szerepénél fogva az állam az uralkodó osztály hatalmi szerve. Hatalmi szervekkel rendelkezik, szolgálja a hatalmon levő osztályt és azon munkálkodik, hogy fenntartsa az osztálykülönbségeket egy olyan közösségben, amely kényszerközösség, amely csak egy intézményes apparátussal tarthatja fenn magát. Olyan apparátussal, mely hatalmi erővel rendelkezik. Ez az állam. Ezek a viszonyok jellemzők a rabszolgatartó, feudalista és kapitalista társadalomra is, ahol az állam a burzsoázia mint uralkodó osztály érdekeit szolgálja.

A szocialista társadalmi viszonyokban is az állam a hatalmon levő osztály, a munkásosztály szerveként működik, de azzal a céllal, hogy felteleteket teremtsen az ilyen szervezési forma megszűnésére, azoknak a viszonyoknak a megszűnésére, ahol létezik egy, a társadalomtól elkülönített szerv mint valami külön erő, az államhatalom. Ezért a marxai elmélet az államot úgy értelmezi, mint alkotóelemet a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérésre, vagy általános formulációjában az osztálytársadalom átalakulásában az osztály nélküli társadalomba, ahol ez a folyamat az állam hozzájárulásával is megy végbe.

Gyakorlatunkban a népfelszabadító háborúnk stratégiája is azon alapult, hogy osztály és nemzeti jellegével véghez vigye a szocialista forradalmunkat is. Azoknak az intézkedéseknek, amelyeket a fölkelés kezdete után alkalmaztunk, megteremtve népi hatamunk új szerveit, forradalmi jelentőségük van. Ez végeredményben a marxista elmélet gyakorlati alkalmazása volt, hogy a munkásosztály nem veheti át a burzsoázia megalapozott államapparátusát és annak szerveit, hanem azt megsemmisítve új hatalmat teremtsen, melynek merőben új társadalmi jellege van és kifejezi a proletariátus és szövetségeseinek hatalmát. Olyan hatalmat tehát, amely a proletariátus diktatúráján alapszik, ahol az állam a munkásosztály érdekeit szolgálja és közben munkálkodik saját eltűnésén, elhalásán.

AZ ÁLLAM ELHALÁSA

Az állam elhalási folyamata tulajdonképpen az osztályellentétek folyamatos megszűnése az osztály nélküli társadalom felé. Az állam egyes funkciói, amelyeket mint kényszerszerv végez az osztályokra szakadt társadalom fenntartására, elveszítik lényegüket az osztályellentétek megszűné-

sekor. Az osztályellentétek megszűnési folyamatában az államhatalmi funkciók fokozatosan átruházódnak a szabadon társult közvetlen termelők közösségére, akik végzik az igazgatást a társadalmi termelésben, újratermelésben, tervezésben, elosztásban, fölépítményben stb. öngazgatás útján. Társadalmunkban az állam elhalási folyamata párhuzamosan halad az öngazgatási viszonyok fejlődésével, oly mértékben, ahogy az öngazgatási mechanizmusunk képes átvenni az állam funkcióit.

Ha nem indult meg az állam elhalásának folyamata, az állam megszilárdul mint a társadalmi termelő eszközök tulajdonosa, és ez lehetlenné teszi a haladó szocialista eszmék létrehozását, a közvetlen irányítást a termelő eszközök fölött a munkásság-termelők részéről. Az állam és az államapparátus monopolisztikus helyzetbe kerül. Ez a gazdasági és más társadalmi ügyek központi irányítását vonja maga után és lehetőségeket ad a bürokratikus viszonyok fejlődésére, a társadalom elbürokratizálására.

Ezért jelentős számunkra Lenin álláspontja, melyet mi a gyakorlatban is alkalmazunk: „Az államot, amelyet a proletáriátus alapít, már a kezdetben olyan alapokra kell helyezni, hogy biztosítsa az elhalás folyamatát.” A munkásosztály tehát nem azért alapítja az államát, hogy állandósítsa osztályhatalmát, hanem hogy megszüntesse az osztályellentéteket. Mivel az állam a hatalmon levő osztály eszköze, a proletárdiktatúrában az államot olyan alapokra kell helyezni, hogy helyzetével, szerepével, funkciójával az osztályellentétek megszűnésének folyamatát támogassa, biztosítsa. Ez természetesen hosszan tartó történelmi folyamat, ahogy Engels és Lenin is mondták, ez nem megy máról holnapra, hanem olyan folyamatosan, ahogyan alakulnak ki a föltételek az állam funkcióinak társadalmazására. Engels már abban az időben így fogalmazta: „Az államot nem szüntetik meg, az állam elhal.”

AZ ÁLLAM HALTALMI ÉS VÉDELMI SZEREPE A KÖZVETLEN DEMOKRATIKUS SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSBAN

Megszabadulva a hagyományos burzsoá demokrácia nyomása alól, munkásosztályunk alkotó módon határozta meg feladatait szocialista, öngazgatási politikai rendszerünk fejlődésében úgy, hogy minden munkás közvetlenül kapcsolódik be politikai rendszerünkbe mint alkotó, reális társadalmi érdekeivel és szükségleteivel és nem mint absztrakt elvont polgár. E célból a munkásságnak lehetővé kellett tenni, hogy szabadon társuljon, reális alapérdekeit kihangsúlyozva, a társult munkában és társadalmi életünk más részeiben, szervezkedve a megfelelő öngazgatói közösségbe, ahol együttesen, egyenjogúan elégíti ki érdekeit, szükségleteit és hoz határozatot a közös érdekekről, kérdésekről. Összesítve ezeket az érdekeket, határozott lépést tettünk előre öngazgatásunk fejlődésében, egyesítve a munkát és politikát mint a társadalmi reprodukció egyedüli folyamatát, ahol minden munkás egyenjogúan igazgat. Alkotmányunk és a társult munkáról szóló törvényünk lényege, koncepciója ezen alapszik.

Abból indulunk ki, hogy az emberek és közösségek létező különböző érdekeik szabadon kifejezhetők, kivéve az antiszocialista és monopolista érdekeket. A határozatok meghozatala az egységes, egybehangolt folyamatok eredménye. Az ilyen politikai határozat nem tükrözi az egyik csoport győzelmét a másik felett, hanem ez közös munkájuk eredménye. Az ilyen folyamatban, természetesen, szükséges bizonyos fokú alkalmazkodás, ám nem lehetetlenek a nézeteltérések, kudarcok sem. Ez természetes folyamat, mivel az érdekekben, álláspontokban észlelhetők ellentétek, de munkásosztályunk egységes társadalmi helyzeténél fogva, megvannak a közös érdekek. Ezt megtalálni a mindennapi életben, határozattá alakítani át, az egységes álláspont meghozatalának lényege.

Gyakorlatunkban még léteznek egyes érdekek privilégiumai a társadalmi termelőeszközök irányításában. Ezek az antagonizmus maradványai, amelyek fékezik az öngazgatási megegyezés folyamatát. Vannak még

álláspontok, melyek nem mindig a közös határozatok eredményei. Öngazgatási politikai rendszerünk erős fegyver a munkásosztály kezében ezeknek az ellentéteknek a leküzdésében. Amilyen mértékben valósítjuk azt meg, olyan mértékben járulunk hozzá az emberiség további személyi felszabadulásához, mindennemű alkotói megnyilvánulásához. Ezekben az elveken alapszik alkotmányunk is politikai rendszerünkben.

Politikai rendszerünk alapsejtjei a politikai határozatok kiindulópontjai, a társult munka alapszervezete, a helyi közösség és a társadalmi politikai szervezetek a bázisban. Ezúton jön létre az öngazgatás és a politikai hatalom gyakorlása funkcióinak a szerves kapcsolata. Tehát a termelésben való munkája mellett a munkás öngazgatás és hatalmát is gyakorolja.

Fejlődésünk megmutatta, hogy az állam hatalmának elidegenülése a munkásosztálytól akkor lehetséges, amikor a társadalmi újratermelés eszközei az állam kezében vannak. Az az erő irányítja a társadalmat, melynek kezében vannak ezek az eszközök. És fordítva, az az állam, amely nem rendelkezik akkumulációval, csak a szükséges eszközökkel a funkciója végzéséhez, nem lehet más, mint eszköz azon osztály vagy társadalmi erők kezében, akiknek tulajdonát képezik a társadalmi újratermelés eszközei. Ez nálunk a munkásosztály. Ezért mai körülményeinkben, amikor megszüntettük az állami beruházási alapokat, a társadalmi újratermelési eszközök azoknak a kezében vannak, akik azt megteremtik, az állam már nem jelent veszélyt öngazgatásunkra nézve, hanem annak továbbfejlesztését szolgálja. Ezzel lényeges változások állnak be az állam hatalmi szervezésében. Tovább demokratizálódik a hatalom gyakorlása. Öngazgatási politikai rendszerünk fejlődésében ma ez a küldöttrendszerünk mindennapi gyakorlatában jut kifejezésre.

Ezen elvek alapján megállapíthatjuk, hogy az állam védelmi funkcióját az öngazgatás fejlesztésében és a dolgozók öngazgatási jogainak konkrét alkalmazásában tölti be. A védelmi funkció alapvető tárgyát szocialista öngazgatási társadalmunkban úgy értelmezzük, mint a társadalmi viszonyok rendszerét, amelyet munkások és dolgozók hoznak létre, társítva munkájukat és irányítva a társadalmi munkát. Ebből kiindulva, alkotmányunk meghatározza és kötelez mindenkit, kezdve a felsőbb állami szervet, az öngazgatási szerveken keresztül, minden funkció végzőit, hogy gondot viseljenek az alkotmányosság és törvényesség megvédésére. Alkotmányunk konkrétan is meghatározza az államnak ezt a funkcióját: „A munkásosztály és az összes dolgozók, az állami hatalom útján, a szocialista társadalmi viszonyok általánosan kötelező szabályaival a társadalom fejlődését és a társadalmi ügyeknek az öngazgatás alapján való igazgatását is bizonyítják, védik az ember és a polgár szabadságjogait, a szocialista öngazgatási viszonyokat és a dolgozók öngazgatási jogait, feloldják a társadalmi összeütközéseket és védik az alkotmányban megállapított rendet.”

Ebből világosan kitűnik, hogy alkotmányunkban nem az állam túlméretezett funkciójáról van szó, mint ahogyan azt egyes helyeken magyarázzák. Tehát nem az állami centralisztikus szervekről, hanem a munkásosztály hatalmi gyakorlásának szerveiről a társult munkától, a községtől a föderációig. Ezek a szervek pedig a munkásosztály szolgálatában állnak, biztosítva a közös érdekek egybehangolását, mellőzve a csoportérdekek privilégiumait. Azonkívül részt vesznek az osztályellenességgel való állandó leszámolásban. Mindennapi munkájukkal védik az öngazgatási viszonyokat, belső és külső ellenségtől (öngazgatási vagyoni jogi ügyesség, hadsereg, általános népvédelem), biztosítva a polgárok jogainak életre keltését, megvédését (bíróságok mint önálló állami szervek). Ezenkívül a gyakorlatunkban bevezetett társadalmi öngazgatási ellenőrzés biztosítja az öngazgatási viszonyok továbbfejlesztését, a munkásosztály jó tájékozottságát és a demokratikus úton hozott határozatokat az eszközök, újratermelési eszközök használatában. Küldöttrendszerünkben tehát ezúton jött létre az állami szervek öngazgatási, demokratikus fölépítése, ahol a munkásosztály közvetlenül, küldöttségek és küldöttek révén végzi az állam-

igazgatást, demokratikus úton a társult munkától a föderációig. Ezen alapszik államapparátusunk és szerveinek munkája és demokráciánk gyakorlatunkban, amely fejlődésünk során is bebizonyosodott a demokratikus viszonyok állandó fejlődésében és az állam funkcióinak átvitelében a közvetlen termelőkre.

A JSZK ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY HATALMÁNAK GYAKORLÁSA TÁRSADALMUNKBAN

Az ilyen alapokra helyezett rendszerünk olyan általános képzettségű munkást követel, amely nemcsak a gépnek tartozéka, hanem mint öngazgató alkotóan kapcsolódik be politikai rendszerünk fejlesztésébe, javítva saját életkörülményein is. Olyan munkást tehát, aki munkáját és helyét világosan látja a társadalmi életben, politikai rendszerünkben, és aki képes azt ki is harcolni magának. Természetes dologként kell kezelnünk azt a tényt is, miszerint még sokan azt hiszik, hogy helyzetüknél fogva nem képesek erre, mivel a történelem során a munkásság állandó elnyomatásban, alárendelt helyzetben élt.

Ilyen értelemben jelentős a munkásság eszmei-politikai erőinek vezető szerepe. A JSZK-nek itt kell megmutatnia, hogy ily értelemben mennyire szükséges a munkásosztálynak. Nem arra kell a Kommunista Szövetség a munkásoknak, hogy határozatokat hozzon helyettük, hanem mint kezdeményező politikai erő hozzájáruljon a munkás öngazgatói tudatának fejlesztéséhez, valamint a politikai-öngazgatói gyakorlat érvényesüléséhez.

Hogy egy munkás eredményesen kapcsolódjon be politikai határozatunk meghozatalának rendszerébe, először világos kell hogy legyen előtte a problémakör, amelyben határoz, a megoldások lehetősége, az előterjesztett javaslatok lényege, és hogy világosan lássa a saját érdekeit is e kérdések, problémák tömkelegében. Ezeknek az egyéni érdekeknek a megállapítása nem is olyan egyszerű, mint amilyennek látszik. Különösen amikor ezeket az érdekeket objektívan kell egymáshoz viszonyítani, figyelembe véve más munkások érdekeit is, egybehangolva az általános társadalmi érdekekkel. Ezért jelentős figyelmet kell szentelni azoknak a munkásoknak, akik nehezebben találják fel magukat e problémák sokaságában. Előterbe helyezném itt az eszmei-politikai továbbképzést, különböző szerteágazó formáit, de hangsúlyozom, hogy öngazgatói nemcsak tanfolyamokon tanulhatunk meg, hanem főleg a gyakorlatban, magában az öngazgatói viszonyokban.

Itt kell kifejezésre jutnia a Kommunista Szövetség és kommunisták alkotó vezető szerepének. Ehhez azonban, szerintem, néhány alapvető felételnek kell eleget tenni:

1. A továbbképzés a kommunisták részéről tanfolyamok és önképzés útján. Nem lehet az a kommunista jó élharcos, aki nem képezi ki magát a harcra.

2. Magában az alapszervezetben továbbfejleszteni a demokratikus viszonyokat.

3. Az alapszervezet nem lehet az öngazgatói viszonyokon kívül álló szerv. Nem hozhat határozatokat, nem foglalhat el politikai álláspontokat a munkásság közvetlen részvétele nélkül. Az álláspontok meghozatalának folyamatában komoly feladatok hárulnak a kommunistákra. E folyamatban teljes egészében biztosítani kell a demokratikus centralizmus alapelveit, magában az alapszervezetben belül és azon kívül is. Ily módon a kommunisták feladatai a határozatok kialakulásában afelé irányulnak, hogy a munkásság véleményeit, álláspontjait képviseljék az alapszervezetek összejövetelein. Az ily úton meghozott határozatok megkövetelik a párttagság részéről az egységességet a feladatok véghezvitelében.

Mi eddig sokszor a könnyebb utat választottuk. Ezért léteznek még meg nem értések, hogyan tud a KSZ szervezete mint vezető eszmei-polit-

tikai erő hatni, de úgy, hogy ne erőszakolja rá határozatait és álláspontjait az öngazgatási szervekre, küldöttségekre és küldöttekre és magára a munkásokra, öngazgatókra.

A kommunistáknak kötelességük, hogy pontos betekintésük legyen: az öngazgatási szervek, küldöttségek, küldöttek zökkenőmentesen dolgoznak-e; végzik-e az alkotmány és törvény adta jogaikat és kötelességeiket; a munkásemberek időben, pontosan és jól vannak-e tájékoztatva; hogyan folynak a viták; hogyan haladnak az álláspontok összehangolására irányuló folyamatok, és milyen nehézségek, gátlások merülnek fel? De ezt mind nem azért, hogy mint kívülállók ellenőrizzék a folyamatot, hanem hogy munkájukkal odahassanak a viszonyok fejlődésére, kezdeményezzék és támogassák a haladó alkotói eszményilvánítást és hogy harcoljanak mindazon elemek ellen, akik fékezik az öngazgatási viszonyok fejlesztését, végrehajtását. A kommunisták tehát nem lehetnek megalkuvók. Nem vehetik egyszerűen a kezükbe a problémák megoldását, mellőzve az öngazgatási szerv határozatát. Nem formálhatnak előre megoldásokat és azokat tekintélyüknél fogva egyszerűen nem vihetik véghez az öngazgatási szerveken keresztül. Ez ellentétben áll nemcsak az alkotmányunkkal, hanem a JKSZ programjával is.

A Kommunista Szövetségnek nem saját, hanem a munkásosztály hatalmát kell gyakorolnia. A kommunistáknak kötelességük, hogy meglegyen az álláspontjuk az öngazgatási és társadalmi-politikai közösségek fontos kérdéseiről, problémáiról. De álláspontjaikért politikai meggyőző erejükkel kell hogy harcoljanak a társadalmi-politikai közösségek szerveiben, egyenjogúan a többi munkással. Ha álláspontjaikkal híven fejezik ki a munkásosztály és szocialista öngazgatásunk érdekeit, nem lesz nehéz számukra elnyerni a munkásság többségének támogatását a szükséges eszmei-politikai akció folyamatában.

A kommunisták ilyen viszonya megköveteli az állandó tevékenységet és az állandó eszmei-politikai továbbképzést. Ilyen szellemben beszélhünk tehát a Kommunista Szövetség vezető szerepének erősödéséről öngazgatási társadalmunkban. Ez persze nehezebb, mint bezárkózni a közösségi pártbizottságba vagy titkárságba és egyszerűen elvágni a dolgokat. Az ilyen gyakorlat nemcsak hogy nem járul hozzá az öngazgatási viszonyok fejlődéséhez, hanem el is fojtja ezt a folyamatot. A kommunisták alapfeladata e viszonyok fejlesztése, tökéletesítése és nem mellőzése. Amennyiben gyorsan és hatásosan valósítjuk meg rendszerünkben ezeket a feladatokat, jelentős lépést teszünk a munkásosztály történelmi érdekeinek megvalósításában.

Ilyen szempontból a proletárdiktatúra egyedülálló formájáról van szó közvetlen demokratikus szocialista öngazgatási rendszerünkben. Tudniillik munkásosztályunk biztosítani, fenntartani, fejleszteni tudja ezt a rendszert, államának kényszerével kell hogy elfojtsa azokat a politikai, szocialistaellenes hatásokat, amelyek a kapitalista magántőke visszaállítását, bürokratikus, etatisztikus, monopolisztikus viszonyok újraéledését szorgalmazzák. Alkotmányunk, a társult munkáról szóló törvényünk még szélesebb, demokratikusabb alapokra helyezte rendszerünk továbbfejlesztését, valamint az államapparátus védelmi funkcióit a rendszer megőrzésében. Ezért mondhatjuk, hogy nemcsak olyan rendszerről van szó, mely új, fejlettebb formájú, hanem a proletárdiktatúra egy új fejlődési szakaszáról, olyan osztálydiktatúráról, mely tűnőben van, mely magával visz mindennemű diktatúrát, más szóval olyan proletárdiktatúráról, mely magában hordozza saját dialektikus tagadásának előfeltételeit.

Részlet Fejes Szilveszter a VKSZ politikai iskolájának észak-bácskai tagozata részére 1978 márciusában tartott előadásából.

GULYÁS JÓZSEF

ROJTOS CSONTOK ÉS VASAK IDEJE: ÉJ

Ez az óra kivérzi sebeimet.

Nyíló rések, falak, hangok kelnek föl
a végtelenből,
fölcsapó vonalak izei, iram,
kifeszítve a lankadt tereket,
zászlóként csüngő tereket.
Látások jönnek,
nyerítések duzzasztják föl az ür
csüggedt, szomorú vitorláit,
hasadó belső falak
és fölépül pörryéből a gyerekkor: örök dél,
íme a haldoklás kezdetei,
jönnek a néma fehér napok,
hulláiban
alvadt szemek, ujjak, mozdulatok.
Egymás szemében nézzük magunkat,
két halott,
e mélyen fölkavart iszapban,
mint ádáz ellenségek,
úgy végeztünk egymással a sötétben.
Szád körül fagyott mosoly,
öled, az eleven pénzverde,
romokban, összetörve áll . . .
Ó, milyen közel és messze vagy.
Rojtos csontok és vasak ideje, sűrű idő,
hálová ritkult kezek és falak,
üreges téglák könyvtárai,
fölforgatott és telesírt mezőkben
mélység rágta emberek rémképei,
átszivárognak a sötétség tömör falain.
Erőszakosan visszatérő vágyak
s a frissen hasított akácfa kesernyés almaíze.
A félreértett mosoly,
pillantás áldozatai szomorúan néznek vissza,
egy Asszony álomi ruhákban,
emlékszem, a kezemben utoljára vetett lángot,
mint az őszirózsa,
mosolyuktól dereng a szoba,
látok egy széket fehérén izzani
a sötétben: csontiváz.
Évszakok bejárata, gátak,
egy csúf szó a soha meg nem állt vonatért.
Kis porcelán figurák asztalkádon,
porcelán figurák
a slingelt, elsárgult csipkéken,
csendüljetelek meg,
októberi szélben sodródó magok,
köves talajba hulltatok . . .
Fölbuzognak és elapadnak a léptek.
Szakállas asszonyok girlandjai,
kölnivízszagú könnyű kis rongybabák,
a halál hangszerei,
kicsépett, magtalan mezőkben,
hol a csend mindjobban elharapódzik,

leveles sárga füzetek,
beszáradt források az öregek,
agyuk akár a dió béle,
mint a korhadt törzsek, átadják magukat
az őrlő piros szélnek.
Férges virágom, hallod-e?
sűrű, esős dolgokon áttörő harangok.
Mögöttem huzatos utcák
s violaszínű esték a távolodó horizonton,
öregek ülnek a föld alatt,
a fegyverkattogás,
mint homokkal befújtt korhadtt gerinc,
fölemelkedik s lehull.
Gőzölgő hamuban városok fémrészei,
az idő csontjai,
lefelé s fölfelé: zsúfolt tér,
hús, csont és kóromok.
O, átkozott ügyeket folytatni,
kis dolgokat csinálni,
melyek körbe-körbe, a halálba vezetnek.
Mint a hegesztőpisztoly fénye,
megüt néha valami szörnyű bizonyosság,
mint amikor
lány vagy hajó megy el,
látom: csillag,
látom: a szárnyas malmok lerogynak
egy írka lapjai közé
s elolvadnak a földben, mint a só.
A halál ízei a tagjaimban,
döglött eb koponyájában visszhangzik
az ugatás, a végtelen
és a szemhöz szegődnek a dolgok,
melyek a lalált szolgálják.
Órák héjában a csend fehér oszlopai,
puhán omlanak bennem,
ahogy hozzám ütődik a hangod.
Mglebbenek a játylak —
elér egy régi almáskert virágos levegője,
egy hangszer,
mint fény, sajog föl a homályban,
kürtök esteli csokrai,
terei ikrás lassú szélnek,
hol minden bizonytalan,
foszló kék udvar lebeg a múlt fogai közt,
érthetetlen dolgok okai,
alsóbb leplek alatt,
ahol már minden puha, bizonytalan,
gomolygó térben
elszállt verébsereg,
iszapos levegő
lassúdad áramlása,
távoli összefüggések
rongyos hálói,
még távolabbiak,
homokban nyomok,
holdkráterek,
hamvazó csontok,
madarak foltjai.

*Hol állnak a csend hálós mezői,
egy dal kél a romokból,
lócsont és koponya párbeszéde
az örökkévalóság partjainál.
Fájó terek, a halál birtokai,
csönd fehér kristálykönyvei,
csönd fólánsai fölhalmozódva,
a levelekbe leprésett illatok.*

*Hol minden bizonytalan,
dolgok hamvát fujkáló szél,
ritka hajzat, csapkodó,
világ végén halkan verdeső.*

*A kéreg alatt titkok hullámverése,
kéz falban elfolyva,
szél, föl-föltámadó,
ökörzsont szállongó hamvai
egy tó partján piros estben,
gyűrűző időkbé fektetve,
fönt volt sasnak táguló spirálja.*

*Hol minden reménytelen,
tárgyak lisztjét fujkáló szél,
fakó sörény, csapkodó,
kívül-belül halkan verdeső.*

*Ahol minden puha s bizonytalan,
tajtétkző csend,
túl mindenben,
Isten kezében
zavaros terek,
a halál birtokai,
homályos léptek,
képek villanak.*

(1963)

FEHÉR FERENC

TEMETÉS

*Poros köves. A menet némán halad.
Nyár tömjéne lengeti a súlyos gyászt.
A halottat elvtársai hozzák.
Virágok. Koszorúk. Vervörös szalag.*

*A sírnál egyszerű, hű, kemény szavak:
„Utad példa... Hüek maradunk hozzád...”
A kötelek robbannak, mint a bombák,
ott, Madrid, s a mozgalom ege alatt...*

*Zuhog a föld. Izzó, nagy álmokat nyom.
Szikrázó ég. Piros szegfűk a hantón.
Gyászkenődök tava. Az egyik asszony*

*fölszipog, s eltűnődik ott a szélen:
„Szegény Jani”, seppegi, nehogy vétsen,
„tegnap még átköszönt a kerítésen...”*

(1962)

DUDÁS KALMAN

EGY CSILLAGKÉP IGÉZETÉBEN

A 85 ÉVES MIROSLAV KRLEŽA KÖSZÖNTÉSE

Elnézésüket kérem, hölgyeim és uraim, mindenekelőtt e referátum subjektivitásáért, noha úgy vélem, a vallomás zöngéje itt korántsem véletlen: személyes vonatkozások sugalmazták, vetületük viszont értelemszerűsítő.

Magyar költőnek lenni a királysági Jugoszláviában — mi tagadás — egyértelmű volt annak idején a fiatal Krleža khueni állapotokra vonatkozó megállapításával: „gyarmati konflislióként vontatható a mások hintáját”. E metafora igazságát fiatalon sejtették már velem a tapasztalások, gyanúm azonban csak akkor vált felismeréssé, amikor zágrábi egyetemi hallgató koromban behatóbban kezdtem ismerkedni Krleža műveivel. Figyelmemet erre az egyedülálló írói kifejezésre Szenteleky Kornél fordította, a vajdasági magyar irodalom mentora, amikor is szemelvényeket kért tőlem Krleža költészetéből a Kalangya számára. A szabadkai Napló közölgette már vasárnapi mellékletében a horvát líra jeleseit az én tolmácsolásomban, és mégis: mind halogattam teljesíteni a sugalmazott feladatot. A Mester közismert szigorától tartottam volna ösztönösen? Vagy netán a képtelenség szorongásától, hogy az ő forradalmiságát már alkatomnál fogva sem követhetném, ha csak rossz tanítványként nem? Mint nemzetiségi költő ezzel — akkor — amúgy sem barátkozhattam meg. A körülmények szeszélye folytán aztán úgy esett, hogy karácsony tájt elkészült mégis az a féltucatnyi fordítás. Mint kispénzű diák — apámat a spanyol vitte el, kossuthos kiskun nagyapámat, a dacos ellenzékit pedig még a gazdasági válság éveiben is duplán adóztatták csak azért, mert 1920-ban az új államra nem volt hajlandó letenni mint községi előljáró az esküt — kénytelen voltam a Studentski domba meghúzódni, ahol olcsón lakhattam. Lakótársaim — csupa Krleža-rajongó — ösztönözésére le is gépeltem fordításaimat és elküldtem Szivácra. De ők szorítottak Krleža még intenzívebb olvasására is, amikor látták, hogy a francia líra és próza jeleseit nagy érdeklődéssel bújom...

Felejthetetlen pillanat egy fiatal poéta életében! 1933 egyik májusi napján a dekanátus titkárnője nyitott be Hondl professzor fizikatermébe s közölte az előadóval: Krleža úr hívatja a telefonhoz D. K. urat... A hirtelen támadt moraj a meglepetésé volt, jóllehet évfolyamtársaim tudtak irodalmi tájékozódásomról, nekem azonban abban a pillanatban fogalmam sem volt, mért hívhat engem Krleža a telefonhoz. Elfogódottan indultam hát az iroda felé. Jelentkezésemre aztán — vagy inkább a lázas hangomra? — csillapítólag hatott Krleža felejthetetlen közvetlensége: „A, to ste vi, Kalmene?... De hogy mindjárt a tárgyra térjek: ha nincs valami okosabb programja vasárnapra, fiatalember, szívesen látjuk önt, Bela és én, úgy két óra tájt az asztalunknál.” Okosabb program, amikor Krleža vendége lehetek! — gondoltam, s meglepően magabiztosan ezt feleltem: „Köszönöm, Krleža úr, pontban kettőkor ott leszek.” A címét meg se mondta... feltételezi, hogy tudom. Tudtam is. Jól ismertem azt a háromemeletes házat a platanos Kraljica Marija utcában — akkor már a Gundulićevában laktam: mint egy jómódú család gimnazista lányának korrepetitora elhagyhattam a nem éppen kényelmes intézeti diákszobát.

Érintőt vonni is képtelenség itt ebben a referátumban arra a kör-ívre, amely sejtethető, mi mindent szívtam magamba Krleža műveiből szomjas szivacsként alig fél esztendő alatt. Es mégis: amit nemcsak a fiatal horvát írók körében hallhattam róla, de lépten-nyomon a városban is, rajongóitól és ellenzőitől egyaránt, miszerint a Mester bizony-bizony kiszámíthatatlan, roppant szeszélyes, hangulata változékony, s ha rossz napja van, kíméletlenül őszinte, mi több, kritikus is alkalmi beszélőtársával szemben kimért, elutasító stb. stb. Nos, mindez kissé elbátor-talanított első látogatásom küszöbén, jöllehet élt bennem a meggyőződés, miszerint jobban ismerhettem őt a műveiből emberként is, mint a jobbadán csak hallomásra hivatkozó zágrábiak.

A krležai csillagképben nekem addig, de azóta is, a *Trilógia* és a vele szövült keretnovellák tündöklése jelentette az írásművészet lenyűgöző élményét. Az *Agóniát* és a *Léát* ötször is láttam Gavella rendezésében, a *Gospoda Glembajevit* (mármint a *Glembay Ltd-t*) pedig még többször — egyszerűen nem lehetett nem éreznem, hogy Krleža drámai kifejezésében is par excellence költő, aki a szociális tartalmat úgy ötvözi költőivé, mint senki más az általam addig ismert drámaírók közül. Többek közt ez is nyugtatóan hathatott rám, amint azon a vasárnapi napon első találkozásomra indultam a májusi platánok alatt.

Krleža a szalonban fogadott, közvetlenül és szemlátomást jó hangulatban; sajátos szakálla felett, amit ismertem is Babic portréjáról, mosoly derengett, amint megkérdezte, hogy s mint telnek napjaim Zágrábban; hogy érzem magam mint fiatal magyar költő a Sljeme alji városban; sokat olvasok-e, és kik a kedvenc íróim? A szalonszöveget asztalán, miközben elfogulatlanul válaszoltam, a Kalangya legújabb számát pillantottam meg, s amint érte nyúlt és felém nyújtotta, már tudtam, minek köszönhetem a meghívását. „Ezt a maguk Szentelekyje küldte nekem Szivácról. Leveléből tudtam meg, hogy ön a bölcsészgyógyszereseti kar hallgatója... Most legalább közelebről is megismerhetem azt a fiatalembert, aki lám, Petőfi nyelvére fordítja a verseimet.” S ekkor hirtelen magyarra váltott: „Tudni kell, hogy én ma is szívesen beszélek magyarul... Hanem gratulálok: nemcsak szépek, jók is ezek az átköltések. Hibátlanok.” Bevallom, ilyen elismerő szavakat hallani tőle, a közismerten „fukar” dicséretől: boldoggá tett. Bela Krleža közben aperitívval kínált, majd később, a beszélgetés, már hármásban az ebédnél meglehetősen rapszodikusan folytatódott, de főleg a vendégül látó művésznek alakításairól a férje darabjaiban. Visszatérve a szalonba, Krleža mintegy mellékesen — emlékszem — ezt kérdezte: nem foglalkozom-e a gondolattal, hogy lefordítsam valamelyik drámáját a *Trilógiából*, mert — úgy mond — véleménye szerint tárgyuknál fogva is érdeklődésre tarthatnak számot Budapesten. Szerényen jegyeztem meg: nagyon is foglalkoztat mind a három drámája, de lefordításukhoz alaposan fel kell készülnöm. Nem kis feladat! De szerintem a Glembay uraság ma még aligha elképzelhető a pesti színpadon...

Benyomásaimról — a hat óráig elhúzódó beszélgetés igazán bővelkedett bennük! — írnom kellene, fordult meg a fejemben nemegyszer a változatos témák és motívumok torlódása során, mert nemcsak a jugoszláv irodalom került szóba, a jobb és bal szárnyon zajló eseményeivel, hanem a magyar, a szovjet és a nyugati irodalmak is. Krlezátt akkortájt érte hevesebbnél hevesebb támadás mind a jobb, mind a bal oldalról: érdeklődéssel vártam hát válaszát az ezzel kapcsolatos kérdéseimre. Tüzetesen kifejtette nézetét a szocialista irodalomról és a vele kapcsolatos ars poeticájáról (később a *Dráva menti motívumokban* láttam viszont). Épp azokban a napokban volt Dubrovnikban a PEN kongresszusa. Ennek kapcsán került aztán szóba Toller és Kosztolányi. Krleža lezseren, ám meglehetősen élcesen mondta el, hogyan fog majd elnökölni Kosztolányi, négy év múlva, a PEN budapesti ülésén... miközben az országban változatlanul mérhetetlen a magyar nyomor stb. Elmondta első találkozásukat is, az 1917-belit, amikor a frontról jövet a Logodi utcában kereste fel költőnket. (Hadd jegyezzem itt fel, ezt az emlékezetes találkozást Krleža merőben másképp rögzítette, harmincegynehány év múltán, az

emlékirataiban, mint ahogy nekem azon a vasárnap délután elmesélte.) Szavaiból én akkor kiéreztem rokonszenvét *A szegény kisgyermek panasza*i szerzője iránt, s ama látogatás „kiábrándító” motívumának halatára nem mulasztottam el, hogy meg ne jegyezzem: Most már értem, mért bánt el olyan kurta-furcsán Kosztolányival az újabb magyar irodalomról írt cikkében. (Erről akkor nem vitakoztunk, de később csaknem minden találkozásunkon igen.) *A Bankett Blitvában* olvastát követő látogatásomkor meg is jegyeztem: azt a bizonyos találkozását Kosztolányival — persze áttételesen — másképp mondja el a regényében... Csak mosollyal válaszolt.) A szovjet irodalom kapcsán került szóba oroszországi kirándulása, bátor voltam megjegyezni: „Igazán jönnek és hitelesnek én csak a Megérkezés... értekezésszerű írását tartom benne prousti érzékenységgel felidézett reminiszccenciának... Anna Ignyatyijeva rajza »csak« markáns, noha benne van az egész osztály agóniája...” Elgondolkozott, de nem vitatta észrevételeim igazát. Később az időszerű jugoszláv és európai eseményekről beszélt. Hanem... nem is annyira a felmerült témák taglalásában nyilvánuló krležai különvélemény volt az, ami megragadott: a művészi kifejezés jelenléte a lenyűgözőbb... élő szavának gondolati és érzelmi sodra — mert rögtönözve is úgy beszél mindenről, mintha csak írna: a fogyhatlan asszociációk rajzó sokaságával, színességével, egymásba fonódásával váltva ki az írásaiból ismert szuggesztivitást. Varázsát csak növelte a sziporkázó szellemesség, ahogy egy-egy motívumra reagált, ahogy egy-egy aktuális jelenségben láttatta az általánost, az összefüggések lényegét, egy polihisztor és enciklopedista elme megannyi telitalálataival. És nyomon követni az ad hoc művészi alkotásnak ezt a dialektikus modulálását... igen, ez egyértelműen az a fényforrás, az alkotó erőnek az a kisugárzása, ami az ismeretek interferenciájával világítja meg a szemünk előtt a nagyság titkait... A társaságában töltött négy óra meggyőződött: ez a negyvenéves író olyan alkotó kvalitásait villantotta fel előttem, amilyen kevés van manapság talán még a nyugati irodalmakban is.

Meg kellene ismertetni közösségünkkel ezt a nagy horvát alkotót — tűnődtem magamban távozóban —, de hogyan? Hiszen kiadónk sincs! A Kalangya-kiadások is nagy áldozatok árán jelenhetnek meg, a fordítóké meg egyszerűen elképzelhetetlen... Látogatásom hatása alatt mégis eltökéltem: lefordítom *Filip Latinovicz hazatérését*. Akkoriban ismerkedtem meg Ember Jánossal, a szabadkai, balos egyetemi hallgatóval. Meg is állapodtunk, ott mindjárt, az Egyetemi Könyvtárban, a munkamegosztásban: szigorlata nem lévén, ő vállalja a regény nyersfordítását, a fogósabb helyek átültetésében besegítek, s ha megleszünk vele: átstilizálom — persze egybevetéssel — és elküldöm a kéziratot Szivácra. Ősi szigorlatomik el is készült a közös munka, de már nem volt kinek eljuttatnom: Szenteleky augusztusban eltávozott. 1939-ben még találkoztam a kézirattal Ember íróasztalán, de társam negyvenegyes eltűntével kéziratunk sorsa is betelt.

A harmincas évek végén a jobbratulódás a jugoszláv politikában is mind nyilvánvalóbb lett, a profasiszta viszonyok közt aligha lehetett gondolni többé Krleža magyar bemutatására... És váratlanul épp ekkor ért sugárnyi kis remény: Móricz Kelet Népében cikk jelent meg Krležáról Németh László tollából; valószínűleg Herceg János hívhatta fel a figyelmet Krleža Ady-tanulmányára. Németh a lényegre tapint: „A kelet-európai szempont teszi számunkra érdekessé Krleža Ady-tanulmányát. Ady európai helyét pedig talán idehaza sem határozta meg senki szabatosabban” — állapítja meg (1939-ben) *Krleža Adyról* című írásában, „A külföldi irodalomnak aligha van hasonló súlyú Ady-tanulmánya...” Az *Esszék* 1933-as kiadásának margójára ezeket írja Krležáról: „Ebben a könyvben egyszerre hét-nyolc arcvonalon küzd: mint nyugati kalauz Thomas Mann, Proustot, Bernard Shaw-t magyarázza; mint képzőművészeti kritikus Goyát és az egykorú horvát festőket; irodalomtörténeti tanulmányaiban egy új horvát irodalomtörténet vázlata szorul belé; szövegeibe műfordításokat iktat be (a mai német líráról szóló esszéhez több mint száz teljes versfordítás a példatár); történeti egybevetései és szociológus rohamai

sokszor már a tanulmányforma kárára vannak... Hogy megérthessék, félbe-félbeszakítja magát, apró kurzusokat rendez, az elemekre oktat, vitáz, összehasonlít... A fénymáz nem olyan hibátlan, a szenvedély azonban komolyabb, mint újabb esszéíróinknál... A legnagyobb érdeme előttünk: erős kelet-európai szempontja..." Alig egy évre rá pedig ezt olvashatjuk *Híd a Dráván* című írásában: "...Krléža folyékonyan beszéli a művelt világ nyelvét. Nekem a kelet-európaiságban volt mesterem. Nekünk magyaroknak bizonyára vannak írónk, akik a nyugati irodalmakhoz kevesebb elmélettel és több formaérzékkel nyúlnak, a kelet-európai szempont azonban egy írónknak sincs ennyire a vérében... Krléža épp ezért nagy tanulság. Ő nem engedi elfeledniünk, hogy ami a mappán és utánozhatóságban szomszéd, valójában még igen-igen messze lehet, s mi, a nyugati civilizáció bátyjai alatt kínlódó népek, kusza-megoldatlan múltunkkal, még azt is másképp éljük, amit látszólag a Nyugattól veszünk át." A jelképes című *Most, punte, silta* programírásában nem véletlenül hivatkozik épp Krléžára. A Glembayakról ír, illetve a glembayizmusról: „Ami engem fölkaivart: mégsem az érdekes írói módszer, hanem a magyar és a horvát helyzet kísérteties párhuzama... s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayakra kell gondolnom..."

Ezeket a cikkeket már Krléža „horvát vidékén” olvastam (Virovitica, Karlovac, Čakovec); amióta Zágrábból elkerültem, vajmi keveset fordítottam tőle, annál lázasabban olvastam újabb műveit: a festő-regényétől merőben elütő *Az ész határán* és *Bankett Blitvában* c. regényeit, esszéit, *Dialektikus Antibarbusát*; s közben-közben, ha Zágrábba vitt utam, föl-fölkerestem. Negyvenben — ha jól emlékszem — a Palace Szálló éttermében találtam rá — „Min dolgozik, fiatalember?” — kérdezte borúsán. Hogy kedvre derítsem, magyarul válaszoltam: „Krléžából készülök... a Krléžáról!” Nem kellett magyaráznom, mire célzok... hogy közeledőnek látom az időt, még hozzá hamarosan az alkalmat is, hogy megszólaltassam a magyar Glembayakat... Egy fiatal horvát költő, valahányszor hazalátogatott a Muraközben élő szüleihez, felkeresett Csáktornyan, bőrdődjében mindig átcepesztett jó néhány Krléža-folyóiratot. Kockázatos csemege: mindketten tudtuk. A Plamen, Književna Republika, Danas és a Pečat volt aztán, ügyeleteim alatt, az én tiltott csemegém negyvennégy tavaszáig. Március 21-én egyik szobrász barátommal néztük a gyászos defilét: a varazdi hídon át bevonuló hitleri szoldateszktát, s elkeseredettségünkben, s tán akasztófahumorból is epés megjegyzéseket tettünk a „szövetséges okkupátorra”. Nyilván besúgó feljelentésére, még aznap házkutatás: nála is, nálam is. A Gestapo-tiszt semmi árulkodót nem talált a könyvtáramban: a folyóiratokat a patikában rejtegettem. Nem kellett sokáig rettegnem a következménytől: tíz nap múlva bevonultattak, tartalékos tisztí rangom nélkül, a keleti frontra induló 111-es tábori kórházhoz. Egyetlen könyvet vettem magamhoz: a *Glembajevit*. Kórházunk a Kárpátok keleti lejtőjén állapodott meg: Dolinában, egy volt lengyel gimnáziumba szállásoltunk be. A közeli frontról éjjel-nappal érkeztek a sebesültek, a magyar hadisten áldozatai. A mészárlás krléžai élménye immár az enyém is. Ő a verseibe menekült előle, én kábítószerekhez folyamodtam: a *Trilógiát* fordítottam. Éjjel dolgoztam, a gyógyszeres ládák, a sebészeti osztály tőszomszédságában, sokszor hajnalig körmölve, míg elmerevült ujjaim közül ki nem hullt a toll. Munkám közben a szöveg fölé odaidéztem a zágrábi előadások jeleneteit, képestül-hangostul, a teljes élményhangulatban aztán nem is igen volt nehézségem az átültetésnél. Beregszászon, visszavonulóban, aztán legelőpeltem mind a három drámát, három példányban. Egyiket — minden eshetőségre — elküldtem egyik pécsi barátomnak, a másikat haza, Kishegyesre, a harmadikat magamhoz vettem. A kórház, a viszontagságos pasli után, a Vág menti Nagybitcsén üzemelt tovább. 45 tavaszán huszadmagammal átkeltem a Szvorov partizánscsoporthoz; egy éjjeli akción, a Javornyikban, megáradt patakot úsztunk át, s a kézirat a hátizsákomban hasznavehetetlenné ázott. Hogy a Pécsre küldött példány megmaradt, és 47 tavaszán Krléža kezébe került, arról maga a Mester értesített az év június 21-én kelt levelében:

„Major Tamás, a NSZ igazgatója az ön fordításában tervezi bemutatni, elsőnek a *Glembayakat*, melynek második fölvonását magam is hallottam pécsi vendégszereplésünk estjén, ez év áprilisában.”

Az év nyarán — már nem emlékszem, milyen alkalomból, ki és miért — a *Trilógia* novellaanyagának fordítását kérte tőlem Pestről. Az Adriáról jövet meglátogattam Krležát; ő sem tudott a dologról, mármint a ciklus novelláinak fordításáról. Beszélgetésünk során — Sinkó Ervin társaságában — szinte szó szerint megismételte, amit a levelében írt: a NSZ az én fordításomban mutatná be a drámáit, évente egyet-egyet.

A történelem politikai párkái azonban tettek róla, hogy még tizenkét évig ne kerüljön színpadra Pesten Krleža-dráma... Mikor aztán az áldatlan feszültség enyhültével a jelek szerint nem késhetett már sokáig az alkalom sem, irtam Krležának: a Nemzeti Színház elővette a darabjait, s kérem, autorizálja a fordításaimat.

1956. szeptember 26-i válaszában Sinkó Ervinnek tett ígéretére hivatkozik. Sinkó Irma lefordította ugyanis a *Glembayokat* s ő megígérte, Stupica azt hozza majd magával, ha rendezni jön a darabot. Nem tudtam mire vélni ezt a pálfordulást — hiszen a TI határozatát megelőző évben még res gestaként beszélte a fordítói jogomról. Csak nem azt nehezményezte, hogy családi okok miatt átjöttem Budapestre? Azért már megbűnhődtem itt, szabadságvesztéssel, méltánytalanság lenne, ha most még ő is sújtana érdeke szeszélyes fordultával... Válaszában nem is érintette többé az autorizálás kérdését. Hanem elégedettségéről írt, megkapta s elolvasta a *Glembay család*ot. S miután szinte okolt levele elején a ciklus feldarabolásáért, s a keretnovellák megjelenítése miatt (mintha én tehettem volna róla!) — vajh, a jogmegvonás enyhíthetéképpen? —, áttért a megküldött recenziók érdemi részére, majd ezt írta: „...Hát igen, ma sem mondhatok egyebet, mint amit már évekkkel ezelőtt is elismertem: az ön szövege híven tükrözi prózai írásaim lírai ütemét. Ez a munkája is jeles műfordítói munka...” 67 őszén az Európa kiadó megjelentette a *Glembay Ltd-t*, mint ígérte is Krležának, a Világirodalom Kiskönyvtára sorozatában. Elküldtem neki. Minthogy jóval annak előtte, hogy nyomdába került a kézirat, kiegészítést is írt az első felvonáshoz, annál meglepőbb volt: nyugtázva a könyv vételét, hét kérdést intéz az illetékesekhez, — lennék a hét kérdés tolmácsolója! Ime a tolmácsolandó hét kérdés: „1. Minek az alapján jelentetik meg az én művemet külön-külön, hiszen a *Trilógia* a prózával képezi szervesen azt a művet? 2. Hány példányban jelent meg a *Glembay család*, és hányban a *Glembay Ltd*? 3. Mikor került forgalomba az előbbi (június?) és mennyi fogyott el belőle eddig? 4. Hány könyvemet szándékozik még kiadni a Kiadó szerzői jóváhagyásom nélkül? 5. Hogyan képzeli el az urak üzleti kapcsolataink további alakulását? 6. Ki fordítja és ki adja ki a *Filip Latinovicz hazatérését*? 7. Minek az alapján játssza a NSZ a *Glembay Ltd-t* az ön fordításában?” — Ez a levele, 1958. december 11-i keltezésű, voltaképpen tárgyalanná vált: a kiadó már rendezte közben a Szerzői Jogvédő útján a rendezendőket, Stupica már jócskán benne volt a próbázásban. Válaszomban csak erről értesítettem: „Major elolvasta Sinkó Irma fordítását, melyet Ön nyújtott át Stupicának, elolvasta a riválisaimét is, akik értesülvén a rendező érkezéséről, gyorsan lefordították a *G. Ltd-t*. Függetlenül a köztünk történt megállapodástól — 1947! — a színház igazgatója, most újra elolvastván, az én fordításomat adta a rendező kezébe az olvasópróbán. Voila tout ce qui est.”

Ez ellen most már aligha opellálhatott a szerző. Ekkor már kezdtem érteni, mért áll a Mester odaát a „nehéz” ember hírében. De hogy teljes legyen ebbéli meggyőződésem, valamelyest még hozzá is járult: a 10% ossztantiemből mindössze kettőről hajlandó lemondani a javamra! Óvatolás helyett szorgalmasan küldözgettem neki a bemutatott megelőző interjúk, cikkek és nyilatkozatok újságkivágatait; belőlük láthatta, drámájának bemutatója esemény lesz a NSZ történetében. Tudtam arról is, hogy Stupica elragadtatással írt neki a szereplők művészi kvalitásairól. A szerző minden jel szerint megnyugodhatott: változtatott a tantiém-osz-

tozkodáson is. Sőt, karácsony előtt érkezett levelében afelől érdeklődik: figyelembe vette-e a rendező a pesti bemutatóra kibővített első felvonás szövegét?

A *Glembay Ltd* bemutatója — 1958. január 29-én — valóban páratlan siker volt. (Krleža évek múltán is sajnálta, hogy makacs csúza miatt nem jöhetett át a bemutatóra.) Nemcsak a napilapok, a folyóiratok is érdemben méltatták a szerzőt. Nemkülönbön a rendezést és a művészegyüttes kiemelkedő teljesítményét. Színikritikusaink színe-java (Nagy Péter, Ungvári Tamás, Bajomi Nagy, Hegedűs Géza, Illés Jenő, Imre Katalin, Maar Gyula, Kristó Nagy István stb.) beszámolója mellett mintegy száz írás tanúsítja a dráma élményt jelentő szakmai és közönségsikerét.

Krležát akkor már ismerte az olvasóközönségünk, a *Glembay család* után megjelent *Filip Latinovicz hazatérése*, a *Horvát hadisten* ízelítőnek sem volt már kevés; a bennfentesek emlékezetében felelevenedhettek Németh László írásai Krležáról. Méltán hivatkozik azokra is Kristó Nagy a Petőfi Múzeumban 1973-ban rendezett Krleža-kiállítás katalógusában: „Ez ezek a Németh által rajzolt portrék nagyon is megnyerőnek hatottak: Krleža egyszerre volt társadalmi és egyszerre modernül irodalmi. A Glembay-ciklusnak sok különféle elemből összetevődő körképe látatlanban is rokonszenvesebb (mert korszerűbb) volt számunkra, mint a nagy családregények, amelyek közül persze megint csak épp a kelet-európaiak hiányoztak... A frivol tréfa Krleža „magyarságáról” ezáltal lesz mégis valamiféle valóságga: helyettünk is figyel bennünket, a mi íróink helyett is írt a magyar közelmúlttól, mégpedig úgy, hogy távlatba is volt — hiszen kívülről, kissé a távolból nézett. De belülről is, hisz úgy ismerte a magyar társadalmat, mint mi magunk. Úgy? Még jobban, s nemcsak azért, mert más nép fiaként találkozott velünk s tekintett közös (monarchia-beli) múltunkra, hanem azért is, mert nagy író lévén: eleve jobban látta a lényegét, mint a legtöbb értelmiségi, köztük megannyi politikus, történész vagy szociológus, de meg tudatos író lévén: a marxizmus módszerével látva és látatva vizsgált bennünket (éppúgy, mint saját hazáját), tehát hitelesebb képet alkotott, mint sok más író. A tehetséghez, éleslátáshoz aztán még valami járult: a páratlan műveltség, amely úgy szól a monarchia s utódállamai — köztük Magyarország — egész magaskultúrájáról, vagy akár sznobos nagy- és kispolgári félműveltségéről, divatjelenségeiről, hogy ezzel éppúgy tud ábrázolni, jellemezni, megítélni, sőt karikírozni, mint tanítani... Nem, nálunk senki sincs, aki minderre s ilyen tudatossággal képes lenne, lett volna... Krleža életművére föltétlen szüksége van a magyar olvasónak: csakugyan szinte hézagpótló — a mi irodalmunkból az, amit ő csinált, igencsak hiányzik... Ezért érezzük őt a magunkénak.”

Ilyen és hasonló hangnemben értékeli Krleža életművét számosan az egyetemes magyar kritikában. Hogy csak néhányat említsek: Veres Péter *Olvasónaplójában*; Sinkó Ervin az újvidéki Forum 1964—65-ös kiadásában megjelent Krleža-válogatás előszavában; Lőkös István, aki tanulmánykötetében — *Hidak jegyében — Krleža Hungaricáit s az Egy gyermekkor Agramban* c. remekét elemzi; Nagy Jenő, a *Zászlók* recenzense a Nagyvilágban; Varga József a Kortársban, Vujicsics D. Sztoján a *Jelenkorban*; e sorok írója három írásában is, a romániai Veress Dániel a Krleža-válogatásról írt beszámolójában. De legtöbbet, és legértőbben Bori Imre, Krleža kiváló ismerője. (Monográfiájára még visszatérek.)

Krleža két drámája: a *Léda* és az *Agónia* az én fordításomban várt a NSZ dramaturgiájánál bemutatásra. A Madach Színház mit sem tudva erről, 1964 tavaszán próbázni kezdte az *Agóniát* Csuka Zoltán és Vujicsics D. Sztoján fordításában. Bemutatója — Stupica rendezésében — éppolyan siker volt, mint a rákövetkező év január 29-én a *Lédáé* a Katona József Színházban. A három Krleža-dráma közül a *Léda* volt legtovább műsoron: hetvenszer játszották. Előzőleg — 1963-ban a Szabadkai Népszínház is bemutatta már, művészegyüttese Szegeden és Szolnokon is szép sikerrel vendégszerepelt vele. Az *Agónia* tévéváltozatát a kitűnő Dömölky János rendezte 1976-ban. Ugyancsak ő kezdte rendezni, ezekben a napok-

ban, a *Léda* tévéváltozatát. A *Glembay Ltd* színre került — 1975-ben — a Temesvári Magyar Színházban is. Tévéváltozatát a közeli években tervezi elkészíteni Dömölky.

A sajtófigyelő adatai szerint a Krleža műveivel, bemutatóival és a Mester három budapesti látogatásával foglalkozó cikkek, interjúk, ismeretesekek, tanulmányok stb. száma több százra rúg.

Kritikánk tükrében az utóbbi években már-már teljesnek látszott Krleža írói-alkotói rangja. A népszerűsége is. Nagyságának méreteit, életművének arányait azonban Bori Imre monográfiája láttatja velünk hiánytalanul. Bori könyve: fejezetekben követi nyomon Krleža fejlődési útját: a zseniális kisiútól az Őriáig. E fejezetek időrendi sorban taglalják az író útszakaszainak természetét, de olyanképpen, hogy a fejezetekben megvilágított anyag rétegeződöttsége szerint korrespondálva fókuszokban találkozunk a többiekkel, megfelelő és egyező motívumok sugárzásával. Elemző munkájában az érthetőség kedvéért Bori rámutat a krlezai mű ama jellemzőire, amelyek vonatkozásban vannak a magyar irodalom azonos vagy hasonló értékrendű jelenségeivel. A párhuzamoknak ezek a fellépései minden esetben találóak, sőt: egzaktak. Különös érzékenységgel elemzi Bori Krleža költészetének korai (háborús) és férfikorabeli szakaszát. A hangvétel és tárgy különbözősége e két szakaszban nyilvánvaló, a hangszerelés sajátos rezdüléseiben azonban Bori minden esetben rátalál a közös eredőkre. Elmélyült munkára vall az is, ahogy a prousti idő jelenvalóságát tetten éri a krlezai módszerben. Nemkülönben a glembayizmus és klanfarizmus ismérveinek felmutatása. Vagy ahogy Latinovicz szellemi portréját adja, az éppoly intenzív, mint *Az ész határán* és a *Bankett Blitvában* éghajlatának mesteri felismerése a politikai borulat, a nimbostrátusz okozta hangerősödésben. Nem feledkezve meg eközben a tragikus éleslátás elemzésében a művész pokoljárásának mivoltáról sem. A *Trilógia* taglalása egyedülálló. A *Zászlókat* pedig rámutat a krlezai summa krlezianaként. Es teszi mindezt az összefüggések olyan láttatásával, hogy az olvasó teljes képet nyerhet Krleža világról. Szükségességéről megéppenséggel úgy, mint M. Ristić, az író barátja és méltatója: „Krleža minden műfajban, verseiben és drámáiban csakúgy, mint novelláiban és regényeiben, vitairataiban, cikkeiben csakúgy, mint emlékirataiban folytatja csupán a mélyreható életszerűségek szakadatlan, gazdag és mindig új modulálását, amelyeket egészen rendkívüli érzékenységgel merít az életből, s azokat művészi síkra vetítve az életnek adja vissza.”

Befejezésül csupán ennyit: hogyha a *Trilógia* fordítójaként és Matjević *Beszélgetések Miroslav Krležával* c. munkája átültetésével valamelyest katalizátorként járultam hozzá Krleža megismertetéséhez a Dráván túl: nos, ezt igazában a horvát irodalom Őriásának s ígésének köszönhetem.

Horvátul írt referátumát Dudás Kálmán a Julije Benešić-díj átvételkor olvasta fel az ez év májusában megtartott Zágrábi Nemzetközi Találkozó (ZKR) műsorszámaként. A jeles költőnek és műfordítónak, aki folyóiratunknak indulásától kezdve állandó munkatársa, ezúton is gratulálunk kitüntetéséhez.

FÉJA GÉZA (1900—1978)

Féja Géza halálával egy neves író, publicista és érdemes rétor távozott el az élők sorából. Írói pályájának legjelesebb szakasza a falukutatók vihart keltő kibontakozásának idejére esik, amikor az írók az agrárproletariátus felé fordultak azzal a mélyről jövő indítással, hogy őszintén feltárják, milyen nyomorúságban él a nép a feudokapitalista Magyarország beláthatatlan kiterjedésű nagybirtokain.

Olyan volt Féja Gézaék útja valóban, mint „Magyarország felfedezése”, ahogy Sárközi György ezt a sorozatot elnevezte. A nagy nyitány már megvolt hozzá. 1936-ban Illyés Gyula *Puszták népe* c. szociográfiája egyszerre ezer és ezer arcot fordított a hercegi, grófi, bárói uradalmak felé: de már nem a pusztuló vetést összeomolva sirató, hanem az ocsúdo parasztság felé.

„Egy nemzedék indult útnak, hogy felfedezze és leleplezze a magyar valóságot, melyet eddig gondosan eltakargattak előlünk — írta Féja Géza művészi értékű szociográfiájának előszavában. — Az út eredménye ez a könyvsorozat, amely a magyarság teljes arcát mutatja fel a szociográfiai szétoldódás korában.”

„Mikor e sorozat tervét szerkesztője elem tette s megkérdezett, hogy melyik tájhoz ragaszkodom, gondolkodás nélkül mutattam a déli Tiszavidékre, a Tiszántúl s egyben Magyarország »viharsarkára«, ahol az elmék és a szívek sohasem tudtak belenyugodni a meglévőbe, a megvalósult Magyarországba.”

A *Viharsarok* nagyon viharos visszhangot keltett nemcsak a Tiszavidéken és Tiszántúlon, s nem csupán Magyarországon, hanem Európa szerte is. Elasztó ereje eljutott Szabadkára is, ahol egy — a falukutatókhoz hasonló — nemzedék vívta harcát egy nagy kiterjedésű mezővárosban, s annak messzire futó tanyavilágában a haladást fékezők, a múltba feledkezők és a múlt népre nehezedeő keserveit embertelen módon meghosszabbítani akarók ellen.

Akik itt nálunk a csöndbe feledkezett kisvárosok, az elhagyott falvak és a tanyavilág úttalan utait járták éppúgy, mint a Tiszavidéken a Viharsarok kutatója, bátor vállalkozásuk és kemény munkájuk híret elvitte a Híd nem csupán az egész országba, hanem az egész Dunavölgyébe, s azon túl Párizsig, Londonig, és áthallatszott Amerikáig... Féja Géza ezekben az években figyelt föl a szabadkai fiatalok mozgalmára és megteremtette velük a kapcsolatot.

Többször is járt a mi vidékünkön, mert ennek nem egy volt az eredője. Csantavérhez érzelmes, rokoni szálak fűzték, hiszen felesége, akitől egyetlen fia, Endre született, csantavéri születésű volt. Ott is, Szabadkán is ma is élnek rokonai.

Szabadkai látogatásairól nem egy visszpillantást írtak már, mert ezek számára is, számunkra is élményekkel teli találkozások voltak. Előadásait egyetlen hallgatója sem feledhette el.

Amikor a pódiumra lépett, egész lénye teljesen átalakult. Karjai széles íveket írtak le a levegőben, szeme messzire nézett, mintha a megletl dűlőutak végén az izomszakasztó földi munkától görnyedő parasztot keresné; az anyát, a gyermeket, az állatvásárhoz annyira hasonló emberpiacot, a félig üres iskolákat, távolabb a nyomor kalapácsaival beszögezett ablakokat...

„Ezt jelentette akkor nékem a különben pihenésre szolgáló hétvég és a vasárnap.” „Hallgattam a nép sirámain, együtt kínlódtam vele” — mondta, amikor a *Viharsarok* fejezeteinek megírásáról beszélt.

És több mint harminc esztendő után, amikor első szociográfiájának folytatása, a *Sarjadás* megjelent, ezt írta bele egyik szabadkai barátjának megemlékezésül: „...a szabadkai feledhetetlen esték emlékére szívem-lelkem egész melegével.”

Az Ő szavait idézve hajtunk zászlót haló porai előtt.

LŐRINC PÉTER

A SZABADKAI NÉPKÖR ARCKÉPÉHEZ (1872—1918) — 2.

IV. A NÉPKÖR NAPTARA

A Népkör nem volt örök életű Szabadkán és nem is volt az egyedüli művelődési egylete a szabadkai magyarságnak (és bunyevácságnak). Tulajdonképpen nem is volt tisztára művelődési egylet, legalább ugyanannyira vagy csaknem teljesen politikai kör volt, a 48-asok függetlenségi pártköre, amelyből irányították a városi 48-as politikát, de néhanapján a parlamenti választásokat is, aminthogy az akkori politikai pártok is főleg, szinte kizárólag, oly „választási pártok” voltak, amelyek csupán egy-egy képviselő-választási kampány idejére elevenedtek meg és váltak tevékenyvé: a két-két választásközi parlamenti összejövetelek idején csak mint passzív hírlap-olvasók igyekeznek értesülni képviselőik parlamenti tevékenységéről.

A Népkörön s a már szintén említett Pučka kasinán kívül egyéb egyletek is voltak. Természetesen időszakunk Szabadkáján. Egy cikk (27) szerint „mindenesetre több (egylet — L. P.) van, mint amennyire Szabadkának ez idő szerint szüksége van. Ezek az egyletek legnagyobb részt közművelésiek-társadalmiak. Részben politikai is. Ilyen pl. a Népkör, amely inkább politikai egyesület, mintsem társadalmi, Köztudomású, hogy ez a régi balpártnak volt gyűlhelye, ott tanácskozták-tárgyalták meg városunk ügyeit. Az országos képviselők választásáról is ott intézkedtek először... Szóval intézkedtek abban politikailag, és a Népkör nevében tömörítették össze híveiket.” A többi egyletet a lap „többé-kevésbé társadalmi(nak), közművelődési”-nek tartja.

Legrégibb közöttük a Nemzeti Kaszinó, az „értelmiségiek” fészke — ezt illetné hát meg a vezérszerep, a kezdeményezés. (28) „Csak ezután jönének egyéb egyleteink.” A Népkörön kívül a Polgári Olvasókör, az Iparos- és a Katolikus Legényegylet. A két utóbbiról még nincs mit mondani a lap szerint —, alighogy megalakult,” ... az általános közügy érdekeinek kifejtése címen — még ma nem jöhetnek számba”. (29) Itt van azután a Pučka kasina — amely azonban sohasem volt és nem is lesz „Kaszinó”, hanem csupán „Gazdasági kör”, (30) valamint a „szerb-horvát čitaonica” (a lap tette idézőjelbe). „Ez már többé-kevésbé társadalmi irányú egylet-nemzetiségi jelleggel és irányzattal”, de ezt a lap a bunyevác Pučka kasinával szemben nem hangoztatja, talán még nem véve észre a bunyevácok öntudatra ébredését. Ezért — az „egyebek” közé, bunyevácok, sokácok közé, sorolja őket, külön választva ezeket a „szerb-horvát”-októl!

A Népkört viszont politikai egletté nevezve ki, csupán a Polgári Olvasókört (a kispolgárok körét) és a Nemzeti Kaszinót (a nagybirtokosok és nagypolgárok körét) tartja ez az 1890-es hírlap művelődési egyletnek. A „kaszinó mozdulatlan”, ha mind vezetősége, mind pedig tagjai is „érdemesek” is, mert valami hiba folytán tagjainak száma 1840 óta csökkenőben van — alig éri el már a kétszázat. Rekonstrukcióra volna itt szükség! A Polgári Olvasókör (31) „az igazi demokrácia eszméinek leghívebb terjesztője, az eszme barátainak, híveinek összejöveteleli helye”. E közszellem legfényesebben nyilvánult meg a januári — bálon (!) — írja a lap e szabadelvű párti bálakat rendező olvasókorról, amelynek demokratikus mivolta tehát

a bálokon nyilvánult meg, ami persze csak arra mutat, hogy a lap maga is a szabadelvű párt közlönye.

Bizonyára azért szólja le ez a lap ugyanitt (32) a Népkört, „amelynek báljai már nem az egykoriak, nem a régiek...” ... a »Népkörnek« (eredeti idézőjel) előkelő polgáraiból alig jelent meg néhány tag.” „A polgárcsaládok teljesen hiányoztak, az értelmi osztályból megjelent 7—8 tag még este 10 óra előtt csaknem észrevétlenül eltűnt...” „A népet megbecsüljük. Hanem az igazat megmondani szabad. Ohajtandó lenne, hogy a »Népkör« a társadalmi convenientiára (sic!) és érdekekre nagyobb gondot fordítson.” Ez a mondat (melynek három szavát én húztam alá — L. I.) minden bizonynyal arra mutat, hogy a Népkör ez időben kezdett kispolgárvá válni, a mesterek és talán mesterlegények otthonává is alakulva át, ami miatt ez után — ha nem is harcolt ellenük — legalább nem állt többé a polgári tőkés-birtokos érdekek mellé, sőt talán itt-ott, némileg, munkás, azaz helyesebben mesteri és mesterlegényi érdekeket kezdett képviselni. Más szóval: Szabadkán ez időben (1890) a Népkör azaz a 48-as függetlenségiek, már a dolgozó nép — nem szocialista — köreiben talált tanyát, míg a Nemzeti Kaszinó és a Polgári Olvasókör a kormánypárt (Szabadelvű párt) híveit tömörítette egybe: a birtok és tőke polgári urait.

A Kaszinó az 1860-as években valódi társadalmi tényező volt, a nemzeti eszmék ébren tartója. Ez időben a sok táncmultság, vigalom, hangverseny a Kaszinót „nélkülözhetővé tette, s az most félre is vonult a nyilvánosság teréről”. 1881-ben újra felvette az 1840-es Nemzeti Kaszinó nevet, azzal a céllal, hogy a „*értelvtársadalmi* (én húztam alá — L. P.) elemeket szorosabb személyes érintkezésre és társalgásra egyesíteni és — politikai célok kizárásával — „*társadalmi* eszméket kivitelre segíteni” igyekezzenek. Ha tudjuk, hogy minden társadalmi egyesülésnek van (tudatos vagy nem tudatos, nyílt vagy rejtett) politikai célja is, úgy itt az uralkodó osztály „*társadalmi eszméit*” nyilván, sőt bátran azonosíthatjuk bizonyos politikai céllal is. Iványi azután a politikai olvasóköröket ismerteti, amelyek már 1867—1872 között létesültek tisztára és bevallottan (tudatosan) *politikai céllal*: Ezek Deák-pártiak és balpártiak voltak. 1871-ben alakult meg a Deák-kör. (34) 1872-ben pedig a balpárti Népkör: elnöke dr. Zomborcsevics Vince volt, aki fényes bankett elnyitotta meg a kör „legényegyletét”, tagja volt a polgármester-főispán (Lénárd Máté) is, de városi politikával nem foglalkozott. Inkább országos — parlamenti *kormánypárti politikát folytatott*. (Ezek, később is, az én aláhúzásaim — L. P.) 1875-ben, a balközép- és a *Deák-párt* egyesülésekor, a Szabadelvű Párt megalakításakor a *Deák-kör* a Szabadelvű Párt köré lett. Szabadkán azonban hiába hívta fel a Szabadelvű Párt a balpártot az egyesülésre, fúzióra, a balpárt békületlenül maradt, talán azért is, mert bízott a szabadkaiakban, azok ultramontán törekvései miatt, amint a klerikalizmus és a függetlenségi eszmék összecsapásáról már kezdetben is megemlékeztünk a Népkör alapítását megelőző sajtóvita ismertetésének fejezetében. Iványi szavaival élve, a balpárt így gondolkozott. Szabadkán velük „nem lehetett fuzionálni — konfúzió nélkül...” Így megmaradt a külön Népkör és külön Szabadelvű Kör a városban. Viszont 1880 körül a bunyevác „népelem” (?) akcióba lendült és a polgármestert lemondatta: „ez megtörte a Népkör tekintélyét és befolyását.” Fennáll ugyan továbbra is, de *politikai jelentőség nélkül*, míg mellettük két új egylet is alakult, a Polgári olvasókör és a Pučka kasina. Majd a Szabadelvű Kör is lejárt a magát és ezért Polgári Olvasókör (35) néven újjászervezkedett, hogy kulturális tevékenysége mellett a magyar polgárságot egyesítse keretei között, míg Mamuzicék a szintén kormánypárti bunyevác polgárságot szervezték a Pučka kasina helyiségeiben, „némi klerikális színezettel”. Így lett Laza Mamuzic 1881-ben kormánypárti képviselő, majd 1884-ben „bevették a városház kapuját” is. Ily módon a Polgári Olvasókör és a Pučka kasina lettek a „hatalmi párt” táborai, és itt csinálták a városi politikát is, mint azelőtt a Népkörben. A 48-asok ez időben levitézlettek, és ez kihatott a Népkör általános válságára is. Mukitsék (János, Aurél, Ernő), majd Simon, Varga Károly) a Népkör támogatásával és annak élén a függetlenségi balpárti (esetleg 1875-ig balközéppárti) erőket egyesítették, főleg a városi politikában. Így lett Mukits János (ez időben már elmagyarosodott) polgármester mint

a Népkör elnöke, meghódítva a kör útján a város „értelmiségét”, (36) majd 1875 után is megőrizte különállását, nem olvadva bele a Szabadelví Pártba. Tekintve, hogy 1875-ben megszűnt a Balközéppárt; a Népkör csupán a 48-as Függetlenségi Párt köre lehetett ezután. Míg Mukits volt a polgármester, a Népkör virágzott, „tényező maradt”, ő intézte a város felszabadulásának száz éves ünnepségét is. Majd amikor Mamuzicék (azaz ettől fogva Mamuzsics és Mamuzsits — L. P.), a Szabadelví Kormánypárt, vonultak be mind a városházára, mind az Országházba is (1881, 1884), ami a Szabadelví Párt győzelmét jelentette Szabadkán is, a Népkör hanyatlani kezdett. Ekkor lett — Varga Károly, a népkörös 48-as Varga helyett. — Mamuzsics, a képviselő polgármester is. A Szabadelví Párt egyre erősödött (uralmon: 1875—1905), a Népkör erőtlen ellenzékbe szorult, s így — ha „naptárról” van szó — ez is elég jelentéktelen működést jelzett: politikai tevékenység helyett, sőt komoly kulturális tevékenység helyett is „főleg táncvigalommal egybekötött társasvacsorákat”, „dízvacsorákat — díszlakomákat” emlegettek a hírlapok is ekkoriban vele kapcsolatban.

1879-ben még ők rendezték a város felszabadulásának száz éves ünnepségét, ami némi politikumot is jelethetett, hiszen a feudális város szabad királyi — azaz polgári — várossá válásának századik évfordulóját jelezték. Szabadka is királyi, azaz inkább is császári segítséggel, pénzen vásárolva „küzdötte” ki polgári szabadságát (1779-ben): Mária Terézia idején, az ő nevét véve is fel a harcos Subota Vrlic neve helyett (Jovan Nenad és Subota Vrlic 1527 egyes értelmezések szerint ezt jelentené Subotica, míg más értelmezés szerint a „Zabadka” lett volna az eredeti név, amely annyit jelentett volna, hogy a — teleszkai — dombok gerince mögötti (za-bat-ka) város, de semmiképpen sem „szabad” város L. P.) városuk neve gyanánt. Pénzért vásárolták a királytól (mint Zombor vagy Újvidék — Novi Sad is jóval előbb) polgári szabadságukat, polgári kiváltságukat, a szabadkaiak is, és az valóban polgári-tökés jellegzetességre mutatott a XVIII. század feudális keretei között. Tökés kiváltságokra a hűbéri kiváltságos világban, ami a tökés fejlődés felé vezető utat nyitotta meg a város polgársága előtt — a városi nemesek és „nemtelenek” (a „nemes” ellentétéként L. P.): nem hűbéresek és nem polgárok rovására! Az új kiváltságos, osztályokra bomló társadalom felé vezető utat jelentette tehát a szabad királyi városi jog, ami azonban így is egy új társadalmi rendszer felé vezető út kezdetét jelezte a városban: tehát valóban megünnepelni való eseményre mutatott. Így látta ezt a polgári „királyi” város is, amely a népkörös polgármester, Mukits János elnöklete alatt ezt az ünneplést elhatározta, habár a főispán ekkor is (a kormányt képviselő szabadelví) Gromon Dezső volt, akire bízták (a 48-as népkörösök) polgármesterük helyett az ünnepségek megnyitását: a nagybeszédet is a liberális politikus — Zomborcevits Vincére bízva! Elhatározták — 48-as polgármesteri irányítás alatt és kezdeményezésre — azt is, hogy „beszerzik” (megfestetik) Mária Terézia (a szabad városi privilégiumot árusító) császárnő képét és „Ófelsége a magyar királyhoz” (a 48-at 49-ben leverő) Ferenc Józsefhez hódoló feliratot intéztek. A díszbeszédet is (300 terítékeset) a 48-as polgármester „fogja adni”, míg az egykori kiváltságokban nem részesült nép számára külön népünnepélyt fognak rendezni „címeres nagy ökör sütésével és 150 akó bor kimerésével, amelyre a pénz közadakozás folytán eddigeli befolyt”. Ezért „tehát kívánatos, hogy a közönség nádcsővel lássa el magát, mert különben szomjan marad”. (37) Ugyanakkor, hogy a művelődési egyesület kulturális tevékenysége is biztosítva legyen, „el lett rendelve városunk monográfiájának 100 arany pályadíj melletti megírása is”, tekintve hogy a polgárság jó egyetértésben él s „a régi visszavonulásnak még csak árnyéka sincsen meg”, hiszen a polgármester Mukits oldalán ott állott Mukits Ernő, a 48-as képviselő, de a szabadelví főispán, Gromon Dezső is. Mégis nehogy valahogy az ünneplésnek teljesen hatósági jellege, színezete legyen, a Népkör külön népünnepélyt is fog rendezni. Az ökörsütés és nádszál-borszívás a Népkör nevében történik. Hozzá kell tenünk, hogy — habár a régi „visszavonásnak” „árnyéka sem volt” már meg — a lap ellenzete az ünnepségek kettősségét: „száz és egy okból legcélszerűbbnek tartottuk volna, ha az ünnepély megtartásában csakis a hatóság körül sorakozunk”, és ha „osztály-, vallás- és pártkülönbség nélkül hozzájárul va-

la szavazatával és adakozásával a közönség". „Így marad ez tisztára népköri rendezvény. A banketten azután felköszöntőt tartottak mind a 48-as Mukits János (a „házigazda” polgármester), éspedig öfelségére és a (szabadelvű (kormányra meg főispánra, így a szintén 48-as képviselő, Mukits Ernő a hazára és a szabadsághősökre, a költő Jámbor Pál pedig a szabadkai földekre, szántókra és a honszeretetre ürítette poharát. Gromon Dezső, a kormánypárti főispán azt említette fel dicsően beszédében, hogy mikor átvette a főispáni hatalmat, arra figyelmeztették, hogy e város „radikális elenzéki (és) sok baja lesz vele; azonban örömmel győződött meg arról, hogy a város lakói hű és jó hazafiak...” A *Népkör* azután külön társasvacsorát is rendezett, amelyen újból számos felköszöntő hangzott el, a „kulturális” tevékenységet bizonyítandó. (38) Ugyanakkor a városházán „300 láng világitá Mária Terézia dicső királynéknak (sic) arcképét”. (39)

Talán ez az 1848-as és 1875-ös együttműködésen alapuló hatósági és népünnepegy volt a Népkör utolsó komolyabb, eredményesebb fellépése, amelyet még ez a „balpárt” városi pártvezető és irányító szerepet játszott, miben sem különböztette meg magát és tevékenységét a szabadelvű kormánypárt tevékenységétől.

Talán ezzel is tette magát fölöslegessé s egyúttal jelentéktelenné is. Azzal hogy a kormánypárti főispán Gromon is meg volt, meg lehetett vele elégedve. Nem tartotta fontosnak ellene a harcot. Legalábbis az egykori Szabadkai Ellenőr 4 év múlva már el is parentálja (40) A *Mukits-párt és a Népkör* címen, azzal, hogy a „Mukits-párt múltjában van jelenének gyógyíthatatlan nyavalyája, mely megsemmisülését fogja teremteni. Már keletkezése, születése magában foglalta azon társadalmi bajokat és egyesítette mindazon elemeket, melyek a pártot feltartóztathatatlanul (sic!) a semmiség örvényébe terelik”. 1872-ben a Mukits-féle ékesszólás bűvös szavai hatottak, de ma már ezek, „bűverejüket elveszítették”. „A Mukits-párt éppen úgy járt vele, mint a varázsló szolgája” (a goethei Zauber-Lehring — L. P.), s ma már „az egész házat — a Mukits-pártot — elsőpri Deukalion — a Népkör — özönvize. A Zauber-Lehring „megtagadta az engedelmességet és urának urává lőn”. Oka ennek az, hogy a Munkaspárt „hadat üzent az értelmiségnek és a város vagyos polgárságának, „oly egyének kapcsolódnak hozzá”... kiknek azelőtt hadat üzent, kik jelenleg életerét képezik”; ezek nyakára nőnek és lehetetlennek teszik „maguk sem vették észre (a népköriek — L. F.), hogy az hova szorította és dobda le őket”. De „aminek kezdete volt, annak vége is lesz”. A Mukits-párt és a Népkör „a szülők és gyermekek, a tanítók és tanítványok egymást pusztítják el vakságukban”. Ilyen balra forduló demagógiával vádolják meg tehát a lap a Népkört (míg mi éppen, elenközöleg, inkább jobbrafordulással! Azzal, hogy szava azért vesztette el bűvös hatását, mert azt nem követték tettek. S ezzel váltak demagógiává. L. P.), azért itéli is halálra már 12 évi fennállása után, 1883-ban, holott a Népkör és a Szabadelvű Párt, ha harcoltak is egymás ellen, inkább afölött folytattak vitát: melyikük ünnepli meg méltóbban Szent-István emléknapját — díszvacsorával és táncvigadalommal — vagy pedig Szent Rókus napját. (41) Hasonlóan ülték Mukits János polgármester emlékezetére is gyásznapot: ellenségük, a Bácskai Ellenőr szerint hiába fújták meg a harsonákat, „a nép meg nem mozdult”. A gyermekcsoportokat kivitte a Népkör az utcára, de a választópolgárok nem vonultak ki. Voltak szónoklatok, volt megrendezett fáklyásmenet, de utána a nép feloszlott. „Szóval sem fent, sem pedig lent — értjük a szélsőpártnak osztályait — semmi öröm és lelkesedés...” Így — a lap szerint — a Népkör újból bebizonyította, hogy „hiába erőlködik, mert a nép, a választópolgár se nem érez, se nem gondolkodik vele...” (42)

Ezentúl a Népkör politikai és kulturális tevékenységét, az egykorú sajtó szerint, főleg farsangi bálak, társasvacsorák, táncvigalmak, mulatások töltötték ki, amelyeket különböző alkalmakkor rendeztek. Az okot — adataink szerint — 1) a bunyevácok „kiundorítása a körből” és azoknak különválása ebből kifolyólag, de csatlakozása is egyúttal a magyar liberálisok táborához, esetleg a bunyevác Pucka kaszinóhoz; 2) tevékenységük hozzásimulása a Szabadelvű Párt tevékenységéhez szolgáltatta, ami által a főmegek szemében fölöslegessé vált, mert a pusztá szavak nem pótolhatták a

tetteket. Hiszen fáklyásmenetek, bálak, vacsorák sorakoztak csupán egymás után a Népkör „naptárában”, legtöbbször ugyanazokon a napokon, amelyeken a szabadelvűek is felvonultak, vacsoráztak és táncoltak, tekintve hogy Szent Istvánt ugyanúgy ünnepelelheték a 48-asok is, akár március 15-ét a liberálisok. (43) Ha talán az ünneplés stílusa nem is volt egyforma, mert a Népkör Szent István napjára népversenyt is rendezett, amelynek díjaira a nép adakozott is; így Mukits Iván, maga Mukits János vagy Varga Károly is az élenjáró 48-asok is adakoztak. Talán éppen az ilyen „népversenyek” vonzották a közönséget, hiszen a női szépségversenyen „a megjelentek száma 2500-ra tehető” (?), persze a 48-as lap értesülése szerint. (44) A város bortermő polgárai megünnepelték Orbán napját is, s a *Népkör* árusította hozzá a jegyeket, és helyiségei előtt gyülekeztek is a polgárok, majd a vághíd előtti térre vonultak, ahol sátrak alatt tartották meg a mulatságot, (45) míg az 1886-os Szent István-napi „nagy népmulatságon” 6—800 egyén jelenlétét állapította meg a 48-as lap, a társasvacsorán is 1800-an vettek részt (?). A végverseny is — amelyet Mukits Simonék rendeztek — „várakozáson felül sikerült”. A győztesek persze „gyönyörű ajándékokkal lettek kitüntetve”, amelyeket közadakozásból teremtett elő a Népkör. Volt szépségverseny, csárdásverseny, kólóverseny (!) és — ivóverseny (?), de azután „akadályfutó zsakverseny és fenyőoszlop(ról díjat leszedő) verseny.” Sajnos a kulturális versenyszámok újra elmaradtak. (46) Így igyekezett a Népkör újabb tömegekre tenni szert kulturális-társadalmi tevékenysége számára, amely azonban elmaradt. Lehet, hogy a kör népszerűsítése a városban valóban újra sikeres volt, mert még ebben az esztendőben megrendezhette, szervezhette harcát egy újabb hazafias ügyben, a Janszki-ügyben, amelyről a pártlap így írt: „Az egész országban, hol a polgárságot a hazafiasság érzetének legparányibb tüze is lelkesíti az ismeretes Janszki-Edelsheim ügyben. a felháborodás, a megsértett nemzeti önérzet elkeseredésével törvényhatóságok, városok (...) nép és törvényhatósági közgyűléseken adnak tiltakozásaiknak kifejezést...” s kérnek elégtételt „a nemzet becsületén ejtett csorbáért”. A lap maga is agitált egy népgyűlési tiltakozás érdekében, hogy a kormányhoz és országhoz forduljanak elégtétel ügyében „a nemzet kegyeletes érzelmeinek durva bántalmáért.” Mukits Simon, ekkor a Népkör alelnöke, tartott az ügyben beszédet az értekezleten oly irányban, hogy szervezzék meg a tiltakozó népgyűlést, de nem a Népkör kezdeményezésére, mert ez nem pártkérdés és a többi egylet, párt aligha venne részt, ha pártiniciatívára gyűlnének össze. Varga Károly, az elnök lépett érintkezésbe az egyletek és a Szabadelvű Párt vezetésével, de sikertelenül. Mint a lap írta: Az úri osztály azt hiszi, hogy a haza s a társadalom iránt (sic!) kötelességét lerója (sic!), ha úri passziónak él. Mit törődik azzal, hogy a nemzeti hagyomány iránti kegyeletlen durva sérelmet követnek el. Városunk intelligenciája egy idő óta minden közügytől távol tartja magát... Mamuzsics Lázár és Agoston (Agó) városunk hazafias jó hírnevét veszélyeztetik.

Így tehát a Népkör 1886-ra, talán alapos eszközökkel, de, akárhogy is, újból tudott volna és kívánt is társadalmi-politikai akciókat szervezni, de ilyenmő készsége megtört az „osztályharcos” ellenálláson. Az „úri osztály” és szabadelvű kormány pártja távol tartotta magát a kispolgárság, parasztság pártjától és annak lapjától, a Szabadságtól. Mégis az ily 48-as jellegű akciók hathattak volna csupán a Népkör jelentőségének emelésére, persze nem az osztályegyüttműködés vonalán, hanem a külön szervezkedés és külön akciók vezetésének síkján. Az együttműködés a Szabadelvű Párttal nem vezetett sikerre. A Népkör akkor követte el a hibát, amikor nem különítette el magát az ellenpárttól, hanem hasonló politikát igyekezett folytatni — sokszor feleslegessé téve magát ezáltal. (47) Így azután hamarosan újra csak tűzkárbiztosító egyesület szervezésén fáradozott, (48) társasestélyt rendezett, amelyen a mindenható kérte, adja, hogy Szalay szerkesztő felgyűljön, folytathassa munkáját „a demokrácia küzdelmében”, (49) miközben a farsangi bálát kénytelen arra használni, hogy könyvtára bővítésére 415 forintot fordítson a bál tiszta jövedelméből. (50) A vezetőség tagjai ez időben (51) Varga Károly (elnök), Szalay László (elnökhelyettes) Mukits Simon és Gyelmis Gerő (alelnökök) stb. voltak, akik azután március 15-én újra tár-

sasvacsorával ünnepelték, amelyen 350 értelmiségi és ipáros vett részt, s amelyet Szalay László „alkalmi tószta” nyitott meg március 14-én, hogy azután másnap a Szt. Teréz-egyházban istentisztelet tartassék, mert már „ideje volt”, hogy a napról „méltóan emlékezzék meg városunk is”. (52) 1887-ben is csupán a Népkör ünnepelte meg e napot „szerény otthonában”, míg „A szabadelvűek meggyászolták!... a Mamusich (Mamužić — L. P.) szövetkezet gyászol. Gyászmisét mondatnak... Még színészeink is megfeledeztek e napról. Egy francia színművet adtak... Szomorú, de igaz”. (53)

Ekkor már igyekezett a Népkör újra kieleznii a két párt között fennálló ellentétet, mint 1888-ban is, amikor lapjuk, a Szabadság arról emlékezett meg, hogy csak a Népkör, „szűkebb körben ugyan” de megünnepelte Kossuth Lajos nevé napját, míg „Az Antunovics-Mamuzsics szövetkezet törpéi tüntetőleg elmaradtak...” (54) De e „szűk körben” való ünneplésnek talán éppen az volt az oka, hogy tömeges pártakciók szervezése helyett ilyen „társasvacsorával egybekötött táncvigalmak” rendezésével kívánt a Népkör mozgalmat szervezni, s a tömegakciókat is csak ökörsütés és szépségverseny formájában tudta elképzelni. (55) És még egyre azon sajnálkozik, hogy az előkelő közönség külön vált tőle és külön vigalmakat tartott! Talán azért is, mert elnöke, Varga Károly maga is „ügyvéd és földbirtokos, köri elnök és volt függetlenségi orsz. képviselő” és a márciusi ünnepet másként nem tudja elképzelni, mint szent mise után, amelyet a prépost esetleg „egészen díjtalanul végez”, akárcsak a zenekar is. (56) Ez volt valószínűleg az oka annak is, hogy — gyöngének érezve magát, úgy érezve, hogy „egykori feladatának ma már többé meg nem felel” — értekezletén azt indítványozta, hogy „olvadjon be az újonnan alakítandó Apponyi-körbe” — vagy pedig „töröltessék a Népkör végleg el”. Az értekezlet célja mégis az lévén, hogy „az uralmon levő többségi párttal szemben szervezkedjék” a Népkör, mind Varga Károly, mind Szalay László ellene volt ez indítványoknak — a függetlenségi pártot éltette. Egyelőre képtelenek voltak határozatot hozni, s így tovább tengtek-lengtek a világűrben, mégis anélkül, hogy feloszlottak vagy beolvadtak volna a nagybirtokos „agrárius” és klerikális, jobboldali mérsékelt ellenzékbe. (57) Ez az oka annak is, hogy 1889-ben is abban merült ki tevékenységük, hogy Kossuth nevé napján társasvacsorára üljenek össze, (58) hogy népmulatságot rendezzenek Szent István napján, (59) vagy megünnepeljék március 15-ét. (60) A 80-as években a Népkör tehát éppen csak hogy létezett, fennállott és itt-ott jelezte ideiglenes fennállását — ünneplési naptára útján.

Nem voltak különbe — a Népkör számára — az 1890-es esztendőik sem. Hozták az 1891-es farsangi bál „táncvigalmát”, amely azonban „minőségben az egykor megtartott bálok” árnyékában sem lehetett, (61) március 15-ke megünnepelését, de az Iparosifjak Önművelődési Köre, sőt ekkor már a kormányon lévő Szabadelvű Párt Polgári Olvasóköre és a gimnázium is ott voltak az ünneplők sorában. Igazán nem lehetett már nagy a különbség a 67-esek és 48-asok között, (62) hiszen a bálozásban, farsangolásban egyek voltak. 1894-ben azután újból hiába igyekezett a Népkör kitűnni Kossuth-pártiságával, mert a Kossuth Lajos halála alkalmából rendezett gyászünnepeken a „Szabadka lakossága több mint harmadának jelenlétében megtartott gyászünnepeken” a 48-as honvédeken, a testületeken, egyleteken kívül már maguk a hatóságok is résztvettek, sőt a Nemzeti Kaszinó, a Polgári Olvasókör, de a bankok, nőegyletek és a löverseny-egyesület stb. stb. is. A Népkör itt már szinte elvesztett jelenlétével. A löverseny-egyesület élén Törley Gyula földesúr díszmagyarban jelent meg például, visszavárva, „a régi jó táblabírák” 48 előtti hűbéri légkörét: Kossuth Lajos és a debreceni detronizáció tiszteletére. (63) Társasvacsorákkal ünnepelik már március 15-ét is, a Népkörön kívül, a Katolikus Legényegylet stb., sőt az Uri Kaszinó is. (64) Vagy pedig olyan beszédekkel, amelyet Farkas Zsigmond is tartotta, s amelyben a szép, gyűjtő, szavak frázisokká aljasodtak, amikor egy mondatban vagy egy szónoklatban kaphattak helyet „Kun László szerkerének csikorgása, a Tiborcók jajszava és a Dózsa György népének üvöltése”, meg a „középkori állam elavult szokásokkal, túlélt intézményekkel,” „egy kicsi csoportja a kiváltságos osztálynak az elnyomott nép milliói között...”, meg egy ilyen március 15-ke, „amidőn egyetlen hatalom szavá-

val (?) a jobbágyok, a fehér rabszolgák millióiból egységes szabad nemzetet teremtett" (lehetetlen itt másra, mint a császárra gondolni — L. P.) az oly megállapításokkal, hogy volt az országnak „királya, aki oly nagygyá, oly hatalmassá tette honát, hogy a költő szerint magyar tenger vizében hunyt el éjszaka, kelt, dél hulló csillaga" (amely már a külön új „magyar imperializmusra" mutatott! L. P.). Így kaphatott e beszéd végül is olyan fordulatot, amely már egyként éltette a hazát, a nemzetet és azt a Ferenc Józsefet, aki „hatalmas szóval teremtett új világot", orosz cári segítséggel éppen leverve azt! (65)

Így volt ez már az összebékítő, szolid Széll Kálmán miniszterelnöksége idején is, amikor március 15-két egyként ünnepelték Szabadkán is a Nemzeti Kaszinó, a Polgári Olvasókör, a 48-as Ipartestület és a Népkör, amelynek ünnepségén a VI. kör polgársága előtt Mukits Simon és Varga Károly, a bankár beszélt, és amely a „legközelebbi országos követválasztásokra vonatkozólag" zászlóbontás is volt, amennyiben a Függetlenségi Párt polgárai dr. Mukits Simon jelölése mellett állást foglaltak. „Mégülte ezt a napot a kereskedő ifjak társulata (a vacsorán Szeibenburger Károly beszélt Mezei Béla bandájának zenéje mellett)", a Magyar Asztaltársaság (itt egy írrok a *Talpra magyart* szavaltá, hogy utána a királyt, a 49-es Ferenc Józsefet éltessék!), a Szabadkai Gazdakör, a tanintézetek és a Katolikus Legényegylet is, úgyhogy a Népkör szava, hangja itt is jelentéktelenné süllyedt és kulturális rendezvény helyett — képviselőjelöltet választott, (66) szerencsés kézzel választván ki dr. Mukits Simont, mert őt azután sikerült is képviselővé választani, úgyhogy egy év múlva már őt is ünnepelték neve napján, február 18-án, szép beszéddel is üdvözölve a 2. kerület „nagyságos képviselő úr"-át: „A Mukits név újra irányt, elvet", célt jelent városunkban. Irányt, mely ezen haza függetlenségében (...) domborodik ki", s ahol az átadott serlegben e szavak voltak olvashatók: „A függetlenségi eszmék történetlen bajnokának, szeretetünk jeléül". (67) A „függetlenség"-et persze már csak I. Ferenc József égíszje alatt tudták elképzelni és további tevékenységük is — mint már régóta, úgy továbbra is — tisztára farsangolásban merült ki. (68)

Így, ha újból feltesszük a kérdést, mi is lehet az oka annak, hogy 1872—1902 között a Népkör nem erősödött, sőt inkább hanyatlott, sem politikai, sem kulturális téren nem nyújtott valami jelentőset, érdemlegesen, maradandót, így erre továbbra is csak az lehet válaszuk: ezek az évek, különösen az 1875—1890-es esztendőök a dualizmus, a 67-es koncepció és a liberális, a szabadelvű párt erős kormányzatát képviselik, s egyúttal a „*quies a non movere*" elvét (69) amely ellensége volt minden mozgalomnak, megmozdulásnak, változásnak és változtatásnak, s amely (Szabadkán legalábbis) szinte az 1900-as évekig érvényesült, vigyázva, nagyon vigyázva arra, hogy öszebékítsék a két meglevő közjogi irányzatot: a 48-at és a 67-et. Ehhez járult a klerikalizmus újabb kifejlődése is, amely „főleg 1895 óta és főleg Szabadkán, Zentán és egy-két faluban kezdett legyökeresedni, holott Vajdaságban különben nemigen vált otthonossá (1895-ben sem) a polgári házasság s egyéb vallási, egyházi-politikai reformok meghozatala után és meghozatala ellen, s ahol a gróf Zichyek vezérlete alatt megalakult az agrárius-nagybirtokosi klerikalizmus Katolikus Néppárt, amely egyes nemzetiségi pártokat is tudott — ideiglenesen! — körébe, közelségébe vonzani, s amely természetesen (akár Apponyiék stb.) a liberális kormánypárt jobboldali ellenzékét képezte, de amely éppen Szabadkán, a bunyevácok jó részét is igyekezett megszervezni, amennyiben sem a Mamuziákok Szabadelvű Pártja, sem a Mukitsok Népköre és Függetlenségi Pártja nemigen ismerték el — nem csupán a bunyevácok akár szerb, akár horvát nemzeti mivoltát (ami sokáig kérdéses volt) de anyanyelvüket és az anyanyelvükön kifejlesztett kultúrát, sőt a bunyevác katekizmust, misét és istentiszteletet sem. Így került sor arra, hogy a bunyevácok papjaik irányítása alatt harcoltak mind vallásukért (anyanyelvű mise stb.), mind pedig anyanyelvükért, esetleg — a Neven idején — nemzeti mivoltuk elismeréséért is. Messze voltak már ebben az időben: a *Bozo Sarčević* levelétől, aki Mocsáry Lajostól, a függetlenségi vezetőtől kérte meg a bunyevácok anyanyelvi jogainak elismerését. Hiszen Mocsáry éppen ezért bukott meg — mint képviselőjelölt és

mint pártvezér is — mert „fehér holló” volt a 48-asok között is, mert pártjában is magára maradt harcában, melyet a nemzetiségi törvény (1868/44 tc.) végrehajtásáért folytatott, tekintve hogy a 48-as pártban hovatovább a (magyar) Komjáthy Béla és az elmagyarosodott, bunyevác Mukitsok érvényesültek. Mert ne feledjük, nem a Mamuzicok és nem a Mukitsok veték fel és át újra a harcot a bunyevácok anyanyelvű kulturájáért (Sarčevićéktől), hanem a klerikális Paja Kujundžić (és a Neven), akik — mint a hozzá hasonlók is — rég kiléptek a Népkörből és az egyház védőszárnyai alatt igyekeztek elhelyezkedni.

Az újabb itt felmerülő kérdést egyelőre nyitva kell tartani. Azt a kérdést ugyanis: miért posványosodott el a Népkör művelődési tevékenysége éppen ebben az időben, amikor egyedüli érdemes aktivitása a könyvgyűjtésre, könyvtárszervezésre szorítkozott. Természetesen ez is érdemes és elismerendő tevékenység, de keveset ér, ha e könyvek azután nemigen forognak közkezen, ha a kultúrát a kör tagjai löversenyekben, női szépségszervevényekben és férfi ívversenyekben látják, vagy a „társasvacsorák”-kal egybekötött „tánctvígalmak”-ban. Erre is egyszerűen a kor és a Nemzeti kaszinó emberei, a Löverseny-egyesület manírjai és a Vadászegyesület tempója nyomta rá bélyegét; az a korszak, amelyben (uram bocsá! még az első világháború éveiben is a nagybirtok urai!) számos ezer holdat bérelt ez ki magának vadászterület céljára (míg az emberek ezrei, milliói éheztek), és vadászversenyeket, agarászversenyeket rendezett... („Inter arma silent musae” — mondogatták egykoron, habár ez sem érvényes mindenkor; de talán erősebb érvényű a mondás, hogy „inter poculos” „silent musae”. Elvégre Gyóni Géza verseit 1914 előtt, de 1914 után is éppen szabadkai lapok közölték. (70) Lehet (sőt ez a legvalószínűbb), hogy a politikai-társadalmi eszmehiány, eszmei szegénység miatt posványosodott el e kör népköri művelődési tevékenysége is. A válasz egyelőre elégtelen, de bizonyos, hogy a gazdasági-politikai életmód és eszmeszegénység erősen kihat és kihathat és befolyásolhatja a kultúrát is. A Népkör keretei között a nép (mesterek és értelmiségiek is) a Törleyek, a főbirtokosok hatása és irányítása alatt állott, s ez erősen rányomhatta a bélyegét a „népi kultúrára” is. Mindenesetre ez még további kutatást igényel. A napi- és hetilapok vagy egyes történeti könyvek és emlékiratok kevés adatot szolgáltatnak mind e rejtvények megfejtéséhez... (71) Valószínű az is, hogy míg a bácskai, szabadkai művelődés történelmet, politikai elméletet (politológiát), irodalomtörténete alaposabban meg nem vizsgáljuk, ki nem kutatjuk (mint azt tettük a bánáti polgári társadalomtudomány esetében), míg csak ily alkalmi (mint a Népkör esetében) és hirtelen, rövid lélegzetű és határidőhöz kötött „tanulmányokat” folytatunk csupán, minden alaposabb kutatás nélkül fogva hozzá egy-egy tanulmány megírásához (minden rendszer nélkül), addig nem lehet szó e kérdés megoldásáról.

Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy az 1875—1890-es „quieta, non movere” időkben igaza volt az ellenzéknek politikai téren (a kulturális kérdést ez a lap nem vetette föl!): új balpártra van szükség a Balpárt és a Népkör romjain és ebbe az új pártba olvadjon be a Népkör. Persze ez a lap nem új függetlenségi pártira gondolt, hanem az Apponyi-féle „mérésékelt ellenzékre”. Másképpen történt! Új függetlenségi körbe fog a régi Népkör hamarosan beleolvadni! (72) De a XX. századi nemzeti vonalon haladó bunyevácok ekkorra elhagyják a szabadelvű (1910-től nemzeti munkapárti) vizeket. Paja Kujundžić klerikális—nemzeti Nevene az új „fehér holló” felé kezd tájékozódni, olyannyira, hogy 1912-ben Kujundžić le is fordítja Jászi Oszkár egyik könyvét (amelyet a szerb liberális Branik fog megjelentetni Újvidéken 1914-ben), hogy mindamellett is, továbbra is kitartszon a Jásziék Huszadik Századától oly távol eső klerikális síkon, aminthogy a Branik is igen távol állott — ha!adási szempontból — a Huszadik Századtól és Jászitól. De csak a haladó Jásziban bízhattak meg nemzeti vonalon!

A nemzeti kérdés akkoriban is igen fontos szerepet játszott és a konzervatív jó polgárokat hol a polgári baloldalra (Jászi), hol a kimúlt feudallizmus felé is elsodorata (klerikalizmus), ha innen vagy onnan remélték nemzeti kérdésük megoldását vagy legalábbis némi rendezését. Így a magyar nemzeti kérdés megoldását szorgalmazva (48-asok, függetlenségi) is hol

a nemzeti kérdést, hol a társadalmi kérdést tartották — elsősorban — szem előtt és sodródtak hol jobbra, hol balra az Apponyi-féle jobboldal és a Károlyi Mihály-féle baloldal között. Bácskai viszonylatban *Baloghy* Ernő és *Pataj* Sándor között. Szabadkán pedig a Balpárttól — a Népkörön át — a Függetlenségi Körig mozogtak.

Mégis éppen Szabadkán, a Katolikus Néppárt (1895) megalakulása után, kerül sor a Katolikus Kör megalakulására is, amely — mint a Néppárt maga is — csak látszatra közeledik a nemzetiségek felé, így, habár életben mind a magyar, mind a bunyevác katolikusokra is számít és mindkettő köreiből folytatja is propagandáját, a gyakorlatban mindinkább kiszorítja a bunyevác nyelvet, ugyanúgy, ahogy a liberális Mamuzsics is cselekszik. Nem csoda, hogy a klerikális Nevenék kénytelenek egész Jásziig lendülni balra, ahol, hiszik, menedékre fognak találni. (73)

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

27. Szabadkai Közlöny 1890. I. 26. 4 szám: *Közművelődési egyletek.*

28. Az akkori pártok „értelmiségit”, „intelligenciát” emlegettek ott, ahol mi ma „polgárokat” emlegetnénk. Így a Szerb Liberális Párt volt különösen nagyra vele, hogy az intelligencia pártja, míg a szerb radikálisok, szerintük, különösen a szocialisták, a „csócselék” pártja s nem valók vezetésre. Bizonyos, hogy a nagypolgárság-közppolgárság magasabb kulturális színvonalon lehetett és volt is a kispolgárságnál, proletariátusnál.

29. Ez a két egylet a kispolgárság elemeit fogta egybe, esetleg a még nem öntudatos munkásság sorait is. Ezért ily elítélő (1890-ben még nem alakult meg a Katolikus Néppárt, amely a Legényegylet sorsát majd kezébe veszi azzal a szándékkal is, hogy az egyház irányítása alá fogja a proletariátus nem öntudatos részét), ily lekicsinylő a lap alaphangja, ha őket említi.

30. A gazdasági körök a kiszegzák körei voltak, a paraszti kisbirtokosok körei tehát, amelyek még nem fejlődtek parasztpártokká, és amelyeket az OMGE (és megyei fiókjai), azaz a latifundisták (10000 holdon felüliek) és a nagybirtokosok (1000—10000 hold közötti birtokosok) igyekeztek bevonni a maguk egyleteibe tömegbázisul. Tekintve hogy itt bunyevác gazdákról volt szó, az elmagyarosodott Latinovitsok igyekeztek őket megnyerni a maguk számára.

31. Uo. *A polgári olvasóköri bálja.*

32. Uo. *A népkör táncvigalma.*

33. Iványi István: *Szabadka királyi város története II.* Szabadka, 1892.

34. Uo. 548. V. ö. Bácskai Híradó, 1875, 10. sz.

35. Uo. 548—550. L. az ott idézett sajtót.

36. Uo. 346—347.

37. Szabadkai Ellenőr, 1879, VIII. 28. 52. sz.

38. Uo. 1879. IX. 4. 54. sz.

39. Bácska, I. a 38. jegyzetet is.

40. Bácskai Ellenőr (előbb: Szabadkai Ellenőr), 1883. IX. 16.; 11 éves volt akkor a Népkör még csupán.

41. Uo. 1883. VIII. 19.

42. Uo. 1883. III. 11.

43. Szabadság, 1886. IX. 5. (36.); VIII. 29. (35.)

44. Uo. 1886. VIII. 22. (34.)
45. Uo. 1886. V. 9. (19.)
46. Uo. 1886. VIII. 29. (35.)
47. Uo. 1886. VIII. 8. (32.)
48. Uo. 1886. VIII. 1. (31.)
49. Uo. 1886. VII. 25. (30.)
50. Uo. 1886. II. 7. (6.)
51. Uo. 1886. I. 1. (1.)
52. Uo. 1886. III. 21. (12.)
53. Uo. 1887. III. 20. (12.)
54. Uo. 1888. VIII. 26. (35.)
55. Uo. 1888. VIII. 26. (35.) István-napi mulatságról is szól a Közvélemény — 1888. II. 5. (6.) —, a Népkör „szokásos évi táncvigalmáról”, amelynek megváltozott a közönsége. „Az osztály párteleméből az idén igen kevesen jelentek meg. Egyáltalán hiányzottak a notabilitások.”
56. Közvélemény, 1888. III. 18. (12.)
57. Uo. 1888. III. 25. (13.)
58. Szabadság, 1889. IX. 1. (35.)
59. Uo. 1889. VIII. 25. (34.)
60. Uo. 1889. III. 17. (11.) Mint ekkor már nem először, e napon a Polgári Olvasóegylet és az Ipartestület is ünnepelt, esetleg hébe-hóba a gimnázium is.
61. Szabadkai Közlöny, 1891. I. 25. (4.)
62. Bácskai Ellenőr, 1891. III. 29. (23.); Bácskai Hírlap, 1898. 3. sz.
63. Szabadkai Hírlap, 1894. IV. 15. (15.)
64. Szabadka és Vidéke, 1897. III. 14. (11.)
65. Szabadkai Hírlap, 1892. III. 20. (12.)
66. Bácskai Ellenőr, 1901. III. 17. (22.)
67. Igaz Szó, 1902. II. 25. (8.)
68. Szabadkai Friss Újság, 1902. I. 21. (21.) „Farsangi tájékoztató”-t közöl, amelyben az egyesületi bál naptára olvasható, köztük a Népköré is (I. 26, a Pest szállodában).
69. „Még nyugszik (a dualizmus), meg ne bolygassuk!”
70. L. a Bácskai Hírlap hasábjait.
71. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története I—II.* Különösen a II. 543—561; Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848—1919), Életjel*, 1973. *Id. Frankl István: 30 év Szabadka életében*, Szabadka, 1942. Ő ír a vadásztársaságokról is (37—41.). Gyelmis is bankár és a külön Dalegylet elnöke is.
72. Ellenzék, 1888. III. 25.; *Függetlenség* 1908. évi számai; *Igaz Szó*, 1902. V. 4.
73. Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó*. 189—191.

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (8.)

Mint jóbarát, mindig szívesen látott kedves vendég volt Zoborban Tömörkény, a „célszörű szögényembőr” írója. Mint a szegedi kultúrpalota igazgatója viszont jobbára hivatalos küldetésben járt Bácsország fővárosában. Voltak közös dolgok, határsori érintkezések, mert elindultak a régi népek sírjai, mondjuk, a kun halmok alatt, de jutott belőlük bőven Bácskában is.

— Mutasd csak azt a kengyelvasat — szólta és kivette szájából a szivart Tömörkény István, mire Gubitza Kálmán készségesen elébe rakta, ami a legújabb ásatásokból előkerült. De szorosabb közelséget ez már azért se jelenthetett, mert a népvándorlaskori népek bekalandozták a világnak ezt az egész részét, s ahol megfordultak, ugyanazokat a nyomokat hagyták maguk után.

— Hálás szívvel köszönöm meg az Erdélyi Múzeum legújabb ajándékát — mondta nem is egy közgyűlésen Latinovits Gézától kezdve Kozma Lászlóig a történelmi társulat elnökeinek egész sora. Így nyilvánult meg ugyanis az összetartóbb kézség Erdéllyel és a Felvidékkel. Nem a közös múlt és nem a leletek kapcsolattörténeti azonossága folytán. Ellenkezőleg! Az kötötte össze a földrajzilag oly távoleső tudós társaságokat, ami elválasztotta őket.

„A megyében a hazát szeretni!” — adta ki a jelszót még 1883-ban, a társulat megalakulása idején Margalits Ede, s a különállásnak ez a magatartása az egész vidékre érvényes lett. Déli szelek fújták szét ezt a regionális szellemet, eljutott Temesbe és Torontálba is, úgyhogy Milekker Bódog Versecen ugyanolyan önérzetesen hangoztathatta a táji jelleget, mint minálunk a Bácskában Dudás Gyula vagy Grosschmidt Gábor. Csak észak felé mutatkozott tartózkodóbbnak ez az azonos népi összetétele folytán hasonló sajátosságokat őrző és önállóságra törekvő vidék. Nem akarta magát megadni Szeged fennhatóságának. A versengésnek és az ellenállásnak külön gócai alakultak. Szabadka ipari és kereskedelmi téren szállt síkra a Tisza menti város szupremáciájával szemben, Zombor iskolákkal szerette volna megelőzni, s még Bácska tollforgatóit is külön egyesületbe próbálta tömöríteni a Dugonics Társaság megalakulása után.

S közben egy új értelmiségi réteg alakult ki a történelmi társulat mozgalmában. Nem olyan csoportja a megyei intelligenciának, amelyet a fel-tűnési vágy ösztönöz tevékenységre. A falusi jegyzők, papok, tanítók munkája szinte láthatatlan maradt. Az a szenvedély fűtötte őket, mely a földművelőt is elfogta a keresésben, ha híre kelt, hogy valahol kincset fordított ki az ekevas.

Nem húzták fel a vármegye zászlóját, ha közgyűlést hívott össze a társulat, a nagytermet is csak egyszer kellett befűteni a pandúroknak, mert különben nem fértek volna el a tanácskozási kisteremben. 1917-ben foglalt helyet az elnökség Eisenhut Ferenc képe alatt, amely nemcsak Savoyai Jenő győzelmét örökítette meg a zentai Tisza-parton, de a kettős vármegye újjászületésének eljövételét is jelezte.

— Köszöntöm az igen tisztelt tagtársakat, a vendégeket, mindenekelőtt az itt megjelent högykoszorút és az ifjúságot — fordult Kozma László képviselő, a társulat elnöke az egybegyűltek felé. Mert ott ültek a súlyos, faragott lábú ófelnémet asztalok körül a leánykereskedelmi felsőbb osztályának növendékei és néhány tagnak a felesége is. A karzaton diáksapkás fiatalemberek álltak az aranyozott vaskorlátnak dőlve, s amikor énekelni kezdtek, felállt az egész terem népe, úgyhogy az elnökség kinézhetett a liget hôlepte tisztáaira, amelyek félkörben fogták körül a megyeháza előtti teret.

Ekkor jelent meg először az ifjúság a társulat közgyűlésén, és talán utoljára. A vezetőség azt hitte, gondoskodott utódokról. De a háború utolsó esztendeje következett, a régi embereket elvitte a történelmi változás vihára és a múzeum négy terme a délnyugati torony alatt hosszú ideig zárva maradt.

*

Bács Bodrog vármegye történelmi társulatának mozgalomát már az összehívott ifjúság sem tudta felvirágoztatni. Gyászdal volt, amit sapkájuk sildjéhez emelt kézzel vigyázzban állva énekeltek a diákok a megyeháza nagytermének karzatán az első világháború negyedik esztendejében. Mert addigra már minden munka megbénult, s Gubitz Kálmán, Iványi István, majd Bellosits Bálint halálával a társulat élete is lassú haldoklás volt.

Abban az esztendőben a múzeum könyvtárának kétezer-háromszáz kötetes állománya mindössze 29 darabbal gyarapodott. A régiségtár gyűjteményének 16 000 példányához kilencvenkilenc, az iparművészetihez egy, a néprajzhoz két darab új szerzemény járult. Még az ajándék is, amelyet bajsai Zákó István 48-as alezredes unokája ajánlott fel örök letétként, az aradi foglyok aláírásával, s azzal a gavallériával, amelyet nem tudott megtörni az abszolútizmus kemény és kegyetlen vasöntvénye sem, beszédes jelkép lett a háború végén. Le merit des dames — ez volt az emlékalbum fedőlapjára írva. S hogy franciául szólt az ajánlás, az egyben színvallás is volt. A költő intelme szerint „vigyázó szemüket Párizsra vetették” a foglyok az aradi várban, még a német nyelvet is megtagadva, pedig közülük nem egynek az volt az anyanyelve. De úgy látszik, a forradalom ügye fontosabb volt nekik, mint a nyelv.

Utoljára talán a társulat szorgalmas tagja, Evetovics bácsi plébános hívta fel az ország figyelmét a vidék történelmi múltjára, amikor a magyar parlamentben sürgős interpellációt intézett a kormányhoz a bácsi vár megmentése érdekében.

„Igenis, hazabeszélek — mondta és önérzetesen felvetette a fejét, amikor képviselőtársai csodálkozva néztek rá, hogy mit akar ez itt ilyen vidéki ügyekkel. — Hazabeszélek, mert a Bácskában olyan hatalmas műemlék van, amilyen az Alföldön egyéb helyen sincs.”

De ha meg is lett volna a jószándék a bácsi vár restaurálására, a háború más gondokat hozott előtérbe, melyek mellett figyelembe se jöhetett már ilyen költséges kiadás. És nemcsak erre nem jutott pénz. Államsegélyt se kapott többé a történelmi társulat, hogy ásatásokat végezhesen. Pártoló tagjainak létszáma alaposan megcsappant, az *Évkönyvet* már csak háromszáz példányban nyomták, s ha akarták volna, se lettek volna képesek a kiadvány fenntartására.

Az a harminchárom évfolyam azonban, amely a társulat életében megjelent, mégis olyan hatalmas erkölcsi tőke, amely áttekintése és felértékelése magában véve óriási munka lesz, ha egyszer hozzáfognak. Nem mintha szakemberek körében ismeretlen volna a történelmi társulat irodalmi anyaga. Az összképet azonban, amely kulturmorfológiánk térképén kér helyet, még mindig hiába keresnénk. A több mint három évtizedes munka tudósok magánügye volt és maradt, s csupán a múzeumi gyűjtemény került előtérbe.

Mert a múzeum végül mégis valósággá lett. Az 1941-ben kilakoltatott gyűjtemény a második világháború után az Afrikát járt vadász, Fernbach Bálint palotájában nyert elhelyezést, hogy látványos gazdagságával lenyűgözze Zombor és környékéből való látogatóit.

„Olyan kincset adok át ünnepélyes tisztelettel szülővárosom népének — mondta Veljko Petrović 1945 őszen a múzeum megnyitásakor —, amellyel sok nagyobb és népesebb város sem dicsekedhet. S amikor köszönetet mondott a rég meghalt és csaknem ismeretlen gyűjtőknek, fel kell hívnom a figyelmet a szellemi és tárgyi emlékek bizonyító erejére, melyek szerint felvilágosodás és szabadságvágy mindig együtt járt a munkában ezen a vidéken.”

*

Ha megkésve is, de elégtételt szerzett magának a vármegye székhelye a történelmi társulattal és a múzeummal. Mert egyébként alaposan lemaradt Újvidék és Szabadka, sőt Baja mögött is a művelődés más területein. A főgimnáziumokkal rég megelőzték Zombort a bácskai szabad királyi városok. Mert időközben a vármegye is veszített a tekintélyéből, s ha nem is a népdalbeli szegénylegények szabadulására szállott fel a páva a vármegyeházára, Szent Pál dicsfényét alaposan megtépázta a kiegyezést követő liberális szellem.

Zombor még úgynevezett úri város volt, de Szabadka, a „bunyevác Párizs” frissen és fiatalosan vágott elébe ipari és kereskedelmi téren, s minthogy a kor a haladás kora volt, a megyeszékhely már nem tudott megélni abból a méltóságból, amelyet a központosított közigazgatás korábban biztosított a számára. A nemzetiségi kérdés megoldatlansága ugyancsak ártott neki: a szerb tanítóképző sokáig hátráltatta a főgimnázium megszervezését, mert már volt a városnak egy középiskolája, s amikor 1872-ben mégiscsak sikerült a kormány jóváhagyását megszerezni hozzá, a szerb ifjúság már régen Újvidékről, a magyar Szabadkáról került fel az egyetemre. A Zombor környéki nagyközségek, mint Apatin, Bezdán, Hódság, Kula, észre se vették a megyeszékhelyt, ha fiaikat latin iskolába kellett adni.

— A vaspálya — állapította meg Zombor polgármestere —, amely más városokat felvirágoztatott, nekünk a lassú sorvadást hozta.

Az Alföld-fiumei vasútról volt szó, amelynek Szeged és Zombor közötti szakaszát a hatvanas évek végén adták át a forgalomnak. Mert amíg vasút nem létezett, Zombor a vidék központja volt afféle gyűjtő- és rakodóhely a csatorna közelsége miatt. A meggyorsult közlekedés aztán könnyen elérhetővé tette a távolabbi tájakat és városokat, észak felé éppúgy, mint le a tengerig.

És mégis a későn megnyílt főgimnázium vitte előbbre a vármegye székhelyét gazdasági és művelődési szempontból egyaránt. Nem a diákjaival. A tanári karával, mindenekelőtt Radics György és Margalits Ede közéleti szereplésével.

S nem lehet tudni, a király megígért látogatása, Svetozar Miletic harcias beszéde, vagy az árvízkárosultak Zomborba özönlése fordította-e az ország figyelmét a város felé. Képviselő mindenestre a főgimnáziumért küzdő Nika Maksimovic lett, akit szűzbeszéde alkalmából barátja, Laza Kostic sürgönyileg köszöntött:

„Niko, diko, ko bi te dovik'o?” Amire a képviselő így válaszolt: „Lazo, mazo, ko bi ti dokazo?”

A szűzbeszéd tárgya a zombori főgimnázium oktatási nyelve volt. Maksimovic a szerb nyelv mellett szállt síkra, Trefort miniszter viszont kétnyelvű iskolát ajánlott. A pályázatokat is ilyen feltételekkel írták ki. De Margalits, akárcsak Radics, csak később került Zomborba.

Míntha meg akarták volna várni, amíg királyváró izgalmban, megnyugszik a város s az árvíz által hajléktalanná vált nép is visszamegy a falujába. Ferenc József sosem jött Zomborba, s a Duna még sokszor kilépett a medréből.

Az iskola azonban megvolt, ha későn nyílt is meg, s a fiatal tanárok szétnézthettek a városban, ahol annyi tennivaló várt rájuk. Később társakat is kaptak, akik ha nem is vehettek részt abban a munkában, amelyet ők épp a kétnyelvűség hasznosításával fejtettek ki, mint például Zlinszky Aladár a stílus történész, de a történelmi társulat tevékenységében már alaposan vettek részt. És fulmináns cikkekben támadták a bácskai közönyt, a maradiságot, a magyarkodás nagypipájú, kevés dohányú szájhőseit, akiknek épp a megyeszékhely volt a fészükük. Mert újságot is a fiatal tanárok indítottak Zombor városában.

*

Túlzás lenne olyasmit állítani, mintha Radics György lapjának, a Bácskának jelentősebb szerepe lett volna a vidék szellemi életének kialakításában. Pedig azzal az igénnyel lépett fel, s a fiatalokat is, közöttük Papp

Dánielt például, arra nevelte, hogy a vidékben szeressék a hazát. Nem akart helyi közlőny lenni, kizárólag városi eseményeket pertraktálni, címének megfelelően az egész megyére kiterjesztette figyelmét és érdeklődését.

A megye történetírója, Móricz Zsigmond számol be arról a felháborodásról, melyet *A föld és népei* című könyv azon állítása váltott ki, hogy Bácska népe szorgalmas és takarékos ugyan, ellenben az úri osztály könynyelmű és korhely. Ebben a vitában a Bácska volt a legharciasabb, ha szerencsenosztása, akárcsak a fiatal Móriczé, hiábavaló fáradság maradt is. Hűsz év se kellett, s Szemző Gyuszi leányzóktetésé egészen más véleményre hangolta a Nagyváradai Napló vezércikkíróját, Ady Endrét, s aztán Mikszáthot, aki a Noszthy-fiú esetében szégyenpadra ültette az egész bácskai dzsentrivilágot.

A vidék becülete azonban a Bácska cikkírói szerint egy és oszthatatlan volt, ezért kellett kiállni érte. Pedig akkor már véres aratósztrájkok figyelmeztettek a társadalmi megosztottságra, s a szervezett munkások a főutcán is végigvonultak hangos énekszóval május elsején a Sikarába ment. A zombori hetilap nem osztályok között akart igazságot tenni, hanem a vidék népi összetételét figyelembe véve a békét szolgálni.

Ezért gyűjtött a szerkesztő maga köré egy egész kis fordítói csoportot Szászy Istvántól és Szulik Józseftől kezdve Dömötör Pálig. És ha nem is programszerűen történt, itt alakult ki az a fordítói műhely, amely évtizedeken át egyedül és csaknem észrevétlenül küzdött a szerb költészet megismertetéséért. A kétnyelvű gimnázium egynyelvű lett, a tanárok azonban nem fedkeztek meg a feltételekről, melyek Zomborba szólították őket.

De a történelmi társulat köré csoportosult emberek is a maguk lapjának tekintették a Bácskát. Mind a két Dudás, Erdulyhelyi Menyhért, Iványi István, hogy csak az ismertebbeket említsük, itt fejtették ki egy-egy vitás kérdésben véleményüket; így a szegedi Dugonics-társasághoz való viszonyukat. Különben a szegedi szupremáciát elutasító nyílt vagy burkolt nézetek is a zombori hetilap hasábjain jutottak kifejezésre.

Lassan kialakult egy hagyományos tájszemlélet a Bácska körül. Jött a diák Papp Dániel, s addig kerülgette a bunyevác parasztokról és kalugyerekről szóló témákat, amíg csak fel nem fedezte Tündérlakot ezen a vidéken. Biztosra vehető, hogy ennek a magyar-szláv költői kettősségnek sorsdöntő hatása volt a fiatal elbeszélőre. És Gozdsu Elek is a két nép barátságára ösztönözte a lap köré csoportosult embereket.

A századforduló idejére ez a tájszemlélet nemcsak tovább nem jutott, de a Bácska hasábjairól is eltűnt. Radich Jolán és Janda Matild verseiben például nyoma sincs már semmiféle helyi színnek, s az ugyancsak műkedvelő nívón maradt Mályva, vagy Jovanovich Lea prózája is bárhol megíródhatott volna.

Mintha mégse programon és külső hatáson múlna! Mintha mégiscsak az ingénium lenne fontosabb. Csak így történhetett, hogy Kosztolányi Dezső és Csáth Géza tehetsége előtt azonnal kinyíltak a budapesti redakciók ajtói. Anélkül, hogy a vidék jellegzetességeit szólaltatták volna meg. Épp ellenkezőleg: akkor már provincializmusnak tekintették volna. Mert akkorra már Papp Dánielt is elfelejtették, s negyven évig kellett várni, amíg újra felfedezik, és azt a hatást dicsérik novelláiban, amelyet innen vitt magával.

SZANDRA

Szeretem Macedóniát!

Szívesen csavargok Szkopje patinásodó utcáin az ősi Bit-pazar környékén. Kalapot emelek Goce Delcev síremléke előtt, és belefelejttem magam a Megváltás templomának finom ízlésű faragványaiába. Órákat járom a Kursumli-hán több száz éves, köves folyosóit és a Careva dzsámi mindig mekkai időt mutató órája alatt kellemesen elbeszélgetek a szelíd mosolyú, szakállas hodzsával, aki cukorkával kedveskedik nekem, az idegennek.

Pedig én nem vagyok idegen. Szeretem Macedóniát!

Teleszívom magam a Szkopje menti Szaraj üde levegőjével, hogy másnap a Vodnon keresztül kísétáljak Matkára. A háromszáz méter mély mesterséges tó partján modern turistaház fogad, mellette évszázados kápolna. Keleti falának málló vakolatán hatalmas tenyér ívesztő nyoma. Marko királyfi egykori haragjának elgondolkodtató emléke ...

Szent Naum elhagyott kolostora némán bámul az Ohridi-tóra. Kápolnájának gyertyák füstjétől megfeketedett falai már ezer éve ismerik a hívők áhíthatát.

Bitolában, a Szolun kávéház pincére francia nyelven kérdezi meg tőled, mit óhajtasz. Amikor elárulod, hogy magyar vagy, elmeséli, hogy apja vagy nagyapja valamikor cukrász volt Budapesten. Egyszer aztán hazajött. Akkor forradalmi indulók harsogtak a macedón völgyekben és megalakult a Krusevói Köztársaság. Mert a macedón pecsalbár, bármerre vitte is a kényszer, visszajön, ha hazája hívó szavát hallja. A macedón anya népe szeretetére neveli a fiát. A macedón anya az anyák anyja! Olyan gyengéden senki sem tudja becézni gyermekét, mint ő. Ezt eredetiben kell hallani. Aki egyszer hallgatta, nem felejtheti el soha.

... És megszereti Macedóniát.

*

Tutunovó gondozott Népparkja magasan fekszik a város felett és tökéletes panorámával szolgál a már európaisodó utcákra. A bejárati faszor bal oldalán magas alapzatokon tizenkét néphős tökéletes mellszobra. A parkban imponáló emlékmű s alatta öblös sírbolt.

Ülök az emlékmű melletti padon, mellettem szakállas öregúr. Dél előtt van, a park szinte néptelen. Adatom magam az emlékmű tanulmányozásának.

Elmélyültségemből puha lépések riasztanak fel, s a hangok felé fordítom tekintetemet. Elegáns fiatal hölgy közeledett mély gyászban. Sápadsága, szemben az itt élő népek sötét arcbőrével, idegenszerűen hatott, amit a fekete túll csak érzékelhetőbbé tett. Sietve közeledett, s amikor hozzánk ért, köszöntötte az öregurat, majd pár lépésnyire tőlünk megállt az egyik néphős szobra előtt.

— A leánya talán? — kérdeztem az öregurat.

— Nem! — felelt kurtán és újságjába mélyedt.

A gyászruhás lány tíz perc elmúltával visszatért. Lehúzta a kesztyűjét, és nem akartam hinn szememnek. Az elegáns, európai külsejű fiatal hölgy kezét csókolt az öregurnak:

— Elhagyom Tutunovót, tatko — mondta. — Szkopjéba megyek és hamarosan nem is jövök vissza. Legalább két évet ott leszek. Tanulni akarok, és most lehetőség nyílt rá.

Az öreg rosszalva csóválta meg a fejét:

— Hát mi bajod van itt, Szandra? Itt születted, itt pihennek a szüleid, és itt élnek barátaid is. Miért akarsz ismeretlen emberek közé menni, hogy bántsanak? Nem jobb neked itt, ahol mindenki ismer és szeret?

A fiatal arcon végigfutott egy szelíd mosoly. Inkább keserű, mint bizakodó.

— Tatkó — mondta. — Nézz végig Macedónián. Látni fogod, hogy mindenki dolgozik. Látod a dohányültetvényeket, a rizsföldeket, az új gyárakat és építőtelepeket. Hogy tudnám én huszonkilenc éves fejjel magamévá tenni, hogy ne részesüljek a munka örömeiben? A hadsereg ösztöndíjaz, két év alatt befejezem tanulmányaimat és munkába állhatok. Ne is próbálj lebeszélni, én elsősorban is önmagammal akarok jó viszonyban lenni. Én megyek! Itt minden szöveget emlékezett valamire... Tudod, hogy fiam van, Andon! Csak akkor lehetek igazán ember, ha a magam kerestéből teremtem meg számára a fejlődés föltételeit!

Megölelte az öregurat és könnyű, gyors léptekkel távozott. Az öreg követte tekintetével, mely fájdalmas volt. Aztán észrevette, hogy nincs egyedül. Megtörölte a szemét és hozzám fodult. Kezet nyújtott és bemutakozott:

— Szejmonovszki vagyok — mondta. — Valamikor Isztambulban végeztem a teológiát, de a törökök alatt nem volt itt szükség pravoszláv papra. Tanító lett belőlem. Ötvenkét évig tanítottam, persze mindig ott, ahova a sorsom vetett.

— Érdekes sorsokkal találkozhat az ember itt, Macedóniában — jegyeztem meg udvariasságból.

Az öreg elmosolyodott.

— Igen — mondta. — Itt minden embernek megvan a maga sajátos története. Láta ezt a fiatal özvegyet? Jóformán még hozzá sem fogott az élethez, máris mennyi tapasztalat szülte fájdalom csillog a szemében.

Cigaretára gyújtott és kisvártatva ismét megszólalt:

— Sokat tudnék róla mesélni... Persze csak akkor, ha érdekl!

— Szívesen hallgatom!

Az öregúr csendes hangon beszélni kezdett:

— Ismertem az édesapját is, Dimitrije Aposztolszkit. Ő alig volt tizenhárom éves, máris érezte a peccsalba kényszerét. Esztendőket dolgozott Amerikában, Olaszországban és több mint öt évet Kisáziában. Anyanyelvén kívül beszélt angolul, szerbül, törökül, sőt valamennyire olaszul is. És nemcsak nyelveket tanult idegenben. Igazi macedón volt és elvitte a forradalom. Láta a bejáratnál azokat a mellszobrokat? Az egyik Szandra apjái! Meghalt Macedónia szabadságáért...

Pár percre elhallgatott, rendezte a gondolatait, majd folytatta:

— Tutunovo mellett volt a bolgár fasiszták egyik internáló tábora. Vagy kétszáz macedón ifjú vergődött benne embertelen körülmények között. Az akkor még szórványosan ténykedő partizáncsoportok egyike összeköttetésbe lépett a tábor lakóival, hogy előkészítse a foglyok kiszabadítását. Páran belopóztak volna a városba, megtámadták volna az őrséget, majd azt lefegyverezve biztosíthatták volna a kitörés sikerét. Sajnos egyre nem gondoltak a szervezők.

— Mire nem gondoltak?

— Nem gondolhattak! A fasiszta helyőrség olyan értesülést kapott, hogy néhány Sar planina-i partizán útban van Tutunovo felé, valami fontos akció lebonyolítására. A várost tehát le kell zárni, minden érkezőt feltartóztatni és igazoltatni. Meg kell akadályozni, hogy a szerbiai forradalmárok kapcsolatot teremtsenek a macedónokkal.

Erről a bizalmas értesítésről a szervezők nem tudtak, nem is tudhattak. A helyőrséget megerősítették, az utakat lezárták, és a várost fegyveresek gyűrűje vette körül. A városka lakói nyugtalanul figyelték ezt a

lázás készülődést, de nem tehettek semmit sem. Az akció végrehajtására rendelt kilenc szabadságharcos egyenesen beleszaladt az éber géppisztolyokba.

Visszafordulni nem lehetett, fel kellett venni a harcot, mely nem tartott sokáig. Menekülés csak kettőnek sikerült. A hét súlyosan sebesült közül az egyik utolsó golyójával végzett magával. A többiek ezt már nem teheték. Vérezve vergődtek a havas latyakon és úgy kerültek csendőrkézre.

Az egyik csendőrtiszt úgy látta, hogy az egyik fogoly Szandra apjával azonos. A ruházatok is macedónokra utaltak. Lehetséges, hogy egy helyi akció van kialakulóban? Ha az elfogott partizánok helybeliek, akkor jaj a városnak. Akkor az internáló táborba zárt kétszáz ifjú ma utolsó napját éli.

— Szerbek vagytok, vagy macedónok?

Az összelövődözött haldoklók állhatatosan hallgattak.

— Na majd lesz, aki beszél helyettetek! — üvöltötte a csendőr hadnagy. — A tutunóvói asszonyok majd beszédebbek lesznek, ha felismerik férjeiket, fiaikat!

A hajnali órákban dobpergés riasztotta fel a város lakóit:

— Minden asszony a piactérre. Egy órán belül itt lesznek az elfogott partizánok. Aki ráismer valamelyikére, azonnal jelentkezzék!

Az öreg beféradt a mesébe és elhallgatott. Csendben ültünk egymás mellett és bámultuk a semmit. Kis idő múlva folytatódott az életkép. Visszatértünk a szörnyű napra Szandra apjának háza elé, s hallottuk a csendőr őrmester ordítását:

— Aposztolszkiné kifelé!

Szandra görcsösen kapaszkodott édesanyja karjaiba, szemében dermedt rémület.

A silány ajtócskát erőteljes rúgás tépi le sarkairól, s komoly géppisztoly mered a remegő anyára és gyermekére. Az őrmester hangja kizár minden rimánkodást, menni kell. Az asszony kibontakozik a kislány öleléséből, de annyit még a fülébe lehel, hogy édesapját semmi körülmények között nem szabad felismernie. Aztán megragadják és az udvarra lökik. Az ajtó előtt négy csendőr.

Az őrmester a kapura mutat, majd lök egyet a ványadt asszonyon. Szandrának megáll a szívverése. Rohan a kapu felé, hogy követhesse a martalócokat. Az ajtóban szuronyos csendőr szegezi szívének jéghideg fegyverét.

— Vissza! Egy lépést se tovább!

A kislány csak egyetlen pillantást vethetett a távozó csoport után. Ennyi elég volt arra, hogy végigtekintsen az utcán. Minden kapuban szuronyos csendőr állt, és legalább tíz gypjúharisnyás asszony támolygott a piac felé, mord csendőrgyűrűben.

Visszavánszorgott a konyhába és lerogyott az ácsolt kerevetre. Kervesen sírt. Az utca robaja, az elhurcolt asszonyok jajveszékélése, a macskaköveken csattogó csendőrpátkók érzékelhetően vonultak a piac felé.

Negyedóra múlva felocsúdott könnyes kábultságából. Mi lehet e mögött? Miért hurcolták el az édesanyját? Ez nem maradhat így, valamit tenni kell! Talán átmegy a szomszédba Natalia anyóhoz, lehetséges, hogy az öregasszony többet tud. Lehetetlen, hogy édesanyja ne térjen többé vissza hozzá.

A kapuban ismét szuronyokba ütközött, tilos volt a házat elhagynia. Az utcán most nyolctagú lovasjárőr cirkált állig fegyverben. Polgári ruhás személy most nem léphetett az utcára.

A félelem megbénította a szívét. A süketre dermedt városka fölött megállt az idő...

Szandra már tizenkét napja nem látta az édesapját. Azzal köszönt el, hogy munka után néz Szkopjében. Távozása óta nem írt, nem üzent. Hol lehet most az édesapja, és miért kötötte lelkére anyja, hogy nem sza-

bad apját felismernie? Kis fejében zavaros sejtelmek kerengtek, s a kérésbeesés néha gondolkodásra bírja a gyermekösztönöket is. A macedón nép ezeréves rabságában sokszor volt kénytelen már gyermekfejjel gondolkodni.

Szandra nagyon szerette az édesapját, bár az sokat nem volt otthon. Néha féleven át nem látta. Ha távozott, édesanyja mindig azt mondta, hogy az építómunkás helye nyaranta a nagyvárosokban van. Ha késő ősszel hazatért, bizálgjából mindig jutott Szandrának is valami ajándék. Egész télen duruzsoltak ajkairól a szebbnél szebb mesék. Milyen jó is volt hallgatni édesapa meséit... Egyszer Isztambul gyönyörű mesetjéiről, Szaloniki kikötőjének imponáló forgalmáról, vagy a Krusevói Köztársaság ragyogó napjairól, melyek a macedón népnek ígértek boldog szabadságot...

... Mert nehéz sorsa volt a macedón népnek hosszú évszázadokon át. Idegenek szívták a vérét, rabolták verejtékét, tördösték csontjait. A törökök alatt meg kellett süvegelni minden szutykos béget, s a macedón munkás, aki látástól vakulásig görnyedt a dohányültetvényeken, török jelenlétében még rá sem gyújthatott. A szkopjei erődítmény és a bitolai börtönök sok édekességét tudnának mondani a macedón nép szabadságvágyáról, harcairól.

Az eladott lelkű belgrádi bankárok és zord tábornokok basáskodása alatt még a macedón nép létezését is tagadták. Dél-Szerbiának nevezték a macedón hegyeket és rónákat. Még elemi iskolák is csak szórványosan voltak macedón nyelven.

Most német zsoldban bolgár csizmák tapossák Macedónia tiszta tereit, idegen csendőrök cirkálnak Tutunovo síkatorain, bolgár góg alázza Macedónia ifjait, piszkítja lányait. Édesapja arról is beszél, hogy ennek nem szabad így maradnia! Talán éppen itt kellene megértenie édesanyja könnyes utasítását, ebben rejlik az utasítás lényege.

Nem sok ideje maradt gondolatainak rendezésére. Felrántották az ajtót, hátrára csavarták kezét és máris vonszolták a piac felé. Lomha eső hullt az utcára, s lemosta arcoskájáról a rémület könnyeit.

A piactéren húsz-huszonöt asszony szoros csendőrgyűrűben, öregek, fiatalok vegyesen. Arcukon makacs dac, kemény „azért sem!” A tér közepén sáros parasztszeker, előtte ázott lovak és mögötte szörnyű kpa: Hat még ki sem hült holttest, a felismerhetetlenségig összeverve, darabokra tört karokkal és lábakkal. Azok a harcosok, akiket a hajnali órákban fogtak el a csendőrök. Beszállításuk méltó volt a megszállókhoz. Kocsisaroglyához drótozták a súlyosan sebesült embereket és a vérző tetemeiket. A lovak hátán csattant az ostor. Mire a szállítmány a városba érkezett, egyetlen fogolyban sem volt már élet. Amit nem végeztek el a golyók, elvégezték a macskakövek. A kimarjult vállú és megnyúlt karú hullákon alig maradtak véres ruha- és húsfoszlányok. A vértelen körmök fakó színe összefolyt a kézfejek kékségével. Tessék Tutunovo asszonyai és anyái, ismerjeteik férjeitekre, fiaitokra! És ha a hullák közt egyetlen tutunovói akad, azt drágán fizeti meg a város! Akkor az internálótábor foglyai még aznap puskacső elé kerülnek, és a forradalom elveszít kétszáz leendő harcost!

Szandrát édesanyja mellé lökték. Előttük feküdt sárosan, véresen, kérékbeörve a férj, az apa. Az édesanya könyörögve nézett a lányára. Kendője letépve, dús fekete hajfonata a nyakára csomózva. Kezét hátrára kötötték, s hátrahúzott csuklóját bokájához szíjazták. A brutális arcú csendőrtiszt a lányhoz fordult:

— Szólj anyádnak, hogy beszéljen! Ki ez a disznó?

Szandra hallgatott. Talán rémületében, talán dacból.

— Szóval nem akarsz beszélni... Örmester!

Az örmester fölemelte a kötélkorbácsát, megsuhogtatta a feje fölött, majd végigvágott a gúzsba kötözött anya hátán. A csendőrtiszt intett a kezével, hogy folytassa.

... Puff... puff... puff...

— Beszélj!

A tér megtelt jajjal és borzalommal.

— Csináld tovább!

A korbácssorozat ismét csattogott a bőrbekescsen. Kegyetlen erei feltépték az irhát, foszlányokra verték a ruhát és véres csíkokat húztak a fehér háton. Szandra anyjához ugrott, de egy kemény ököl a tarkójára sújtott. Annyit még látott, hogy a hadnagy felrúgja térdeplő édesanyját és otromba csizmával a hasára ugrik. Az özvegy és lánya egyszerre vesztették el az eszméletüket.

Szürkületig egy jajban zokogott az egész város, de a hullák ismeretlenek maradtak. Az est beálltával elcsendesedett a tér. A csendőrség elvonult, az összeterejt tömeg széjjelszéledt. A piactéren nem maradt más, csak két géppisztolyos őr és a hullák: hat szétmarcangolt harcos és két halálra kínozott asszony. A csendőrpáncsnok úgy rendelkezett, hogy a hullák nyolc napig maradjanak a piactéren. Reszkessen mindenki, aki kétségbe vonja a korlátlan bolgár hatalmat és ellenállásra gondol.

Szandra ekkor maradt először árva. Kicsi volt még, alig nyolcéves...

Az öreg tanító elhallgatott, arcáról leolvasható volt, hogy újra átélte a huszonkét év előtti borzalmakat. Jó tíz percig némán ültünk, míg végre ismét megszólalt:

— Azt mondtam ugyebár, hogy Szandra ekkor maradt először árva?

— Igen! Ezt mondta, s ebből arra következtetek, hogy a tragédia ezzel még nem zárult le. Talán pihenjen egy kicsit, s ha megnyugodott, mondja el Szandra további sorsának alakulását. Jó lenne, ha bemennék valamelyik vendéglőbe és ott folytatnánk a beszélgetést. Feketekává lett a beszélgetés is könnyebb. Akarja?

— Nem bánom, mehetünk.

*

Kedves kis vendéglőcske, az asztalokon népiszöttek-terítők. A pincér élénk teszi a gőzölgő kávét és az ánizsaromájú pálinkát. Cigarettdőzsgát gyújtunk, s az öregúr megbékéltebb hangon folytatja a lány életútjának további ismertetését:

Tutunovo talán az egyetlen város a világon, ahol soha nem volt szükség árvaházra. Szandra gondos nevelőbányára talált. Zaga asszonyban, a végtelenül tisztességes tenekedzsija feleségében. Ciril gazda szívesen fogadta házába a szomorú arcú árvát. Ahol öten ebédelnek, jut egy karéj, egy tányér leves a hatodik számára is. Macedóniában igazságosan osztoznak.

Három év múlva eltakarodtak a bitorlók, s a házakon életrehivatottan lobogtak a szabadság vörös zászlói. A fiatal köztársaság különös gondot fordított az elesett hősök gyermekeinek életbe segítésére és Szandra jövője biztosítottnak látszott. Zaga és Ciril a legbecsületesebb odaadással nevelték a kislányt. Házukban soha nem érezte magát idegennek. Hihetetlen könnyedséggel tanult, s bár a háború miatt teljes három évet elveszített, tizenkilenc éves korában kitűnő eredménnyel érettségizett. Szép leány lett és közszeretnek örvendett a városkában.

A háznak gyakori és egyre gyakoribb látogatója volt Andon Lazarevski repülő hadnagy. A családnak távoli rokona volt és mindig szívesen látott vendég. Jökédélyű fiú volt, és mindenki úgy látta, hogy ez a két fiatal egymásnak született. Huszadik születésnapján Szandra és Andon összeházasodtak, s ezt mindenki természetesnek tartotta.

A fiatal férj a néphadsereg egyik szerbiai repülőegységénél szolgált, s tervük szerint Szandra is majd odaköltözik, miután lakást kapnak. Tele voltak optimizmussal, reménnyel. Leendő tartózkodási helyük egyetemi város, ott Szandra majd folytatja tanulmányait. Az sem jelent majd zavart,

ha időközben jelentkezik egy kisfiú vagy egy kislány. Dolgozni fognak mindketten és évi szabadságukat otthon töltik, Tutunovóban. Az otthon szeretete Macedóniában kétszeres értékű.

Persze a házak és a vágyak nem épülhetnek azonos gyorsasággal. A lakásra várás ideje bizony hosszúra nyúlt, s közben jelentkezett az új kis polgár is. Amikor Andon jelentette, hogy a kapott lakás beköltözésre vár, Szandra már boldog anyaságának hetedik hónapjában járt.

Andon levele sürgette érkezését:

— Parancsnokom csakis neked akarja átadni a végzést, gyere hát minél előbb. Vasárnap este várok rád a vasútállomáson!

Szandra időben indult, de érkezése eltolódott. Valami előre nem látott földcsuszamlás megrongálta a vasúti pályát, s így a fiatal asszony csak másnap reggel érkezhetett meg. Férje nem várhatta a vasútállomáson, de ezen Szandra nem lepődött meg. Bőröndjét elhelyezte a csomagmegőrzőben és az első autóbusszal indult a repülőtérré. Az ügyeletes tiszt, Filipović hadnagy mosolyogva fogadta:

— Lazarevszkiné? Ez aztán a szerencse. Andon várta az esti vonatnál, de persze hiába. Bosszankodott is eleget... Jöjjön velem, felvezetem a parancsnokhoz. Jó híre van a maga számára, kettős jó híre. Az egyikről még Andon sem tud. Jöjjön kérem!

— Andon nélkül menjek? Nem beszélhetnék előbb Andonnal?

— Hát ha tud nagyot kiáltani, megpróbálhatja. Nézze, ott repül a magasban, bár pontosan nem tudom, melyik gépen. Ha a maga hangját meghallja, bizonyosan válaszol is. Egy óra múlva ő is itt lesz. Jöjjön, jöjjön, menjünk a parancsnokhoz!

— Nézd csak milyen szemrevaló asszonykája van ennek az Andonnak — fogadta az őrnagy. — Jó, hogy megjött asszonyom, mert én már nem bírok a férjével. Napról napra itt ül a nyakamon a lakás miatt. Most végre itt a végzés, de neki azért sem adom... Nem bizony! Odaadom a feleségének. Kétszobás új lakást kaptak, asszonyom, lesz benne gőzfűtés is. Hamar be kell költözni, hogy minél előbb megihassuk az áldomást is. Tessék leülni.

Szandra boldogan köszönte meg a gondoskodást, bár az őrnagy csak nehezen engedte szóhoz jutni.

— Más öröm is vár ma önökre, asszonyom nemcsak a lakás. Már két napja rejtegetem fiókomban a hivatalos lapot, mely értesít Andon előreléptetéséről. A mai nappal tehát újabb csillagot varrhat a meglevő mellé, mert főhadnagy lett. Nagyon rászolgált erre az előreléptetésre, hisz legjobb katonáim egyike.

A meglepett fiatal asszony alig tudott szóhoz jutni az örömtől... Csak jönne már Andon, hogy megosztozzanak az örömmön.

A jó erőre főzött feketekávé visszaadta frissességét és nem érezte már az éjszaka fáradalmait. Kellemes baráti csevegésben teltek a nedvedorák.

Az ajtón erélyes kopogtatás... ez bizonyosan Andon lesz.

Szandra tévedett. Az ajtón a segédtiszt lépett be:

— Őrnagy elvtárs, tessék a külső telefonhoz fáradni! Belgrád kéreti.

A parancsnok arcán kiütközött a bosszúság.

— Miért nem kapcsolja ide a belgrádi telefonhívást? — kérdezte.

— Valami kis baj van az átváltóval, őrnagy elvtárs. A mechanikus már dolgozik megjavításán. Tessék ez egyszer átlépni hozzám!

A parancsnok az ajtóból visszanezett:

— Bocsásson meg, asszonyom. Azonnal itt leszek!

Az asszonyka egyedül maradt a szobában. Talán hálás is volt ezért a kis egyedüllétért, hisz tele volt gondolatokkal. Jól jön néha pár perces magány.

A percek azonban megnyúltak, sőt eltelt már negyedóra is és a parancsnok nem jött. Valószínű hosszabb beszélgetésre szólították. Ilyesmit nem lehet előrelátni...

Amikor az őrnagy végre visszajött, rosszkedvűnek, sőt feldúltnak látszott. Arca sápadt volt és idegesen rángatózott.

— Talán rossz híreket kapott, őrnagy elvtárs? — tette föl naív kérdését Szandra.

A parancsnok legyintett:

— Bizony nem mehet minden simán, asszonyom. Néha rossz híreket is kell kapnunk... De elnézést kell kérnem, nekem azonnal mennem kell. Előbb hazaugrok és maga velem jön. Andonnak kis dolga van még a hangárban, egyelőre nem jöhet. Feleségem boldog lesz, hogy megismerheti Lazarevszkinét. Jöjjön kérem, a parancsnoknak szót kell fogadni. Nálunk ki is pihenheti magát a kényelmes díványon.

Szandra nem tudott elaludni, csak félórás vergődés után. Nyugtalanul forgolódott, rossz álmok kínozták. Arra ébredt, hogy sugdolóznak körülötte. Amikor kinyitotta a szemét, az őrnagy feleségét látta, aki előtte térdelt és tenyerét a homlokán tartotta.

— Rossz hírt kell közölnöm veled, Szandra. Szedd össze magad. Te katonafeleség vagy.

— Rossz hírt? — riadt fel Szandra. — Talán amíg aludtam itt járt Andon és ismét eltávozott? Tudom, ő figyelmes és nem akart fölkelteni. Bizonyosan rövidesen visszajön!

— Nem, Szandra! Andon nem érkezett meg és nem is jöhet rövidesen... Szandrám, édes nővérem, Andon nem érkezhetsz már meg többé soha. Ma reggel fél kilenckor lezuhant repülőgéppel és szörnyethalt... Szandra, az istenért... Erősnek kell lenni, mi katonafeleségek vagyunk... Szandra!

Ezt a rimázkodást az asszony már nem hallotta. A szoba megfordult vele és úgy érezte, mázsás kő szakadt rá. Szólni akart, de nem bírta. A súly belefojtotta a szót.

Tutunovóba csak egy hónap múlva tért vissza. Arca krétafehér volt, a régi Szandrának csak árnyéka maradt. Karjaiban hozta a fiát, Andont. Hét hónapra szülte meg abban az iszonyú órában, amikor már másodszor is árva maradt.

Már a harmadik feketekávéit ittuk, s a hamutálca megtelt cigarettavégekkel. Halk hangon megkockáztattam a kérdést:

— És most...

— És most — ismételte meg kérdésemet az öreg is. — Mi jöhet most? — Nem tudok szabadulni sejtélmeimtől. Félek, hogy Szandra most indul el harmadik árvasága felé...

*

Amikor elhagytuk a teraszt, ragyogott már felettünk Macedónia csillagege.

... Szeretem Macedóniát!

ALKOTÓMŰHELY

FEHÉR MAGDA

VISSZAPERGETETT GYERMEKKOR: ÁCS KÁROLY

JUGOSZLAVIAI MAGYAR ÍRÓK VALLOMÁSAI A GYERMEKKORRÓL

Legújabb olvasmányomban, egy nagyszerű dél-amerikai regényben, Garcia Markez *Száz év magányában* van egy öreg asszony, egy matróna — tulajdonképpen a család örök emlékezete, aki már százéves, már vak, már senkit nem ismer az újabb családtagok közül, de mindent tud, ami a családban történik. Egyszer elgondolkodik ilyesmin, hogy milyen furcsa: manapság olyan gyorsan nőnek a gyerekek! Régen sokkal lassabban, sokkal tovább tartott a gyerekek felnövése. Amíg kis pólyások voltak, milyen sok idő telt el, amíg járni kezdtek; milyen sok idő telt el, amíg iskolába kerültek, vagy amíg felnőttek stb. Most meg alig kapok észbe, a kis pöttömből már iskolás lett — mintha egyik napról a másikra —, a lány már férjhez ment volna, a fiú katonának ment el... Ez az Ursula néni vagy Orsolya néni jár a fejemben most, amikor próbálok a saját gyermekkori emlékeimet föl kutatni. En is valahogy úgy vagyok vele, hogy borzalmasan sokáig tartott, valami végtelen erdőben veszett el; valami idővel nem is mérhető — talán csak a térben rögzíthető korszak az, amire vissza tudok emlékezni. Az emlékeim közt valahogy úgy járok, mint valami képtárban: ahol a falon függenek a festmények, és amikor egy-egy képre rávilágít valami reflektor, akkor az a kép megelevenedik. De időben szinte nem tudom az egymásutániségüket, az időbeliségüket fölfogni...

Így, ilyen képeket próbálok majd most emlékezetembe idézni és valahogy megeleveníteni ebből a korból.

Az első ilyen kép talán a legeslegeső emlékem, akárhogy erőltetném az agyamat, előbbít nem tudnék találni: a régi házunkban körülvesznek, valami mozgolódás, forgalom, idegesség stb.; lökdösnek hogy „gyere már, gyere, készülj, meg kell hogy ismerjed az anyádat...” Tudniillik ez volt az a pillanat, amikor apám másodszor házasodott és hazahozta a későbbi nevelőanyámat. En akkor körülbelül hároméves lehettem, 1931-ben. És a kép előttem áll, hogy hosszú, fehér menyasszonyi ruhában, egy fiatal nő, kitárt karokkal jön felém, és „Karcsi, szervusz”, üdvözlöl. Nekem ez most olyan, mintha akkor láttam volna először. Mert mondom, ez a legrégebbi emlékképem. Hát egészen biztos, hogy már előzőleg is találkoztunk, szóval nem ez volt az első találkozásunk, de nekem ez így maradt meg. És talán el is áruk sok mindent abból, hogy aztán később hogy és mint éltem, hogy és mint alakult az életem.

Ez a kép most földidezi bennem azt a házat, a házunkat, amelyik tulajdonképpen nem a szülőházam — szülőházam nincs is, valahol kőrházban születtem —, ezt a házat apám huszonkilencben—harmincban kezdte építeni és harmincegyben készült el, Szabadka kertvárosában, és ha most kisgyermeknek képzelem el magam és megpróbálok oda visszamenni ebbe a házba, akkor a rejtelmét, a titkait, az érthetetlen térségeit látom, akármelyik szobába nyitok be, csupa titok, csupa érdekesség, izgalmas dolgok.

Elég nagy ház volt, tán négy-öt szoba, emeletes, és minden helyisége valahogy szintén ilyen képszerűen mutat egy-egy élményfoszlányt; a lép-

csőháza, az előszobából, a hallból nyíló lépcsőház, amely először egy irányban ment, akkor meredeken megtört és visszafelé mentek föl a lépcsők az emeletre. Nos, számomra ez a megtört és csak félig látszó lépcsősor egy régi, valamiféle félelemnek a forrása lehetett, mert mindig csak a félig mentem bátran; akkor megtorpantam, és egy kis akaraterő kellett hozzá, hogy most szembe nézzek azzal, ami majd fönt vár rám. Persze hogy nem volt fönt semmi; egy ajtó, amelyik az emeleti szobákba nyílt.

A másik ilyen szorongással kinyitott ajtó volt az, amelyik apám dolgozószobájába vezetett. A földszinten, egy elég tágas és mindig valahogy sötét szoba volt, fekete bútortal; itt voltak olyan szentélyszerű titokzatoságok, mint könyvszekrény, íróasztal, mindenféle ismeretlen tárgyakkal, iratokkal, ami egy ügyvédnek a dolgozószobájában található. Ide csak a legritkábban nyitottam be, főleg hogyha gondoltam, apám ott van. De ha ő nem volt ott, az énnekem, kisgyerekeknek valahogy nem volt szimpikus.

Akkor a ház pincéje, nagy folyosók, labirintusok, ha most meggondolom, eléggé nem racionálisan épített ház lehetett, hogy az alagsorban volt a konyhája, éléskamrája, egy csomó mellékhelyisége, és az étkezéshez a pincéből, vagyis az alagsorból kellett fölhordani az ételeket. Szóval mindenért le kellett szaladni azokon az eléggé meredek lépcsőkön, amit én is rengetegszer megjártam, tán sokszor el is estem, fölbuktam rajtuk.

A pincének egy egészen különleges része volt a borospince, ahová tán egyszer-kétszer jutottam be; nem volt ott semmi, üres hordó állt tán kettő — szóval nekünk szólónk, meg ilyesmin, birtokunk nem volt, ami indokolttá tett volna egy borospincét, de hát úgy látszik, azt is betervezték a mérnökök.

Nagyon érdekes volt ebben a rejtelmes házban a padlásfeljárát. Az udvarról külön egy olyan toronyszerű épületrész nyílt és csigalépcső vezetett föl az első emelet magasságáig és onnan egyenesen a padlásajtóhoz. Én a padlásra egyáltalán nem emlékszem, de erre a padlásfeljáróra nagyon. Mert ez nekem valami rejtélyes dolog volt, ezzel a csikorgó facsigalépcsővel.

A következő kép, ami talán már nem is emlékkép, hanem egy régi versemből merül föl, úgyhogy talán már áttelees, talán már nem is igaz, de énbennem még él egy jelenet, az udvarban, a kertben egy nagy nyárfa, és az alatt a nyárfa alatt ülök, dacolok. Valami olyasmiről lehetett szó, a családi, későbbi rekonstrukció azt mondja, hogy tán fürdenem kellett volna, egy meleg, nyári nap alaposan bepiszkított abban a nagy udvarban, és én megtagadtam az engedelmességet. Fürdeni nem vagyok hajlandó. Ülök ott, és várom, mi lesz. Talán azt mondták, hogy jó, maradj, ameddig csak tetszik... Majd egyszer meggondolod magad... És itt ezt a verset előveszem. 1945 nyarán írhattam, úgy 17 éves koromban, és nem vagyok biztos benne, hogy pontosan az emlék rögzítése — talán nem is az volt a fontos akkor számomra, a 17 éves kamasznak a dac ténye és a kihangsúlyozása volt a fontos. De az emléket rögzíti. Így szól:

Kis dac, nagy dac

*Emlékszem, régen — tán öt éves voltam —
egy lankasztó, furcsa, szép nyári napon
ott ültem nyárfánk alatt a homokon
és kicsisen, ostobán, de dacoltam.*

*Ujjaim közt langyos homokot szűrtem,
lázaadó arcom könnytől volt maszatos;
ujjaim szűrtek, szűrtek a homokot,
s egy fél délután múlt el így, feszülten.*

*A nap azonban egyre szívta mérgem:
homokot szűrő ujjaim megálltak.
Gyűlt a magányom és gyűltek az árnyak.
S mire este lett, bocsánatot kértem.*

*Ahogy nővök, a dcaim is nőnek.
Mindig nagyobbak, elfojthatatlanok.
S ha néha-néha meg is alázkodok,
elmaradnak a bocsánatkérések.*

Ebből a versből csak egy szóra asszociálnék most: hogy „gyültek az árnyak”... Amikor ezt a házat próbáltam leírni, és most, ha a kertet, az udvart próbálom fölidézni, ez a domináló élményem, hogy csupa árnyék, csupa sötétség... Nem tudom, miért, a ház egy igen világos, modern emeletes villa volt, ha jól emlékszem — hát szóval nem is kell hogy emlékezzem, biztos —, hogy kezdetben körülötte a fák se voltak valami magasak, a ház épülésével egyidőben ültette őket az apám. Az egész utca, az a kertvárosi utca akkoriban épült, akkoriban csupa új házak, csupa kis fák, csupa olyan kerítések, amiken könnyen be lehetett látni, szóval minden világos volt és látható — de az én emlékezetemben, talán a kisgyerekeknek egyszerűen a méretei, vagy nem tudom, a kicsisége valahogy ezt az emléket tartotta meg, hogy minden nagyon nagy, minden rejtelmes, minden sötét... A szoba sötét, a kertben a bokrok mögött sötét árnyak...

*

A kertet föl kell idéznem. Ez a kert volt a gyermekkorom paradicsoma. Elég nagy kert volt, az egyik része, a ház körüli része virágoskertnek kiképezve, a hátsó része egy egészen külön álló rész, itt volt a gyümölcsös, a baromfiudvar stb. Egy ilyen kertvárosi háznak tipikus udvara. Nemrégiben véletlenül arra vetődtem és próbáltam megtalálni a főbb pontjait ennek az udvarnak, de már szinte semmi sincs meg. A ház megvan. Az udvar is megvan. De a nyárfát, amelyik az első parkrészben a központi helyet foglalta el, és valahogy úgy nőtt, ahogy én nőttem, illetve hát sokkal gyorsabban, de én már úgy emlékszem rá, mint valami nagy-nagy, tömör, lombos, hatalmas lényre az udvar közepén. Akkor a fenyősor, amelyik elválasztotta a parkot a hátsó udvartól, eltűnt, de gyermekkoromban egy átláthatatlan sűrű volt — olyan fenyők, amelyek egészen a földtől nőnek, nem nőnek magasra, hanem az ágaik egészen a földre nyúlnak... Ez a fenyősor a kisgyerekek egy sötét valami lehetett. A fenyők sorával párhuzamosan egy sor tuja következett, és ez után az ösvény után következett csak a hátsó udvar, a gyümölcsös, törpefákkal, szőlővel stb.

Az én kedvenc tartózkodási helyem a nyárfa alatti homokdomb volt és a virágoskert végében levő díófa, amelyik valószínűleg kezdetben kis fa volt, de mire én olyan tízéves lehettem, addigra ez volt a kedvenc búvóhelyem. Könnyen föl tudtam mászni rá, kisebb testvéreim számára elérhetetlen voltam és itt a birodalmamban egymagam meditálhattam...

Mire emlékszem még az udvarból? Egy japánakác, vagy én nem is tudom, mi is lehetett, mindenesetre olyan akácfaszzerű, alacsony fa volt, melynek szomorúfűz módjára minden oldalról lehajlottak az ágai egészen a földre. Úgy emlékszem, mi japán akácnak neveztük. Ez alatt volt egy kerti asztal és egy pad. Itt is egy nagyon jó búvóhely volt a számomra. Még később is, kamaszodó koromban. A ház körüli léckerítés is erősen az emlékezetemben él, mégpedig szintén egy ilyen kép vetíti elem apámat, ahogy jön haza a városból, délben, és a sétatácájával végigkopogtat a kerítésen. Végighúzza a botot, és ez a hang és az ő egész mosolygó lénye, ez mindig különös élmény volt nekünk, gyerekeknek. A kert minden sarkából futottunk elő és ő egy változás volt a mindennapunkban.

*

Izgalmas dolgok voltak a kertben túl is. Például a szomszédok. Az egyik oldalról egy bizonyos Romanov család lakott. Oroszul hallottam beszélni őket, persze nem értettem semmit. Fölfigyeltem az udvarukban,

ahová nagyon nehezen lehetett belátni ézeztől a fenyőktől és bokroktól és árnyaktól, amelyeket az előbb említettem, egy kislányra, akit aztán később megismertem. Xeniának hívták. Én még ilyen nevet eddig nem hallottam, és ezért maradt meg így az emlékezetemben. Egyik első képem róla egy megdöbbenő fölfedezés, amit azután szüleim nagy derülésére gyorsan tovább is adtam, hogy meztelenül járkált a kislány — 4—5 éves kislány, tehát annyi idős, mint én — az udvarukon, és elől is éppen olyan volt, mint hátul, mondtam én, mire aztán persze kacagás következett. A hátsó szomszédok, hátulról a kertünkkel szomszédos udvarban egy szintén velem egykorú fiú volt, talán éppen olyan magányos, mint én. Ma nagyon furcsállom, hogy nem eresztettek össze bennünket, de akármilyen oldalról próbálom ezeket az első éveimet földézni, ezt a magányt találok az árnyak mellett. Miért kellett egy udvarhoz és egy házhoz kötni, csak a megfigyelésre, a fölfedezésekre, szemmel és füllel és érzékekkel való fölfedezésekre ilyen távközlő módon hagyatkozva élnem, ezt nem tudom.

Ez a hátsó szomszéd gyerek, Balázs Dezsőnek hívták, szintén egy rejtély volt számomra. Csak időnként hallottam az anyját: Dezső, uzsonnázni! — s akkor kíváncsian odaszaladtam a hátsó kerítéshez, és megdöbbenve láttam, hogy pohár tejet nyújt neki az anyja. Hogy miért olyan furcsa számomra az, hogy pohárból isszák a tejet, azt még máig sem tudom, de énnekem ez akkor egy egész külön világ volt. Dezső pohárból issza a tejet!

Tulajdonképpen a kertünk két felől utcára nyílt, tehát ez a két szomszéd volt az én megfigyelési területem az udvarból. Ki kellett menni a házból, vagy a középső főbejáraton, amit szinte sohasem használtunk, vagy a hátsó udvarba nyíló kiskapun, hogy az utcát és a többi szomszédot is elérjem. Itt is csupa izgalmas, rejtélyes dolog várt. Például a szemközti nagy kert, veteményes tulajdonosa, a Magyarai bácsi, az öreg kertész számomra egy megfejthetetlen figura volt. Mindig mogorva. De amikor meglátott, hol egy sárgarépat, hol egy karalábét, valamit kirántott a földből és a kezembe nyomta. Nem tudtam vele mit kezdeni.

*

Iskoláskor előtti kimerészkedéseim a világba nagyon ritkák voltak és főleg csak az utcánkra vagy egy-két sarokkal az utcánkon túlra terjedtek. Az utcát, azt hiszem, még ma is Markovičevának hívják, az első bevillanytelep után a palicsi útról. Az egész utcában talán tizenegynéhány ház volt, utána egy sarok, és még egy sarok, majd odaértünk a számomra igen emlékezetes sarokra, ahol két fűszeres volt egymással szemben, és egy kerek kút. Erre a kerek kútra jártam én már egészen kis koromtól vízért, és így ez megmaradt bennem, de a kút is megmaradt, ezt legutóbb láttam Szabadkán. Még megvan. A fűszeres bolt szintén egy izgalmas birodalom. Egyszer az egyikhez jártam, másszor a másikhoz. Ők valószínűleg nagyon féltékenyen figyelték a vevőket és igyekeztek valamilyen érdekességgel odaszoktatni a gyerekeket magukhoz. A boltban egyiknél mindig akadt valamilyen cukorka, vagy valamilyen érdekes csecsebecse a másiknál, és úgy látszik, mi gyerekravaszággal ezt jól kihasználtuk és váltakoztak a bevásárlásainknál.

A másik sarok felé a palicsi útra értünk ki, és egy vagy két házzal távolabb volt egy igen fontos pontja a régi Szabadkának: a villanytelep főbejárata, ami most már teljesen megváltozott, de akkor az egy igen érdekesen megoldott városrész volt. A sárga kőkerítés, a falba beépített és állandóan működő vízcappal, egy vízugar állandóan csordogált ott. Oda is lehetett vízért menni. Aztán volt egy bemélyedés a falban, egy paddal, azaz egy villamosmegálló. És itt, ezen a sarkon állandó volt a forgalom, mert szemben is boltok voltak, jöttek-mentek a villamosok, várakozó és érkező utasok stb., szóval, ez egy kis központ volt, ameddig az én gyermekkori sétáim, magányos kószálásaim eljuthattak.

*

Az én tulajdonképpeni találkozásom a világgal akkor kezdődött, amikor iskolába indultam. Az iskoláskor előtti emlékeim valóban ilyen magányos gyerek emlékei.

Körülbelül egyidőben a testvéreim születésével, hatéves voltam, mikor a húgom született, hétéves, amikor az öcsém, jött a nagy változás az életemben, az iskola. Ez is valahogy ilyen állóképként maradt meg bennem, az első iskola, a Kakas iskola. Aki ismeri Szabadkát, az tudja, hogy a Kakas iskola és a kertváros, a villanytelep környéke nagyon meszsze esik egymástól. A városnak szinte a másik végén van, és most képzeljük el az első elemista kisdiákot, aki reggel nekivág a számára nagy városnak, végtelen utcáknak, és megy a Kakas iskolába. Még sokkal hosszabb és izgalmasabb, szinte utazások vezettek hazafelé, mert akkor már nem kellett sietni, és a város központján át, a Rudicsnál, a főtéren, a korzón keresztül jutottam ki a palicsi útra, majd az aluljárón át a villanytelephez és a mi utcánkhoz. Ezek a csatangolások a világ fölfedezésével értek fel számomra és néha olyan hosszúra nyúltak, hogy egyszer apám délután három óra körül indult a keresésemre, mert nem tudták elképzelni, hogy hol lehetek, hiszen a látvány, amilyek lekötik a figyelőt és kíváncsi fiú figyelmét! Mert mindig történt valami és a hosszú napnak egy-egy hosszú pillanata volt számomra az iskoláig való eljutás. Arra, hogy ott az iskolában mi történt — sok minden nem történhetett, az első elemiben legalábbis —, nem nagyon emlékezem. Még a tanítónőre sem.

Aztán a második elemivel megint jött egy nagy változás az életemben. Szüleim belátták, hogy ilyen messzire még sincs értelme iskolába járni, azonkívül kezdett már zavaró lenni egy másik körülmény, hogy tulajdonképpen szerbül egy szót sem tudtam. Már második elemista vagyok, — a magyar iskolában akkor nem lehetett megtanulni szerbül. Ugyhogy beirattak a Kertváros akkori egyetlen iskolájába, az akkori SAND-pálya mellett levő, földszintes, érdekes téglapületebe, ahol aztán megint egy egészen más világba csöppentem, amellet, hogy egy szót sem tudtam szerbül. Körülbelül az első felévig alig bírtam megmukkanni a számomra ismeretlen környezetben, egészen más gyerekekkel, egészen más gyerekvilággal találkoztam.

Ott voltak a külvárosi, már-már falusi környezetből előkerült mérész, erős, talán durva, mindenesetre egészen más típusú gyerekek, akik kezdetben talán idegenek voltak a számomra, de egészen rövid idő alatt olyan pajtások akadtak közöttük, akik egyrészt védelmükbe vettek, ha veszélybe kerültem, másrészt bevettek minden játékukba, úgyhogy számomra a kollektív élmény ott kezdődik a második elemiben, amikor ilyen szabad, csatangoló és vállalkozó kedvű, fáramászó, parittyázó, sárkányeregető külvárosi gyerekek társaságában éltem.

*

Persze, a látványok, a titkok, a csodák továbbra is a domináns pontok, amik itt az emlékekben vezetnek. Úgy látszik, a megfigyelőképességem a sok magányos órában és egyedül eltöltött kiskoromban kiéleződött és minden fölfedezésem ebből indult ki. Hosszú iskolába vándorlások alatt például a vak koldus a híd alatt, az egy központi élményem volt. A nap minden órájában a palicsi úti aluljárónál, egy nagyon kopár, de forgalmas részen, egy kis zsámolyon ott ült, merev derékkal egy eléggé fiatal, mozdulatlan arcú ember, akinek a sárga arcszíne volt a legmegdöbbentőbb számomra, azonkívül az a tudat, hogy az az ember vak. Sokkal később, valamikor már felsős gimnazista koromban került kezembe Gál László verseskönyve, mely a háború előtt jelent meg Szabadkán. Ebben nagy meglepetéssel olvastam *Egy vak a híd alatt* című versét, amelyben ő is ugyanazt a Buddha-arcú és rendkívül drámai jelenséget írja le, a szabadkai utca hősét.

Egyszer meglestem, amikor a vak elindult, amikor elhagyta ezt a helyet. Egy fejkendős parasztasszonyféle belekarolt, gyengéden, talán ki-

csit meglökte és fölemelte a székről és elindult vele, ki valahova, a külvárosba.

Talán néhány méterrel kijebb, a palicsi úton, igen izgalmas sarok volt. Mindjárt ott egy kocsmá, zajos, lármás, nagydarab emberekkel, a speditőrök gyülekeztek ott. Tudniillik szemközt volt a kirakodó pályaudvar és néhány ilyen speditőrvállalatnak az udvara, rengeteg társzekere, hatalmas muraközi lovakkal és igen különös, számomra félelmetes kocsisokkal. Egyszer egy ilyen élményem volt, hogy a zajos társaság valahogy ezen a sarkon nagyon csendes volt. Elég sokan álltak ott. Egy bódé is volt az utca sarkán. A bódé előtt nagy csoportosulás, főleg kocsisok. Oda-furakszom, miért hallgatnak, miért nem viccelődnek, kiabálnak, s mikor közfelférkőzöm, látom, hogy kört alkotnak és valamit figyelnek a körben. Befurakodtam vesztetre a körbe, és megláttam, hogy miről van szó. Egy patkányt gyűjtöttek meg benzinnel, és a patkány körbeszaladt, amíg csak el nem égett. Ez az élmény valahogy egzisztenciális borzalmával maradt meg bennem egészen máig. Az égő patkány látványa.

Egy másik élményem szintén a palicsi úton. Kis, hadonászó rendőr, előrántja pisztolyát és hadonászik vele. Vele szemben egy hatalmas, nagydarab ember, ingujjban, mellén szétrántja az inget és: „Ide lójj, gazember!” — ordítja neki. Ez is megállt, mint egy kép bennem, a gyermekkorból. Talán az akkori nemzetiségi helyzetre mutató kép. Igen.

*

Ott, azon az útszakaszon, a két speditőrvállalat között volt egy be-mélyedés, egy kerítésféle és benn egy feszület. Nem tudom, hogy megvan-e még. Ez a feszület is egy furcsa borzongást jelentett a számomra. E mellett el kellett haladni, ugyanakkor tudni kellett, hogy mit jelent, tudni kellett azt is, hogy bizonyos, nagyon erőlyes regulák azt parancsolják, hogy „kalapot emelj” — „főt hajts”, vagy „keresztet vess” egy feszület előtt. És itt a számomra érthetetlen és titokzatos vallási parancsok sűrűsödtek össze, amíg ellépkedtem a feszület előtt. Ez számomra mindig egy probléma volt, hogy mit tegyek. Tulajdonképpen nyugodtan megvizsgálhattam volna magam, hogy nincs semmi baj, én nem vagyok katolikus. De mégsem volt egészen mindegy. Hát igen. Az akkori gyerekeknek még ilyen vallási problémáik is voltak.

Erről talán csak annyit, hogy egyszer, valami kis közben, amíg a városból hazatartottam, a törvényszék mögött levő kisközből azt veszem észre, hogy fenyegetően közeledik egy csoport nálamnál jóval nagyobb gyerek, s ahogy visszafordulok, látom, hogy az utca másik részéről is jönnek. Szóval ezek most egyenesen nekem jönnek, engem szorítanak a falhoz. Első elemista vagyok és ezek tán tízévesek is, olyan hatalmasak. Mikor egészen hozzám érnek, kört alkotnak körülöttem, és most a rémület, mit akarnak, mit tesznek?! Az egyik, talán a legnagyobb és legvadabb, a mellemnek szegezi a kérdést: Milyen vallású vagy? Láttam, hogy itt már baj lesz, mert akármit mondok, ha azt mondom, katolikus, mert valószínűleg ezt várták — nyilván azért fogtak el, mert tudták, hogy nem vagyok katolikus, nem láttak tán a templom környékén, vagy az iskolai hittanórán —, akkor rám fogják, hogy hazudom, és megvernek. Ha azt mondom, hogy református, mert esetleg kileshettek, hogy református hittanra jártam a Kakas iskola szomszédságában levő imaházba, akkor meg azért vernek meg. És ekkor mentő ötletem támadt. Eszembe jutott, hogy tulajdonképpen református sem vagyok. Apám Erdélyből származik és unitárius. És igaz, hogy református hittanra jártam, de ezt azért mégis tartalékban ott tartottam a tudatomban, ezt az ismeretlen hitfelekezetet, hogy unitárius. Mikor ezt kimondtam, az a csibésztársaság olyan zavarba jött — ilyet ők még nem hallottak —, hogy utat nyitottak, és én elsétáltam.

(A hangfelvétel 1976 őszén készült. *Látványok, titkok, csodák* címen 1977 februárjában hangzott el az Újvidéki Rádióban.)

NEMCSAK ÁRNYÉKA A MADÁRNAK!

FEHÉR FERENC: *A madár árnyéka*.
Forum, Újvidék, 1978.

Elismerőn illetheti a Forum kiadót a szó párosan, a háláé és a dicséréte. Egyetemes irodalmunk egyik távoli figyelője állapította meg, nem is olyan régen: érdemes írás nem kallódhat el itt, amíg Illés Endre áll az örhe-lyén. Nos, si vis parva... tételesen igaz ez a Forum illetékesére is a vajdasági magyar írást illetően. Acs Károly tavalyi — reprezentatív — könyve: eredeti verseinek és a délszláv líra szigorúan rostált műfordított anyagá-nak legjava éppúgy tanúság erre, mint Fehér Ferenc most megjelent két kötete, a költő és műfordító harminc év termésének válogatott kiadása — ugyancsak a Forum gondozásában. Évfordulói ajándék is egyben: e két jeles vajdasági költő és műfordító ugyanis most tölti be az ötvenediket.

Egy kissé ajándékszámba megy nekem is most, hogy Fehér válogatott versfordításairól írhatok, nemcsak idősebb költőtársaként mérlegelve ezt a gazdag anyagot, de szív szerint élvezve is ezt a regiszterekben bővelke-dő, változatos hangszerelésű gyűjteményt, melynek szerényen is tartalmas a címe: *A madár árnyéka*.

Szerencsésnek vélem a körülményt, miszerint Fehér korántsem an-talógiaszerűségnek szánta ezt a munkáját. Eleve el is kerülhetne hát az antológiákkal szemben támasztott követelmény kritériumát, illetve a kívá-nalmaknak csak részben eleget tevő tételesség szinte velejáró kockázatát. Előszavában — melynek szűkszavúságában a hitele — a fentiekre utalva, vallja Fehér: könyvét „a fordító egyéni számadástétele hozta létre”. Közle-lebbről pedig így világítja meg: „Barátság, égalji közösség, történelmi együttéléstől fakadó megismerési és megismertetési szándék, továbbá a szerb, horvát, szlovén és macedón, a jugoszláviai szlovák, román, albán, ruszin és olasz nemzetiség lírájának belső ismerete biztatott és vezérelt fordítói munkálkodásom során.”

Ehhez csak kiegészítésül fűzhetek egynéhány észrevételt, először is azt, hogy ebben a gyűjteményben árnyéka sincs holmi érdek vagy bármilyen illeszkedési szempont árulkodó vetületének. Ennélfogva sem lehet zavaró, csak elfogadható — hiszen bevallott — a kötetformáló mozzanatok elkerül-hetlensége, nevezetesen ebben a megfogalmazásban: „gyakran egy-egy szerkesztői, kiadói megbízatás, közösen vállalt feladat rám eső része ser-kentett vagy sürgetett.” Van-e líraműfordító, aki ne ismerné ezeket az alkatiságnak éppenséggel nem mindig megfelelő mozzanatokot? Csakhogy Fehér Ferenc olyan rokonszenvesen hidalja át az ilyen természetű nehézsé-geket, hogy csak helyenként érezni az engedményeket.

Ezek után csak nyilvánvaló: a kifogástalan megoldások zömben a spon-taneitásnak köszönhetik aránytalan túlsúlyukat ebben a válogatásban. Tár-gyilagossnak tetszik Fehér idevonatkozó vallomása: a „személyes megismer-kedés, születő barátságot kísérő, kézfogásnyi mozdulattal”... fordított da-rabok egyenértékűje tehát nem véletlenül eredményezett. Nemkülönben a próbatételek, melyekre a „magyar anyanyelvi hangszerelés bódító lehe-tőségeinek öröme” sугalmazta a műfordítót. Sőt — nemegyszer — „a ha-sonlónak érzett hagvételek rátaláló kedve”. Nos, ha „gyótródve”, „vergőd-ve” és „újrakezdve” is — ezek az átültetések csaknem minden esetben gyű-

nölcöző ráfordításnak mondhatók. Hogyha nem is csupán a hivatkozás szerinti „irodalmi rangsorolás, sem az egyéni ízlés tükré” itt a meghatározó. Az ismérv nem szükségszerűen szavatosság is. Fehérnél inkább az egyezés: az alkati és vershangulati megfelelés függvénye a remeklés csakúgy, mint a kilazítás helyenkénti tettenérhetősége. Ez utóbbi persze aránytalanul ritkább, mint az előbbi. Ez azonban nem igényel itt külön hangsúlyt.

Hogy milyen feszítavokat bír el ez a műfordítói ihletettség, érzékeltetésére elegendő azt a tényt említenem, hogy a szerb, a horvát és szlovén líra klasszikusainak itt talált darabjait — neveket és címeket idézni helyszűke miatt sem lehet, meg aztán fölösleges is az értőknek — Fehér éppoly magától értetődően vállalja, mint a más-más nemzetiségű kortársaiét vagy a nála fiatalabbak szerényebb arányú bemutatását. Úgy érzem, elkerülhetetlen itt ez a kis számszerűség: a százharmincyolc költő nyelvünkre hangszerelt háromszázötvennyolc verse bizonyíték is erre. Mivel, a rangsorolási szemponttól eltekintve sem érezzük aránytalanoknak a besorolt darabok számát, sem a szerzők érdemi megszólaltatását: érvényesültnek mondhatjuk az egyéni számadástétel szempontjait. Fehér munkája, mindezen túl, szolgálat is: az égalji közösség ügyét költő aligha szolgálhatja különben, mint a műfordító Fehér, aki a jugoszláviai nemzetiségek lírikusait nemcsak rátermetten, de megbecsüléssel is tolmácsolja. S ez magában véve is funkcionális megnyilvánulás.

Egyértelműen mutat ez a szolgálat szerzőnk költői és emberi alaplására. Vonzalmát egy-egy tolmácsolt költő és verse iránt, talán nem tévedek, hogyha ebben vélem eredeztetőnek. Kiváltképpen azok lírája iránti vonzalmára gondolok, akiknek már korábban is szentelt egy-egy kötetet: Sopov, Antić, a román Florika Štefan, Tadijanović — ha jól emlékszem. Besorolásuk ebbe a gyűjteménybe a műízlésen túl jó arányérzékre is vall. Vannak ebben a polifonikus kötetben szerzők, akiknek lírája érezhetően köze állhat Fehérhez. Hogy csak a kortásakat említsem, a fentiek mellé: Raičković, Cesarić, Popa, Menart, Sarajlić, Kovič, Danojlić, Melvinger. Vagy a ruszín Julijan Tamas, akit egyetlen itt tolmácsolt verséből is jelesként ismerhetünk meg. Vagy az ugyancsak vajdasági román költő, a fiatal Slavco Almajan négy átültetettje — jó példa Fehér rátalálásaira, de a főt említett szolgálatra is. Tudomásom szerint mindkettőjüket Fehér szóltatta meg először magyarul.

A *madár árnyéka* egy-egy darabjának érdemi méltatására is kevés a hely ebben az ismertetésben, nemhogy az egész munka elemzésére. Az elmondottakból is nyilvánvaló: műfordítói munkálkodása során Fehér Ferencet aligha vagy csak igen kivételes esetekben állíthatta probléma elé az ismert Szabó Lőrinc-i megállapítás — a megfelelő költői képességek mellett Fehér tisztában látszik lenni a líratolmácsolás csaknem minden csínjával-bínjával: átültetésében tehát inkább nyer az eredeti vers, legtöbbször, mint veszít. Műgondról szükségtelen szólni ott, ahol nemcsak árnyékáról van szó a madárnak! Az egyenértékűség itt az ismeretek tükrében is valóban költői többlet. Kevés vajdasági műfordítóra mondhatni ezt ilyen tételesen.

DUDAS KÁLMÁN

LE, A MÉLYIG

Nappalok horgonya. Válogatás a Rukovet munkatársainak 1972 és 1976 között megjelent írásaiból.

Életjel Könyvek 13. Szabadka, 1977.

Gyümölcsessel telt kosár. Az őszi gazdagságának jelképe. De a múlandóság is. Bárhogy válogatták... ni, egy őszibaracknak már megrendült a húsa, a körtének csak egyik oldala fogyasztható, s a dióhéjból itt-ott por fordul ki. Meg aztán a kosarat szemlélve magától ötlék fel a gondolat: mennyi maradhatott még a gyümölcsösben, a kamrában, amit nem láthatunk? Nem lehetett még jobban, ennél gondosabban válogatni?

Milyen különös árnyékpalástot vonhat maga köré egy-egy antológia! Pedig tán inkább a hajót kellene kutatni, a Nappalokat, amelyet az iszapba vajúdó horgony megállított. A hajórakományt.

A címadó vers Petar Vukové. A betűrend szerint a kötet utolsó költője. A költemény jelentőségében nem érdemli meg, hogy névadó legyen. Eléggé jelentéktelen gondolatforgácsok kunkorodnak halommá. A válogatók tehát talán címének hangzása, lehető értelmezése miatt állították a kötet élére. Hiszen a cím, akár a csomagolás, valamit sejtet a tartalomról, az antológiát készítő viszonyulásából az anyag iránt.

A „hajórakomány” 102 vers és próza. Tekintélyes mennyiség. Közte új nevek zárkóznak fel régiek mellé. Sokan el is törpülnek, mert az ilyen gyűjtemény kegyetlen vásártér, ahol aztán a kikiáltó sem segít, csak amennyit a darab nyom.

Egy-egy írótól, nézem, mennyit hoznak: egy költeménytől tizenkilencig. De úgy látom, nem a címek, hanem az oldalak száma a döntő, különösen az ismert írók esetében. Teljes a kurtoázia: nevek ábécérendben, férőhely méltányosan elosztva. Alkotók közötti értékítéletet a kötet nem nyújt. Csak egy-egy író 1972 és 1976 között megjelent írásaiból rostáltak. Dokumentumot tartunk tehát kezünkben. Így alkottak a toll szerbhorvát nyelvű művei a hetvenes években Szabadkán. Az idő meg ott leselkedik. Mi marad meg mindebből tartós értéknek? A ténymegállapítást a jelen antológia válogatói egy másik, egy későbbi, egy visszapillantóbb gyűjtemény összeállítóira bizzák. Öt évnyi fölmérés ítélethozatalra valóban kevés.

Egy bizonyos: Rajko Balaban-Sibirski, Lazar Francišković, Marija Šimoković, Petar Vukov kimagaslanak ebből a mezőnyből.

A prózát teszem mérlegre a költészet ellenében. Mennyiségileg is, minőségileg is alul marad a kötetben: 102-ből 6. Talán Nataša Maletin kísérlete emelhető ki.

A bátran bíraskodót persze nyomon követi a veszély, hogy fordítások között mérí az igazságot, holott tudvalevő: az eredeti mégiscsak más. Am a fordítás, bármilyen legyen is, ha jó műről van szó, az „igazi” fényéből mégiscsak hoz a tenyerében legalább egy villanásnyit. A jó bor zamatát, a virág illatát semmi sem szüntetheti meg végérvényesen.

Aláhúzott sorok nyomában járok, ahogy már a jegyzetelő olvasó szokta, újra ízeletve a szavakat és azok fonódásait, amelyek mindig „a palackban lakó szellemet” idézik.

— *Legelj te is — szól
a kandúr —,
látod milyen szép a fű!
De ha neked ez nem
tetszik:
légy a tehenekhez hű!*

(Rajko Balaban-Sibirski)

*Benőtt a síkság
Egyűrűibe*

(Lazar Francišković)

*A tó szárnyát bontva
Repül a vándormadarak után*

(Mileta Donović)

*Életrajzomban ez a város mindig az akácok
illatát terjeszti majd s a frissen locsolt utcáékét*

(Marija Šimoković)

Sárga levelek futama az ősz nagydíjáért

(Petar Vukov)

Ezek után azonban a torzulások, a sajtóhibák, tükörfordítások, nyelvi tisztátalanságok is előhozakodnak.

Antológiáról lévén szó fájó ez, hiszen tizenkilenc fordító, 27 szerző munkája, méltányos prezentálása válik kérdésessé.

Eppen ez a jelentős számú szabadkai fordító mellett törve kopját érdemel említést az ő dícséretes törekvésük, hogy a velük együtt élő nép alkotóinak írásait magyarul is megszólaltassák. Mögéjük zárkózik azonnal az Életjel Könyvek szerkesztőse is, amely elsősorban a saját háza táján nézett körül, s illetve kellő megbecsüléssel az ott elfekvő nagy hányódó értékeket.

VIRÁG AGNES

A KÖLTŐ VÍZIÓI A KÉPBE

BALAZS G. ARPAD: 8 Ady illusztráció.

Szenteleky Kornél előszavával és Bori Imre utószavával.
Forum, Újvidék, 1977.

A költészet és az ábrázoló művészet rokonsága, egymásra hatása a nagy szellemek jelentkezése idején a közlés és a közvetítés visszhangjával közelebb hozza a művet a befogadóhoz. A találkozás pillanatában villan fel ennek az első jele. Mint ahogyan a költő, amikor megáll egy festmény előtt — mint Ady, amikor megállt Gauguin maori *Vénusza* előtt, melynek mély hatását írásban örökítette meg, vagy Rodin *Penseur*-je előtt, melyet (amikor lelkébe ezernyi új gondolatot ébresztett) „Az élet szobrának nevezett —

egy más lelki rezdüléssel ilyen indítást kap a képzőművész, akit egy vers többszörösen visszaverődő echója a vázna elé állít, hogy kivetítse magából élményének szavakkal el nem mondható vibrációit. Ady nem egy képzőművészeti alkotásról írt verset, lírai szövésszerű adys jegyzetet, s az ő költeményei nem egy festőt, grafikust indítottak arra, hogy illusztrálja ezt a verset, vagy azokat a verseket, amelyek valósággyal belevésődtek a lelkébe. Ilyenkor az alkotó művész nem nyugszik addig, amíg tollal, ecset-

tel, vésővel a maga formanyelvén el nem mondja az újraátélés legmélyebb jegyeit. Ilyen művészi megtermékenyítéssel születhettek Jachnik Almos légius illusztrációi *Ady Válogatott verseihez*, és azok a markánsdöbbenetes hatású képek (az alkotó nevét nem tudom kislabizálni), amelyek a Cserépfalvi kiadásában megjelent, József Attila *Összes versei és műfordításai* című kötetet illusztrálják. Mintha csak Hangya proletárnegyedeiben járnánk e könyv megjelenésének idején, amikor Hangya Szabadkán Latak István verseinek és szépprózájának borús, lázító hangulatát szólaltatta meg vásznain.

Balázs G. Árpád ebben a témavilágban járt az élen nálunk már a húszas években, amikor a szociális művészet úttörőjeként jelentkezett: nem egy képével, hanem képsorozatával, mert nem ért el egy vagy két vásznon, lapon az, amit a város peremén való bolyongásai idején a tikkadt levegővel, a fojtott csenddel, a nyomortól elsárgult arcokkal, s az alig pislákoló fényekkel talán mindörökre magába szívott. Mert ha festőművésziünk figuratív munkáit nézzük, évtizedekkel a *Rakodó munkás* és a *Jatagan mala* megalkotása után, a *Hazatérő parasztok* és a *Halászok* kemény vonásaiban is ezeknek a kitörölhetetlen „találkozásoknak” a hangulata él. Mint aki lenn jár a bányá mélyén és nem tud szabadulni a minden érzékszervet fogva tartó légkörtől, amely a tárnákat, az omlesztókat mindenütt halálos feketeséggel betölti. Balázs ecsetvonásai arról beszélnek, hogy alakjainak mozgásával vagy mozdulatlanásával együtt élt, álmában is együtt volt velük, és a felszín alatt valahol az alig érzékelhető rezdülésekben vilantak fel víziói.

Ezekben az esztendőekben — a húszas évek derekán — kerültek kezébe Ady Endre versei. Úgy merült bele ezekbe az ütőerekhez hasonló lüktetésű versekbe, mint annak idején egy egész nemzedék. Balázs G. Árpád — aki a harmincas évek elejétől ismeri, tudja — örök ifjú volt. Az ő fiatal lelke is ifjú szívekben élt, s úgy fogott tüzet, mint szikrára a tapló, amikor Adv verseit olvasta. Az *Új versektől Az utolsó hajókig* nem egy költemény elmosódhatatlanul beléje vésődött,

de nem az olyan hangosan kiáltó versek nyomán vette kézbe az ecsetet, a tollat, mint a *vörös nap*, az *Új várak épültek* vagy a *Csillagok csillaga*, inkább elindult a már anynyiszor megjárt sikátorok felé, ahol *Álmodik a nyomor*.

A megközelítés évekig váratot magára. A húszas évek végén kezdett hozzá, hogy illusztrálja Ady verseit. Az első ceruzavázlatok, majd akvarellek nyomán tíz Ady-vers illusztrációja került papírra. Később ezekből nyolcat választott ki, köre rajzolta, s néhány kiállításán bemutatta. Az illusztrációk visszhangja indította arra, hogy mappában jelentesse meg őket.

A halál versei ezek mind a nyolcan. Olyan gyászos sötétséggel, s olyan haláltusával, mint Krleža *Agóniája*. Egy hulló osztály haldoklásáról szólnak könnytelenül. De ha jobban megfigyeljük ezeket a kőrajzokat, drapériái mögött valahol felvillan, mint távoli pirkadat, az új élet fénye, amely a gyászmenetek mögött jön, támad, keletkezik és elfoglalja a kihunyó lángok helyét. Akár a *Temetés a tengeren*. akár a *Közel a temetőhöz* vagy *Az örök halál-menet* c. versek illusztrációit nézzük, ezek nem azt a „kép-és szimbólumgazdagságot” jelentik meg, melyek az Ady-költészet egyik főjellemzői, hiszen nem egy versében mintegy elhaló szívárványként lebeg s majd révületbe ejt az Ady-vízió, hanem Balázs G. Árpád képzőművészi befogadásából kivillanó víziók jelentik meg a verset a képben. Ezek a képek a verssorok mögül lépnek elő, mint az érzések hullámverései. Egy-egy kőrajzán szünni nem akaró mozgás van jelen. A *halál lovai* című vers illusztrációjából a „bús, néma arnyéklovagok” felderengő tejfehér fénye azt jelzi, hogy a „szendergők elmúlása után” új élet keletkezik. A *Fáradtan biztatjuk egymást* 1913-ban írt Ady-vers mintegy megsejtése annak, hogy egy olyan háborúba indul a magyar nép, amelyben csak áldozatok lesznek. de hősök nem, és csak négyévi vérontás után hangzik fel a feleszmélők felkiáltása: *Rohanunk a forradalomba*. Az illusztráció a kibontott zászlóval — forró visszahajlással Delacroix barikádjára emlékeztetve — áttételesen ezt érzékelteti.

Szép vállalkozása volt az újdéki Forum Könyvkiadónak, hogy Ady Endre születésének 100. évfordulójára ezzel az igényes kiállítású mappával jelentkezett. A forradalmas Ady költészetét újra ünnepelve méltó emlékezés ez éppúgy, mint azok az Adyról szóló tanulmányok, melyeket a Hídből kötetbe gyűjtve jelentettek meg.

Az író szava is köszönti az imár második kiadásban megjelenő mappát. Első megjelenésekor Szenteleky Kornél 1930-ban írt előszava, a *Kis konferansz* elmondja, hogy

Balázs „... művészete tisztább, érettebb, teljesebb, nemesebb valeurt kap, mint minden olyan alkotás, melyet hittel és mélyről fakadó ihlettel csinálunk”... Most a jubileumi kiadáshoz Bori Imre utószava *Balázs G. Árpád Ady-illusztrációról* így emeli ki a mappa alkotójának egyéni értékeit: „A költői első személyiség halványodott el az illusztrációkban, s adta át helyét az emberi és általános jelentés hordozójának, Balázs G. Árpádnak a húszas években kialakult képzőművészeti gyakorlata szellemében.”

LÉVAY ENDRE

MÉCSVILÁGOK

GARAY BÉLA: *Festett világ.*

Életjel Könyvek 14. Szabadka, 1977.

En először a harmincas évek végén láttam színpadon Garay Bélát. Kodolányi *Földindulás*ában játszotta a fiatal férjet, olyan szuggesztív — sajnos, a többieket meglehetősen elhalványító — kreációval; oly törő metszett paraszt volt, az anekdotázó hang minden mellékeze nélkül, mint valami őstehetség, aki beleszületett a szerepébe. Később tudtam meg, hogy nagy és változatos színészi múlt volt mögötte, a kitűnő vidéki magyar színészet iskolája, ahonnan a pesti sztárok kerültek ki.

Garay Béla nem lett sztár. Órá nagyobb, felelősségteljesebb szerep várt a királyi Jugoszlávia kisebbségi magyarságának szolgálatában. Nemcsak társulatokat szervezett és vezetett, de műkedvelőket is toborozott, buzdított és lelkesített, fáradhatatlanul járva a magyarlakta falvakat és városokat, úgyhogy neve elválaszthatatlanul összeforrott az egész itteni magyar színjátszással. Amikor a második világháború után hivatásos társulat megalakítására nyílt lehetőség, csaknem kivétel nélkül az ő tanítványait hozták fel Szabadkára színészek. Tudta, kiben mi rejlik, s mit tud még kihozni magából, azon kívül, amit már megmutatott.

Nélküle nehezen lett volna magyar színház!

S amikor meglelt, annak ellenére, hogy kiváló tehetségek jelentkeztek, csakhamar ő foglalta el az első helyet a társulatban. Nemcsak azzal, hogy játszott és rendezett, klasszikusokat és szocrealista színdarabokat egyaránt, de színházért lobogó szenvedélyessége, óriási tapasztalata és tudása folytán is. Ezt a tényrt direktortól lefelé a színpadi munkásokig mindenkinek tisztelnie kellett. De hát nem mindig tisztelték, s ezt meg kell mondani most. Az ilyen nagy formátumú, örökké felvillanyozott egyéniség sokszor szétveti az adott kereteket, s olyankor nemcsak azt fenyegeti a veszendőség veszélye, amiért nem kár, hanem az igazi értékeket is.

Nyilván ez is nagyban hozzájárult, hogy Garay Béla, miután csaknem húsz éven át végigjátszotta és rendezte a színpadi játékok minden műfaját, Bernard Shaw-tól kezdve a könnyű musicalszerzőkig, idő előtt — így kell mondani — megvált a színházról, nyugdíjba vonult.

De korántsem azért, hogy múltján elmerengve a babérajain pihen-

jen. Ő, aki színház nélkül nem tudott élni, megint a vidék felé fordult. Levezett, tanácsokat adott, olykor darabot is, de legtöbbször személyesen ment ki, hogy miután kiválasztotta a megfelelő szereplőket, rendezzen, jeleneteket állítson be, a kulisszák festésére és a világításra is utasítást adva. Nem kell mondani, mi mindennel jár az ilyesmi. Sok helyen elemi dolgokra kell megtanítani a szereplőt: bejönni, kimenni, szívós és türelmes munkával rászoktatni, hogy természetesen bánjon a végtagjaival és leküzdje a lámpalázat a rivaldafényben. Garay Béla mindezt a nagy és magasztos ügy, a Színház igazétében elpusztíthatatlan energiával tette évtizedeken át. Nem hiszem, hogy van még színházi ember, aki olyan népszerű lenne, mint ő ebben az országban mindenütt, ahol magyarok élnek. Egészen egyszerű embereket hallottam a legnagyobb tisztelettel beszélni róla, mint akik tudatában voltak, mit tett értük a fáradhatatlan jó, örök komédiás, amikor napokat töltött isten háta mögötti falucskákban, ahol a „tisza

szobában” fektették le vastag és dohos dunyhák alá, s olyan jóbarátságot kötöttek vele, hogy meghívták lakodalomba, keresztelőre, még a család egy-egy intímabb dolgában is kikérve a tanácsát.

A színház szeretetének Garay Béla életében van egy irodalmi ága is. Evtizedek óta írja a cikkeket régi színészek emlékéért felidézve, s a legaktuálisabb kérdésekhez hozzászólva. Egyetlen célja ezzel is a színház népszerűsítése, azon kívül persze, hogy tovább lobog benne az olthatatlan szenvedély, s ha már másképp nem, hát legalább színházról szóló írásokkal próbálja csillapítani. Nem nagy és új revelációk ezek, de olyan mécsvilágok, amelyek nélkül sok helyen mindent belepne a sötétség.

Most, amikor — kissé megkésve — a nyolcvanéves Garay Bélát köszöntjük új könyve megjelenése alkalmából, az egész jugoszláviai magyar színjátszás előtt hajtunk tisztelettel fejet. Mert a két jelenség, a magyar színház és Garay Béla, elválaszthatatlan.

HERCEG JÁNOS

KÁPRÁZAT ÉS VALÓSÁG

JUSTH ZSIGMOND *Naplója és levelei.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Justh Zsigmond a jellegzetes és elmentmondásos magyar századvég gyermeke. A felső-magyarországi necpáli Justhok enervált, kései utóda, aki kora szorításából az idegélet kifáradásaiba és delíriumába menekül. Egyéni kiúttalanságának tragikumát gyógyíthatatlan betegségében, a tüdővészben éli meg; s örökös bolyongásaiban; a mesés Kelet egzotikus tájain a pillanat „gyönyörű benyomásaival”, a káprázat csálóka fényeivel kárpótolja magát.

A korábbi kiadványokhoz viszonyítva mindenképpen figyelmet érdemel Kozocsa Sándor nemrégiben megjelent válogatása, hiszen Justh

levelei ez ideig nem voltak hozzáférhetőek a nagyközönség számára. Naplójának utóéletét is jórészt a feledés vastag homálya borítja, eltekintve természetesen az idevágó szakmai érdeklődéstől és Halász Gábornak, a századvég kitűnő ismerőjének lélekelemző, értékmentő munkájától.

A párizsi Napló mindenekelőtt az európai válság általános világnézeti modelljét, a szkepticizmus lélektani hátterét vázolja föl átütő atmoszférateremtő erővel, amelyben Justh művészi impresszionizmusának is bázisa. Szípközvetítő meglátását és ötleteit a párizsi szalonok

följzött, parfümös világa teszi izgalmassá. Könnyed világfi módjában, otthonosan mozog a téli Párizs operabálgájain, összejövetelein, ahol keringőző szépasszonyok átsuhanó mozdulatát: egy-egy arcélt, vállat vagy a tánc hevületében kibomló test intimítását rögzítheti. Pillanatképeit a valóság gondosan meglesett mozaikjaiból és az árnyalatok aprólékosan elemzett szálaiból szövi össze. Fölordódik az első, még tetten érhető „káprázatban” és enged a friss élmény csábításainak.

A szemtanú közvetlenségével vonultatja fel Párizs nagyságainak szuggesztív tablóját. Megeleveníti többek között a rokonszenves Taine és a szeretetre méltó Antokolszkij alakját; a „primitív” Munkácsyt és a modern színházi dívának, Sarah Bernhardtnek a portréját. Ereje nem a jellemábrázolás; nem a típust, sokkal inkább a város szellemi éghajlatának a pillanat hullámverésében megragadható életritmusát adja.

A vibráló szingazdagságnak és a sokféle átszűrt, átlégsített illatnak csakúgy helye van prózájában, mint a mesterségesen ébren tartott szennyedélyek rafinált örömeinek. Világában különös hangsúlyt kapnak a pillangós ékszeres és toalettek, tarka virágrapszódiák és a bravúros ízléssel összehordott bútorok. A leíró művészet apró, miniatűr remekléseit találjuk esti tájképein, de Hamlet-elemzése és a „beteg, bűnös kétségbeesett” Mefisztó rajza is „balzaci” vonásokkal jeleskedik: „Az öszszegörnyedt beteg, bűnös kétségbeesett Mefisztó mereven mereszti reánk üres szeméit, míg a másik oldalról a magas, méltóságteljes Krisztus hosszú, lecsüggő fehér lepelben, öszszekötött kezeivel mifelénk tart, reánk néz, s mintha még öszszébb húzta volna szemöldökeit.”

A hazai Napló a felvidéki nemesi kúriák esemény- és kultúrsegeny világát örökíti meg. Energiahiány, végzetes akarategyengeség löki tovább az életet; s a lét egzisztenciális pillanatait már kevesebb erővel gyűjti egybe az írói szándék, mint a varázsos művész-Párizs világában. A hazai életből hiányzik a charme, a létezés elemi, esszenciális élménye: a kifinomult ízlés és inger, amelyet a századvég nagyvárosa oly megkapó, magakináló természetességgel

nyújtott. Nyírfák holdvilágos ágai közt a vidéki távlattalanság szomorúsága már-már csehovi lebegéssel ül a szívekre és a kísértetként hazajáró lelkek még egyszer, „húrra omoló hajjal”, belezokognak a hajnal előtti szélbe. Tudják, hogy a hajnal fölszökkenő fényével el kell majd tűnniük kastélyaikkal, nyírfáikkal s egész múltó világukkal együtt.

Az egyéni és kollektív haláltudat a személyes lírai hang felerősödését eredményezi a hazai sorokban. Az író magába fordul; önportrét rajzol elsősorban; s kifiradásairól, ernyedtségéről és betegségről ad számot. Ekkor fedezi fel magának a szülőföld népi örökségét, amely sajátos tartalmú és koncepciójú aktivitására, nevezetesen a szenttornyai parasztszínház megalakítására ösztönzi majd.

Kár, hogy törekvése folytatás nélküli töredéke maradt a magyar művelődéstörténetnek.

Nyolc évtizeddel az író halála után, nyomtatásban először jelent meg a dokumentumértékű levelek „koszorúja”, amellyel a magyar irodalomtörténet régi adósságot törleszt és a korán elhunyt író emléke előtt tisztelg.

A levelek igen változatos tartalmúak. Megtaláljuk bennük a kor közéleti személyiségeivel folytatott dialógust, a művészetpártoló barátot és mecénást, valamint a lélektan mozbanatokban bővelkedő kortársi vallomást. Másfelől e levelek az író kritikai meglátásainak gazdag tárházát is nyújtják.

A kortársak közül Reviczky „diszkrét” egyénisége; Gozsdu Elek és Petelei árnyékvilága vonzotta. De szívesen levelezett Ambrus Zoltánnal, Kiss Józseffel és a „klasszikusok” közül Gyulai Pállal is. Kerestlen őszinteséggel és kellő önismerettel tárja föl legbensőbb valóját barátainak és ismerőseinek. A retusáló szándék és a stilizáló hajlamnak nyoma sincs leveleiben. Különösen a Czöbel Minkához írt sorokban enged föl, tartózkodóan és finoman bár, de a lélek mélyrétegeiből küldi üzenetét: nosztalgiáiról, álmairól és a világban tájékozódó személyes közérzetéről vall. Feltűnő azonban, hogy sehol sem találkozunk Justhnál a szerelemnek mint létélménynek az igényével. „Jászai Mari iránti művészszerelmét kortár-

sai valódi rokonszenvnek tartották, pedig ez csupán a zseninek szóló feltétlen hódolat volt” — olvashatjuk a szűkszavú tájékoztatást, de a továbbiakban semmiféle utalást nem találunk erre vonatkozólag. Fel-tűnő, hogy a túlrett kor levegőjében, ahol oly nagy divatja volt a budoárérmeknek és szerelmi vallomásoknak, egy alig harminc-éves fiatalember — akinek pedig igen jó összeköttetései és társadal-mi „nexusai” voltak — érintetlen maradhatott a kor és az emberi élet nagy vonzásától!?

A leveleknek egy másik típusa, tetemes hányada az utazás varázsos hangulatát, valóságos útirajzot és a világ legkülönbözőbb tájainak egzo-tikus couleur locale-ját tárja elénk: „Mily elragadóak az esték — írja egy helyütt — a pusztáinkra emlé-keztető delta síri zenéjével, (...) mö-göttem meg a líbiai sivatag veres fénytől behintett halmai.”

Bácskáról is megemlékezik s utazásai során két alkalommal Sza-badkát is érinti: „Azt hiszem, hogy Szabadka körül, midőn ismét az édes Alföld határára érek, újjá fo-gok születni.” A honvágy és az ott-hon üzenete a legszebb, legbizar-rabb tájakról is hazaszóltja.

Leveleiben a szerénység, a mon-danivaló iránti alázat és a diszting-vált hang az értékmérők. Sohasem a maga személyét, de az eszmét és az eszmékért vállalt emberi küzdést állítja elénk példának.

A szép kivitelezésű könyvet Ko-zocsa Sándor utószava, gondos jegy-zetapparátus és a válogatott fény-képek egész sora gazdagítja. A je-les munka így méltóképpen járult hozzá Justh Zsigmond írói öröksé-gének s egyben a magyar irodalom ritka gyöngyszemének a megőrzésé-hoz és utóéletének avatott ápolásá-hoz.

UTASI MÁRIA

JÓZSEF ATTILA FÉL ÉVTIZEDE

SZABOLCSI MIKLÓS: *Erik a fény.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Halász Gábor, a két világháború közötti korszak kiváló eszszéirója és kritikusa, a „portré” és a „tabló” né-miképp egymást kizáró két módszer-ben látta azokat a pólusokat, ame-lyek mintegy megszabják az irodal-mtörténetírás feladatait. A „port-ré” az alkotó személyiségről rajzol árnyat és pontos képet, a „tabló” a korszak vagy az irányzat általáno-sabb összefüggésrendszerét tárja fel. A személyiség előtérbe állítása, pá-lyájának és munkásságának elemzé-se, illetve a korszak képének és tör-vényszerűségeinek ábrázolása min-den irodalomtörténetírónak, a jelen marxista tudósának is olyan felada-ta, amely eleve választásra vagy egyeztetésre késztet, aszerint, hogy valaki az irodalom nagy egyénisé-geit vagy jelentősebb folyamatait akarja-e inkább megragadni és be-

mutatni. „Portré” vagy „tabló”: gyakran kell közöttük a kutatónak választania, s válassza bármelyiket, a kép, amelyet létrehozott, részben egyoldalú marad.

Szabolcsi Miklós, József Attila monográfusa, aki 1963-ban *Fiatál éle-tek indulója* című munkájában nagy költőnk pályakezdését, s most *Erik a fény* című művében 1923 és 1927 közötti tevékenységét dolgozta fel, ugyancsak szembetalálkozott az iro-dalom-történetíró módszertani dí-lemmájával. Eletrajzi monográfiát írt, ezért eleve a „portré” módsze-rét kellett választania; az alkotó egyéniség fejlődésének hátterét is fel akarta deríteni, ezért valósággal „tabló” is kellett festenie. Arra vál-lalkozott tehát, hogy egyesítse a két megközelítést, a két kutatási és fel-

dolgozási módszer előnyeit. A rendkívül részletes (a nyolcszáz lapos monográfiából kibontakozó) ábrázolás természetesen József Attila alakját emeli ki, mögötte mégis ott van a korszak képe, a maga politikai, művelődési, különösen irodalmi életével s irányzataival. Ahogy a reneszánsz festők a portré háttérébe — a „vedutára” — odafestették a tájat: az erdőt, mezőt, várost, köznapi életet, úgy dolgozott Szabolcsi is. A költő monográfusaként a korszak élettörténetét is sikerült felvázolnia.

Az 1923—1927-es évek a tájékozódás évei voltak. József Attila már korábban megmutatta „oroszlánkörmeit”, de még nem érte el a későbbi költői kiteljesedést. Esmékkel és irodalmi irányzatokkal ismerkedett, átengedte idegrendszerét az évtized nagy szellemi áramlatait, legalább azokat, amelyek baloldali, demokratikus és humanista forrásokból eredtek, szellemi kalandokba merült: kereste önmagát. Ekkor ismerte meg Makón, Szegeden és Budapesten a magyar életet, Bécsben és Párizsban az európai törekvéseket. Sorra találkozott a polgári radikalizmus, az októberizmus, a szociáldemokrácia, az anarchizmus, a forradalmi szocializmus képviselőivel és eszméivel.

A fejlődés ábrázolása szembekötő erénye a monográfiának. Nemcsak a világnézeti, hanem az irodalmi fejlődés folyamatának pontos és árnyalt rajza is. Szabolcsi Miklós rendkívül gazdagon dokumentálva és szellemesen elemezve mutatja be azt az utat, amelyet József Attila költészete e négy év leforgása alatt a „nyugatos” hagyományoktól a francia szürrealizmus hatásáig bejárt, miközben sorra megismerte a ma-

gyar avantgarde, a német expresszionizmus, a születő proletárköltészet és a hazai újnépesség irányzatait és birtokába vette ezek vívmányait. Korszerű költészet jött létre e hatások befogadása és alkotó asszimilációja nyomán. A négyvéves időszak termésének nevezetes verseit: a *Megfáradt ember*, a *Tiszta szívvel*, az *Ülni, állni, ölni, halni*, a *Hangya* és a *Szocialisták* című költeményeket elemző biztonsággal mutatják be Szabolcsi Miklós magyarázatai.

Mindez a „portré” mint irodalomtörténeti műfaj és módszer követelményeinek tesz eleget. Az arckép mögé rajzolódik fel „tablószerűen” a kor szellemi, irodalmi életének, mozgalmainak és irányzatainak története. Szabolcsi Miklós néhány vonással vázolja fel a fiatal költő mestereinek: Kassák Lajosnak, Balázs Bélának, Ignotusnak, valamint pályatársainak: Szabó Lőrincnek, Erdélyi Józsefnek és barátainak: Fenyő Lászlónak, Németh Andornak arcképét, közöttük olyan, ma már jórészt ismeretlen akkori fiatal költőket, írástudókat is, mint Pintér Ferenc vagy Erg Ágoston, akik nagy hatással voltak az ifjú József Attila fejlődésére. Képet ad a kor baloldali irodalmi folyóiratairól: a Magyar Írásról, a Kékmadárról és a Láthatárról, valamint irodalmi mozgalmairól. Hiteles módon világítja meg az évtized bécsi vagy párizsi szellemi életét, azokat az osztrák és francia irodalmi vagy tudományos irányzatokat, amelyekkel a tájékozódó és érdeklődő fiatal költő ismeretségbe került. A kép így lesz teljesebb: az alkotó személyiség körül kirajzolódik a korszak, a „portré” mögött a „tabló”: a húszas évek közepének izgalmas politikai és irodalmi élete.

POMOGÁTS BELA

SÜTŐ ANDRÁS SZAVAI

SÜTŐ ANDRÁS: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat.*
Kriterion, Bukarest, 1977.

Az erdélyi írók a késő humanista művelődés nagyjaitól napjainkig a hűség és a szolgálat ígét fogalmazták.

Szenczi Molnár Albert csodálatos szoltárfordításai először szólaltatják meg magyarul a mezővárosi paraszt-polgár gondját és örömét. Kö-

vér legelők bujasága, termékeny lankák szelid, gyümölcsoltó jókedve ötvöződik énekeiben kora fölkomló fekete árnyaival.

Apáczai Csere János messzehangzó hűsége, Kemény Zsigmond szigonyos-zuzmarás látomása, Bethlen békességet cselekvő emlékirata, Kós Károly „gomolyag vártoronyában” papírra vetett *Hármas könyve* és Tamási Aron lepkeszövővést, bucskázó mesevilága a legkisebb táltosfiú csodaváró furfangjával, palástos varjak énekével s páratlan magyar dialektikájával, a legteljesebb örökségünk Erdély léteposzában.

Sütő András a nagy elődökhöz méltóan vállalja a Szó küldetését és szerepét. Magyaroknak magyarul ír, de a testvéri humánus közös egaljáról röpíti mondanivalóját az ember felé. Ha a múltban jár, a jelent hosszabbítja; s ha a jelen értekein hú, a jövőt álmódja papírra. Hagyományápoló szándéka így továbbgondolásra, józan önvizsgálatra készítő.

A szó ünnepi, szakrális megközelítéséből születtek az írónak „hőmezőn és porban” írt jegyzetei. A sajátos műfajú könyvecske lírai és gondolati impressziókból, emlékezősekből és tünődésekből egybeállt jegyzetekben örökíti meg „Szavaink Nagyfejedelemségét”, a nyelvben érvényre jutó és működő „emberi nem és nép történetét”. Ezt a gyermek és a felnőtt, unokája és a maga nyelvtermelő, nyelvformáló viszonyában véli tetten érni: „Akik kiléptek önmagukból — írja —, egyedül a gyermekkel jutnak vissza az egyetlen lehetséges otthon égtájai alá”; s egyedül gyermekeink hazaváró tekintetében a számonkérés: mit csinálunk a ránk bízott talentumokkal, vaion jól sáfárkodunk-e a kincssel? Az írói alaptétel, hogy a nyelv: szentség! A létezés illatos kenete és drága tartóedénye; erkölcs és élet. sérthetetlen és ledrágább örökségünk. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” — hirdeti fennen Sütő András gótikus mondanivalójának alap-törvényét.

Emberi és írói gyöngédség világitja be azt az utat, amelyen a gyermek, lerázva a tárgyak zsarnoki uralmát, madárhangokon át, a havas udvarra rajzolt ablakkeretekben jut Illyés „halál-tiszta” szaváig. A szavakkal a nemzeti és nemzeti-

ségi kultúrák szellemét szívja magába, de az emberi magatartás modelljére is itt kap példát. Mikes Kelemen hűsége, Tamási Aron szavakból szőtt melengető köntösei, nyelviség idején Arany „világító-tornya”, Petőfi „tömegsírja”, Ady tüzes ostora és József Áttila jalkiáltásos látomása serkentője lehet a nyelvi tunyaságnak és eleven példátára az értelmes emberi megnyilatkozásnak. „Ha pedig náluk férőhely nem lenne — hangzik a figyelmeztetés —, meghúzódnánk a lelkiismeretben is — lehetőleg a sajátunkban, ahol egy-egy síró szavunk éjjel-nappal szolgálatos.”

A mesék, az altatódalok s a tiltások tábláival mindenkor szembe-szegülő táltos lovak is ugyanazt a célt szolgálják.

A múltban idéző elégikus szomorúság hangját jellegzetes székelygöbé nyelvfordulatok, egészséges, pisztrángos örömszavak teszik változatosá Sütő András stílusában. Nála a láb álmotag, az ember nagyhasznúlag szól és a nyilvánvaló hazugság farsangi ruházatában jár. Az almafa bögyös, a fenyőrigó matorászik és az eszköz tajkolt. Nagyapa agyonpotyolt a század hangoskodásától. Arrafelé fagyoskodnak a szóért, a vizet kitikogják, s a törekeny hitre is találnak szép kifejezést: pitypanghiedelem. Gyakran él az író átlényegített szólással vagy közmondással: „Hogy s mint szolgál az édes anyanyelve?”; „Ép testben ép nyelv”; vagy éppen Tamásit követve: „Azért vagyunk a világon, hogy a szavainknak valahol helyet teremtsünk benne.”

A szóban átmenekített sütoi világ tartópillérei valóságosak. Szótlan, ikonarcú öregek tablója a hűvösséget sugárzó havasok alján; a magasságba vágyakozó társtalán fenyő, szilvafák csendje és a kis patlak tapinthatóan ott vannak vérében és idegrendszerében. Nem hamisan mimelt, látványos újdonságokból összehordott szósvatagba kalauzol, de a hús-vér ember megszennvedett röghözkötöttségét és a jellem keménységét hagyja ránk örökölni.

A természet és az ember ősi egységét harmóniában láttató igekezet formálja a rábizott anyagot. Lírai meseszövést szürrealista lélek-vándorlások gazdagítják: a cipő egyszerre madárrá változhat és kire-

pül az ablakon; a tüzes paripa chagali könnyedséggel emelkedik a magas levegőébe, hogy sebes röptében csillagokkal komázzék, tengereket, jéghegyeket hagyjon úszó sörénye alatt.

Szivárványos dac, zuzmarás hit, ár ellen úszó hűség és a szemlélődés bölcsessége rajzolja meg Sütő András szavainak holdudvarát. Anyánk hangján szólító meleg, cson-

kíthatatlan pólya, varrottas ing és halotti köntös is egyben. A termő és teremtő Univerzum bennünk megnyilatkozó lehetősége és formája. Titka. Könny, csók, víz és kenyér. A Minden.

Az ember és a megmaradás reménye süt át belőlük Toldy erejével a lét éjszakáján. A szeretet, a szolgálát és a hűség igaz igéi.

UTASI Mária

A SZAVAK HANGULATI ÉRTÉKE

O. NAGY GABOR—RUZSICZKY ÉVA: *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

Az írással foglalkozó ember munka közben nem egyszer kerül kínos dilemmába. Leír egy szót, s aztán úgy érzi, hogy ez nem egészen azt fejezi ki, amit mondani szeretne: a hangulati érték árnyalatában különbözik az agyában kavargó fogalom a papírra vetett szótól. Mert hát ha azt mondom például, hogy arc, ez meglehetősen semleges formája a fogalomnak. Kifejezi lényegében mindazt, ami az emberi fej elülső részével kapcsolatos, csak éppen egyhangú, kifejezéstelen lehet, ha a szóval érzékeltetni szeretném az írásnak, vagy az írásban szereplő, beszéltetett egyének hangulati értékét, stílusbeli megkülönböztetését. Mert arcot jelent például az *orca* is, de a négy betűből választékosság, finomkodás sugárzik. És arcot jelent az *ábrázat* is, csak éppen tréfásabb hangsúllyal. Az arc helyett használt *kép* szó pedig valami bizalmas tartalommal tölti meg az írást. Az ábráznál még tréfásabb ízt ad az írás stílusának a *fizimiska*, vagy a *cifferblatt* szó, a *pojázmány* pedig minden látható vigyorgás nélkül is gunyorosságot éreztet. Ha az argó nem törődöm könnyedségét kívánom beleágyazni a mondanivalóba, akkor rendelkezésemre áll a *pönem* szó. Ha viszont valami mogorva, durva érzést kapcsolok a szóban forgó arc

tulajdonosához, akkor nem arcnak, hanem esetleg *pojának* minősítem a képet.

Mennyi szín, mennyi változatosság egyetlen szó változatos rokon értelmű szavainak a kívánalmaknak megfelelő cserélgetésével! Az ember azonban, amikor ír, mégis nem egyszer hiába keresgél, mert emlékeztében nem állnak ilyen egyértelműen felsorakoztatva az említett szinonimák, és nem egyszer kénytelen belenyugodni abba is, hogy írásában nem találta meg a szó keresett legkifejezőbb, hangulatilag, stílus tekintetében is legmegfelelőbb formáját. Elsősorban ezeknek az írással foglalkozó, s a hangulati árnyalatokat kereső, az unalmas szóismétléseket elkerülni igyekvő embereknek igyekezik segítségére lenni a budapesti Akadémiai Kiadó gondozásában az idei könyvnapokra megjelent szinonimaszótár. Persze nem is egyszerűen csak a szavakról van szó, hanem az állandósult szókapcsolatokról is. Mert például az említett arc szóval kapcsolatban ennél a címszónál olyan szókapcsolatokat is találunk, hogy: *lángba borul az arca*, ami az elpirul szónak a rokona, vagy hogy: *ég az arca*, esetleg *arcába szökik a vér* stb. Mindmegannyi stílusgazdagító hangulati elem, melynek

nemcsak az a jó tulajdonsága van meg, hogy egyes konkrét dilemmákban ad megfelelő választ a kérdezőnek, a keresőnek, de ugyanakkor általában is felhívja a figyelmet arra, hogy sohasem szabad megelégednünk az első eszünkbe jutó szóval, ha nem érezzük, hogy az teljesen kifejezi hangulatilag is azt, amit mondani kívánunk.

Mindezeknek a tulajdonságainak a figyelembevételével szögezhetjük le O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva művéről, hogy valóban hézagpótló munka. Hézagpótló annál is inkább, mert mindeddig egyáltalán nem volt a magyar nyelvnek efféle, ha nem is teljes, de mindenesetre a teljesség felé mutató szinonimaszótára. Az egyetlen hasonló mű, Póra Ferenc *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve* című műve 1907-ben jelent meg, de ez a mű nem tekinthető a szó igazi értelmében vett szinonimaszótárnak, egyrészt azért, mert mindössze nyolcszáz fogalomkörü csoportot dolgoz fel, másrészt pedig azért sem, mert ezekbe a fogalomcsoportokba nem is csupán a rokon értelmű szavakat sorolta be, hanem a fogalomkörbe tartozó szavakat is, s maguk a felsorolt rokonértelmű szavak sem teljes értékűek, mivel hiányzik mellőlük a hangulati érték megjelölése, azonfelül pedig igéket, főneveket, mellékneveket sorol fel egymás mellett — csupán a fogalomkörbe tartozás alapján — minden magyarul nélkül.

Amikor O. Nagy Gábor az újabb nagy magyar értelmező szótárnak megjelenése után hozzálatott a rokon értelmű szavak szótárának összeállításához is, hogy pótolja az ezen a téren mutatókozó hatalmas úrt, első pillanatban egy még terjedelmesebb szótár összeállítására készült, de látván, hogy a tervezett 30 000 címszó anyagának feldolgozása bizony, a nyelvtudós munkabírását tekintve, semmiképpen sem illik bele a munka sürgőssége által meghatározott időkeretbe, kénytelen volt az igényeket csökkentve, egy kisebb, tíz-tezenegyezer címszavas szinonimaszótár megszerkesztése felé fordulni, azzal a megfontolással, hogy a szótárak, tehát a szinonimaszótárak sem örök időkre készülnek, s ha már megjelent egy mű, a továbbiakban akad aztán mód és

alkalom a munka továbbvitelére, bővítésére, a szótári anyag gazdagítására.

O. Nagy Gábor azonban az ilyen csökkentett pillanatnyi igényekkel megkezdett munkát sem fejezhette be. Megakadályozta ebben őt évvel ezelőtt bekövetkezett halála. Ekkor vette át megkezdett munkáját Ruzsiczky Éva, s így készült el erre az évre a tizenkét és fél ezer címszavat felölelő mű. A tizenkét—tizenháromezer címszó azonban mégsem fejezi ki egészen a mű terjedelmét és gazdagságát. Ezek után ugyanis következik még a több mint 150 oldalnyi *Szómutató*, amely nem is csupán a tudományos műveknél megszokott cím- és névmutató szerepét tölti be, hanem sokkal többet annál. Amellett ugyanis, hogy megjelöli, hogy egyes szavak, amelyek nem szerepelnek a szótárban külön címszóként, mely címszó keretében fordulnak elő, ugyanakkor — éppen a megfelelő címszóra utalással — tulajdonképpen még tovább bővíti a külön feldolgozott címszavak jegyzékét, tekintve hogy például a címszavak között nem szereplő *abrákol* szó az utalás révén elvezet az *etet* szóhoz, s ennek keretében maga is külön címszóvá válik.

Amellett pedig, hogy a szótár minden egyes esetben megjelöli, hogy a címszó mögött feltüntetett szavak milyen hangulati értékűek, azaz bizalmasak, pejoratívak, irodalmiak, argóban használtak, bántóan közönségesek, gúnyos értelműek, gyereknyelviak, hivatalos szóhasználatban élők, elavulóban levők, sajtónyelviak, szaknyelviak, szépítően körülíró a jellemük, tréfások, vulgárisak, avagy választékosak — aminek felmérhetetlen hasznosságáról már beszéltem —, ugyanakkor kiterjednek a rokon értelmű szavak felsorolásán túl a különböző értelmek ismertetésére is. Itt van például a *cikk* szó. A cikk ugyanis a magyar nyelvben lehet *áru*, de lehet a lapokban megjelenő *közlemény* is, aztán lehet *törvénycikk*, vagy pedig *gerezd* mint némely növényi termés része. Vagy mondjuk az *egyveleg* szó egyaránt jelenthet végleg nem egyesülő anyagból álló *keveréket*, össze nem tartozó részekből álló *konglomerátumot*, bizalmas értelemben vegyes *felvágottat*, jelenthet *zagyvalékot*, válogatatlan *mismást* és zenei *potpourrit* is. Ez a felsoro-

lás persze beletartozik az értelmező szótár anyagába, s ezért nem is a szinonimaszótár legfontosabb része, de mindenképpen hozzájárul a szó feldolgozásának teljességéhez.

A szótárat lapozgatva, a címszókat böngészve, egyre inkább rádöbbenünk a magyar nyelv gazdagságára, kifejezőerejére. S ez a felismerés, a felsorakozó példák láttán, mindenképpen vonzóvá teszi ezt a most megjelent, nyelvészeti igen jelentős művet nem csupán az írással fog-

lalkozók soraiban, de ugyanúgy mindazok körében, akik anyanyelvük művelésével igyekeznek hozzájárulni ahhoz, hogy minél teljesebbé tegyék kulturális fejlődésünket. A szép, szabatos, mindenki által árnyalataiban is érthető írás és beszéd feltétlenül hozzásegít mindannyiunkat ahhoz, hogy jobban megértsük egymást, és ezzel lényegében közelebb is kerüljünk egymáshoz. És éppen ezt segíti elő ennek az értékes műnek a megjelenése is.

KOLOZSI TIBOR

NÉGY HÁBORÚS KÖNYV

PARTIZÁNHARCUNK ÉRDEKFESZÍTŐ DOKUMENTUMAI

MOMČILO STEFANOVIĆ: *A nagy háború kis hősei.*

VLADIMIR NAZOR: *Partizánlegendák.*

Forum, Újvidék, 1977.

Nem jelentéktelen esemény egyetlen könyvbarát számára sem, ha olvasmányainak gyűjteménye két olyan újdonsággal is gazdagodik szinte azonos időben, amely háborús múltunk dicső pillanatait, még pontosabban a népfelszabadító harc hősi küzdelmeit idézi. Az olvasó számára ugyanis mindig nagy élményt jelent, ha egy letűnt idő, egy több évtizeddel mögöttünk hagyott történelmi korszak jövőt formáló sorsfordulóira tekinthet vissza, és pedig azoknak az érdemeknek, eredményeknek, akarásunkat és kitartásunkat dicsérő vívmányoknak az ismeretében és birtokában, amelyek egykor még csak álmai, vágyai, megvalósulásra váró céljai voltak egy hősi harcot vivő, szabadságért és alapvető emberi jogokért küzdő nemzedéknek.

A népfelszabadító háború újra és újra szívesen felkeresett területe alkotóknak és művészetpártolóknak egyaránt, amihez talán szükségtelen is magyarázatot fűzni, hiszen nem egyszer bebizonyosodott már —

akár a hazai könyvkiadás, akár a hazai film tapasztalataira gondolunk —, hogy az ilyen témákat feldolgozó alkotások, mivel mindig tudnak nyújtani a valóságból egy-egy új és izgalmas részletet, bármennyi készül is belőlük, a közönség részéről mindig érdeklődésre tartanak számot. Nem kétséges, hogy alapjában véve éppen ennek a nemzedékneként meg-megújuló érdeklődésnek a tiszteletben tartása vezérelte a Forum Könyvkiadót is akkor, amikor Momčilo Stefanović és Vladimir Nazor könyvének megjelenésére vállalkozott. És ha mindehhez hozzáteesszük még azt is, hogy az előbbi kiadvány igaz, megtörtént, szemtanúk által elbeszélt, a széles olvasóközönség előtt eddig még aligha publikált partizántörténeteket, az utóbbi, vagyis a Nazor-könyv pedig egy író, alkotó, egy művészember közvetlen átélések útján rögzített háborús élményeit, harctéri benyomásait tartalmazza, akkor értékeiben még nagyobb hangsúlyt kell adnunk a kiadó e két vállalko-

zásának, amely egyrészt egy dokumentumjellegű, másrészt pedig egy háborús szépirodalmi olvasmánnyal ajándékozott meg bennünket.

Mint mondtuk, Momčilo Stefanović *A nagy háború kis hősei* című könyve szemtanúk által elbeszélte partizántörténetek gyűjteménye, olyan történeteké, amelyeknek az a közös vonásuk, hogy csupa gyerekekről szólnak, nyolc-tíz éves lánykákról és fiúcskákról, akik életüket kockáztatva és sokszor életüket áldozva segítettek az idősebb harcosokat akcióik eredményes kivitelezésében, megvalósításában. A könyv minden egyes története rendkívül izgalmas és fordulatos olvasmány, ezen túlmenően pedig mindegyik tartalmaz egy fontos üzenetet is a bátorság és önzetlenség, az igazság- és hazaszeretet szépségéről, ami, ha iskolai olvasmányként a diákok kezébe jut, pedagógiai szempontból bármikor biztos sikerrel használható. A legendáris Boško Buháról, a bámulatosan szép kis Danica leleményességéről, a hősi halált halt Veljkóról, Hamdijáról és Draganról, az alig tizenkét éves Branko futárról, a Cevicának becézett kis bosnyák legény hősies kitartású meneteléséről és még sok hasonló példamutató történetről ugyanakkor

bizonyára a felnőtt olvasók is szívesen olvasnak majd Momčilo Stefanović könyvében, amelyben neves közéleti dolgozók, ismert politikusok, egykori harcosok visszaemlékezései kaptak helyet.

A *Partizánlegendák* címet viselő kiadvány Vladimir Nazor, a neves partizánköltő és irodalmár verseit és naplójegyzeteit tartalmazza, tehát azoknak az élményeknek és tapasztalatoknak, megfigyeléseknek és benyomásoknak a művészi interpretálását, amelyek a háború viharában készítették megnyilatkozásra az érzékeny alkotói lelket. A harcosok körében általános népszerűségnek örvendő Nazor e könyv oldalain megjelent, Acs Károly és Tornyosi Péter fordításában magyarra átültetett darabjai sok izgalmas részletet írnak le a partizánháborúnak, jellemzik Tito elvtárs elszántságát és megingathatatlan céltudatosságát, a harcosok bátorságát és hazaszeretetét és nem utolsósorban lírai képet nyújtanak egy-egy tájról, vidékről, amelyen a partizánokat fáradhatatlanul kísérő költő a menetelések alkalmával áthaladt. És noha Nazor írásai nem első ízben kerülnek a magyar olvasók kezébe, bizony állítható, hogy a *Partizánlegendák* című kiadvány izgalmas olvasmányt ígér minden irodalombarátnak.

FÉKETE ELVIRA

ELLENFENYBEN

MILORAD JANKOVIĆ: *Maros menti ének*.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

A legenda szó hallatán vegyes érzelmek támadnak az emberben, ami a hitelességet illeti. A legendának mégis van történeti és történelmi hitele, még ha hozzávetőleges is. A Pero-legenda igazolja ezeket a sajátosságokat.

1735 a nevezetes dátum, akkor tör ki a híres Pero Szegedinac-féle lázadás. A Maros menti Árad, török, francia, lengyel, szerb, magyar nemzetiségek szigete. Ebben a környezetben hangolódik, érlelődik — Pero kapitánnyal az élen — a német csá-

szári leigázók, betolakodók elleni kitörés. A sziléziai harcterről visszarendelt katonák kézmelege még a fegyveren van, a megbízhatatlanság bélyegével a homlokukon, végleg eldönti hovatartozásukat. Mennyire egyenlőtlen az a küzdelem, amely csak szellemében, meggyőződésében erős, minden fizikai és egyéb erőnlét nélkül.

Pero Szegedinac lázadása ilyen pillérekre épült.

Forog a malomkerék. Együtt öröklődik a szerb—magyar testvérség,

ősi egymásra utaltság jegyében. A forradalmi gond együtt fortyog az egyéni gondokkal, egyéni tragédiákkal, abban a nagy közös kondérban, ahol a cél nyelvet, nemzetiséget egyesít.

Ebben a felforgatott világban, ahol az elnyomatás a tetőfokán van, az úri privilegialis osztály fojtogató szexuális vágyban tombol. Kikapós, unatkozó bárónék, grófnék, boldogtalan tisztfeleségek krónikus házasságtörésben szenvednek. Egyedül Juliya — Pero kapitány lánya — képviseli azt a tisztaságot, ártatlanságot, ami ha nem is a boldogsághoz, de a házassághoz feltétlenül szükséges. Mit is várhatnánk ennyi tisztázatlan rang, társadalmi helyzet közepette?

Tovább forog a kerék. Hiába az összetartás, a türelő felülkerekedik a legelszántabb kitörésen is. Pero kapitány nagysága abban rejlik, hogy a legvégsőig „katona” marad.

HOSSZÚ UTAZÁS

VELJKO KOVAČEVIĆ: *Gavro megpróbáltatásai.*

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Béke van. A béke helyi jellegű, egy-egy ország jellegű. Kint a világban harc és vér folyik.

Veljko Kovačević regényében háborúból háborúba esik az ember. A történet Jugoszláviában kezdődik — a felszabadulás utáni években — és ott is fejeződik be. Közben Gavro spanyol, francia, angol földön csatázik. Münchhauseni utazás, igazi kalandokkal. Gavro kétszer éli át életét: egyszer valójában, egyszer a mesélés, visszaemlékezés során. „Csörögőspikája” szelíden simul fejére, ami nem más, mint egészséges humorérzéke, a kisember szoros tartozéka abban a helyzetben, amelyben a halál minden percben jelen van. Reménytelenül kiszolgáltatott, de a szülőföld iránti szeretete, visszavágyódása hallatlan élni akarása sarkallja. Hitét előlegezett örömrzés táplálja — egyszer mégis hazajuthat. Még a szerelem sem diktál holtvágányt, a cél: mindenáron vizsztatérni. Varázslatos módon kerül ki a legnagyobb veszedelmekből.

A kegyetlen kínzás sem töri meg az igazság, szabadság elérésében vetett hitét. Magaviselete minden helyzetben példátlan. A lázadás folyamán fia a császár oldalán áll. Ez a nemzedéki kettéválás, az elvi kétfelé tartozás sem változtat semmit fia és apa viszonyán, a kitűzött terv is megmáshíthatatlan.

A kerék megáll. A megtorlás tovább hurcolja a sérelmet, a gyalázatot. *Vae victis!* — Jaj a legyőzötteknek! — olvassuk a bevezetőben. A kudarc klasszikus vereség, de egyben dopping is az újabb összecsapásra, küzdelemre.

Madártávlatból tekintve, végső következtetésként: Pero kapitány és társai lázadása szervesen beépül a hosszú századok töretlen békeharcaiba.

Nem szabad említés nélkül hagyunk Csuka Zoltán eszményi fordítását, ami élményünket és a mű értékét nagymértékben növeli.

Mondhatnánk úgy is, hogy a háború színpadán, a hatalmas díszletek között megelevenedett bábu — akrobatikus tehetséggel. Mégis azt érezzük, hogy a szerző kissé hosszúra eresztette fantáziájának gyeplőjét, bár a háború abszurd helyzeteket teremt, így minden lehetséges, minden megtörténhet. Teljes komolysággal mégsem vehetjük ezt a kalandos csatát, mert hiányzik belőle a teljes naturalitás, az a fajta remarque-i életszag, amelyetől örökre csömört kap az ember.

Mi az, ami mégis megrendít bennünket? A hosszú felvonások közepe táján Gavro hűséges Romeóként keresi Juliáját, azt a Juliát, aki az idegen világban pillangóként röpköd körülötte, eltakarva a sötét felleget. A sors iróniája közbeszól — a happy end elmarad —, a szerelem úgy tűnik el életéből, mint ahogyan jött. A válasz fájdalma nem komplett fájdalom, a szakítást az élet produkálta. Így hiányérzetünket csökken-

ti az a tény, hogy Gavro, hosszú hányattatása után visszajut abba a világba, ahol a „haza” mindent pótól számára.

A háborús regények nem öncélúak. Hatásuk lemérhető, analizálható. A téma kimeríthetlensége

folytán örök forrás marad az írók számára. Veljko Kovačević műve is ezt példázza.

Mit tesz egy fordítás? Igyekszik visszaadni a nyelv eredeti ízét. Szalai Zorának ez, ha nem is teljes mértékben, de részben sikerült.

BARANOVSKY EDIT

NÉGYNYELVŰ BIBLIOGRÁFIA

Mr MILAN BIKICKI—ANA KAČANSKI: *Bibliografija novosadske štampe 1824—1918.*

Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 1977.

Az újvidéki Matica srpska *Vajdasági bibliográfiák* elnevezésű sorozata egy rendkívül értékes kiadvánnyal járult hozzá mind a tudományos kutatómunka folyamatának megkönnyebbítéséhez (újvidéki vonatkozásban), mind pedig a múlt közművelődési viszonyait közelebbről megismerni kívánók érdeklődésének kielégítéséhez *Az újvidéki sajtó bibliográfiája 1824—1918* című munkával. Azt hiszem, nem szükséges hangsúlyozni, hogy a különböző bibliográfiák megjelentetése milyen nagy mértékben gyorsítja meg azok munkáját, akik irodalom- és művelődéstörténettel, vagy a múlt politikai, gazdasági viszonyainak tanulmányozásával foglalkoznak; egy-egy téma feldolgozásakor nem kell előzetes kutatásokat végezni a publikációs forrásokat illetően. A prezentált bibliográfiai adatok alapján könnyebben megállapíthatja a kutató, hogy feldolgozandó témájával kapcsolatban milyen kiadványokra van szüksége és hol találhatja meg azokat.

A pusztán közművelődési viszonyok iránt érdeklődők számára is érdekes olvasmányt nyújthat egy-egy bibliográfia. Mindezeket figyelembe véve csak üdvözölmi lehet az újvidéki sajtóbibliográfiát, s remélni, hogy ezt az igen hasznos munkát több hasonló követi majd.

Az újvidéki sajtó bibliográfiáját szerbhorvát, magyar, szlovák és német nyelvű előszó vezet be Milan

Bikicki tollából, lévén hogy a feldolgozott sajtóanyag is erre a négy nyelvre vonatkozik. Ezt követi a felhasznált irodalom jegyzéke, mely szintén az említett négy nyelven megjelent legjelentősebb forrásokra utal.

Az *Előszó* az anyaggyűjtésre vonatkozó észrevételekkel és a feldolgozás metodológiájával foglalkozik elsősorban. A Matica srpska könyvtárának állománya mellett a feldolgozók a Belgrádi Szerb Nemzeti Könyvtár, a Szerb Tudományos Akadémia Könyvtára, a Budapesti Országos Széchényi Könyvtár, valamint a Bécsi Nemzeti Könyvtár állományai alapján készítették munkájukat.

A bibliográfiában a kiadványok 1824 és 1918 között időrendben követik egymást. Az egy-egy lappal kapcsolatos összes (címbeli, nyomda-technikai és egyéb) változás nyomon követhető. Az egységek a kiadvány leírásából és a hozzáfűzött megjegyzésekből állnak. A feldolgozott sajtótermék címét, kiadójának, tulajdonosának és szerkesztőjének nevét, a megjelenés helyét és idejét, a nyomda nevét és a lap formátumára vonatkozó adatokat tartalmazzák. A megjegyzésekben olyan adatokat is találunk, melyek egy-egy kiadvány első és utolsó számaira vonatkoznak, vagy a már ismert szakirodalom adataira támaszkodnak, illetve,

ahol arra lehetőség volt, azokat korigálják. A bibliográfiai adatokat a szerzők az eredeti helyesírás szerint közölték.

Magát a bibliográfiát a következő (cirill- és latin betűs) mutatók egészítik ki: az újvidéki sajtótermékek címének mutatója, a tulajdonosok és kiadók, illetve a tulajdonosok és szerkesztők névmutatója, a nyomdák mutatója és az időrendi mutató. A címmutató azt is feltünteti, hogy melyik könyvtár példányai alapján készült a címszó, ami a kutatók és szakemberek számára szintén útmutatóul szolgálhat a források lelőhelyeit illetően.

Az első magyar hírlap, az Újvidék megjelenési ideje nem tisztázott. Ezzel kapcsolatban Vasa Stajić adata áll valószínűleg legközelebb a valósághoz. Szerinte Teodor Hirsch 1876. január 14-én fizette be a kauciót a hetilap megjelenése céljából. A bibliográfia az Országos Széchényi Könyvtárban található 1878. III. évfolyam 9. számát tünteti fel első hozzáférhető példányként, ami azt jelenti, hogy az Újvidék 1876 folyamán jelent meg.

Az újvidéki sajtó bibliográfiája 1824—1918 26 magyar nyelvű kiadványt regisztrál, melyek mind Újvi-

déken jelentek meg a jelzett periódusban. Többségük politikai és vegyes tartalmú hetilap volt, és 1892 után látott napvilágot. A XX. század elejétől kezdődően különböző szaklapokat is kiadtak (a sport, a kereskedelem, a textilipar stb. köréből). A politikai lapok mellett a legszámosabbak a színházzal és irodalommal foglalkozó kiadványok voltak. Az első „művészeti és szépirodalmi közlöny” a Művészvilág volt, mely 1901 folyamán jelent meg. Ezt követte az Újvidéki Színházi Újság (1901?), a Thália (1904. IV. 3.), a Szemle (1917. X. 20.), az Újvidéki Színház (1917. IX. 17.), a z utolsó pedig a Porond (1918. V. 11.) volt. Ezek közül a leghosszabb életű az Újvidéki Színházi Újság volt, melynek utolsó fellelhető példánya 1913-ból való.

Az említetteket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Milan Bikički mr. és Ana Kičanski bibliográfiája jelentős mértékben hozzájárul a hasonló kiadványok elkészítésének ösztönzéséhez, ugyanakkor a kutatók és szakemberek munkáját segíti, amikor azok Újvidék 1824 és 1918 közötti közművelődési, politikai és gazdasági viszonyainak feltárására vállalkoznak.

KAICH KATALIN

Az Üzenet pályadíjait odaítélő bizottság jelentése

Mint ismeretes, a folyóirat öngazgatási szervei 1975-ben határozatot hoztak, mely szerint a jugoszláviai magyar irodalom és társadalomtudomány serkentése érdekében minden évben külön pályadíjjal jutalmazzák az ÜZENETBEN megjelent legjobb mai tárgyú novellát vagy költeményt, a jugoszláv nemzetek irodalma tárgykörére vonatkozó tanulmányt, valamint munkásosztályunk problémáival foglalkozó szociográfiai-szociológiai szakdolgozatot.

Az 1977. évre vonatkozó pályadíjakat kiosztó, Horváth Mátyás, Pató Imre és dr. Vajda József összetételű bizottság, a folyóirat öngazgatási szerveinek határozata szellemében elvégezte munkáját és a következő döntést hozta:

1. Az 1977-ben megjelent szépirodalmi alkotások közül 2000 dináros pályadíjjal jutalmazza HERCEG JÁNOS *Felhők* című elbeszélését (megjelent a 10. számban).

2. A jugoszláv nemzetek irodalmára vonatkozó tanulmányok közül 2000 dináros pályadíjjal jutalmazza dr. JUHASZ GÉZA *Regényváltozatok az „ember teremtette csodáról”* című tanulmányát (megjelent a 7—8. számban).

3. A munkásosztályunk problémáival foglalkozó társadalomtudományi tanulmányok közül 2000 dináros pályadíjjal jutalmazza URBÁN JÁNOS *Az örökkön éltető föld* című dolgozatát (megjelent a 12. számban).

Szabadka, 1978. július 27-én.

A bizottság tagjai:

Horváth Mátyás

Pató Imre

Dr. Vajda József

MEGJELENT
AZ ÉLÉTJEL KÖNYVEK 14. KÖTETE

GARAY BÉLA

Festett világ

(Színészek és szerepek)

Garay Béla könyve Szabadka, illetve már tovább lépve, Vajdaság színházi életét dolgozza fel a XIX. század közepétől kezdve századunk elejéig. A szerző erénye az, hogy az egykorú sajtóban, folyóiratokban és a lexikonokban közölt szövegek tanulmányozásával igen alapos munkát végzett, s már-már a feledésből olyan alakokat hozott fel, akiknek életútja, művészi munkája összetevő része színművészetünk történetének. Így, egy kötetbe gyűjtve a teljességet jobban megközelítő a kép, amelyet az elmúlt évszázad színházkultúrájáról alkothatunk. Egyrészt az innen elindult kiváló tehetségek bizonyítják a több mint százéves szabadkai színház művészi eseményekben gazdag múltját, másrészt azok a pontos adatok — színházak, kezdeményezések, szerzők, művek, szerepek —, amelyeket e kötet írója majdnem minden egyes portréjának megrajzolásakor feltüntet.

Garay Béla eddigi munkáit lapozgatva, a *Festett világ* című kötetének egy igen értékes új színháztörténeti szempontja is van. Ebben a munkájában — már szélesebb látószöggel — feltárja a tartományunkban egymás mellett élő népek színházi életét is. Rendkívül értékesek és hasznosak ezek a fejezetek nemcsak az olvasó, hanem az elkövetkező évek kutatói számára is. Mert a magyar és a szerbhorvát színjátszás itt csaknem párhuzamosan fejlődött: a színpadi szerzők, a műfordítók, a színművészek már a múlt században megtalálták az egymás felé vezető utat és — amint az ezekből az írásokból kiderül — testvéri együttműködésük nemegyszer igen termékenyítő volt. A vajdasági szerb színjátszás — részben szabadkai, részben bácskai, bánáti származású — nagy alakjainak bemutatása sokban hozzájárul ennek a törekvésének érvényesítéséhez. Sőt egy-egy fejezete — például Jovan Đorđević, Antonije Hadžić, Pero Dobrinović, Dimitrije Ružić, Dragomir Kranjčević színművészi pályájának leírása — ennek a kötetnek legértékesebb fejezetei közé tartozik.

Az 56 művész életét és munkásságát ismertető, 212 oldalas, 37 dokumentumértékű portrét tartalmazó, izléses külalakú könyv előfizetési ára 80, bolti ára pedig 100 dinár. Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletemen.

HAMAROSAN MEGJELENIK
AZ ELETJEL KÖNYVEK 15. KÖTETE

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvendetesen föllendült. A szinte már kisebb könyvtárra rúgó szakirodalom azonban főként a baladával, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmese gyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomozza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időszakban hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanulságosak és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven szebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi háttérrel; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervesen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmese kiadványok — így a *Sárkányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is felsorakozik.